

Respublikanın ilk peşəkar milis kadrlarını hazırlayan tədris mərkəzi kimi yaradılmış milis məktəbi zəngin, qaynar və faydalı bir ömür yaşayaraq akademiya səviyyəsində yüksəlmiş, öz yetirmələri və böyük elmi-təcrübi nailiyyətləri ilə şöhrət qazanmışdır. İnanıram ki, Polis Akademiyası müstəqil Azərbaycan Respublikası üçün bundan sonra da yüksək peşə hazırlığına malik sağlam və möhkəm əqidəli, milli dövlətçiliyimizə sadıq polis zabıtləri yetişdirəcəkdir.

**Heydər Əliyev,
Azərbaycan xalqının ümummilli lideri**

Polis işçiləri xalqla birbaşa təmasda olan insanlardır. Ona görə bu, mənim əsas tələbimdir: həm qətiyyət olmalıdır, çox böyük peşəkarlıq olmalıdır, həm də polis işçiləri özlərini çox mədəni şəkildə aparmalıdırlar. Belə olan halda, siz Azərbaycan xalqının daha da böyük rəğbətini qazanacaqsınız. Bu işlərdə Polis Akademiyasının böyük rolu var. Mən bu gün çox şadam ki, burada gördüyüm işlər yüksək səviyyədədir. Burada oxumaq üçün, yaxşı təhsil almaq üçün bütün imkanlar var.

**İlham Əliyev,
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti**

ISSN 2307-2504

Polis Akademiyasının
Elmi Xəbərləri
ELMI HÜQUQ JURNALI
№ 4 (9), 2013

BAŞ REDAKTOR:

Nazim Əliyev
DİN-in Polis Akademiyasının
rəisi, polis general-mayoru,
hüquq üzrə fəlsəfə doktoru

REDAKTOR:

Hikmət Eyvazov
polis polkovnik-leytenantı,
hüquq üzrə fəlsəfə doktoru,
dosent

REDAKSİYA HEYƏTİ:

Məsumə Məlikova
AMEA-nın müxbir üzvü, professor

Fərhad Abdullayev
hüquq elmləri doktoru

Firudin Səməndərov
hüquq elmləri doktoru, professor

Fazil Quliyev
DİN-in Baş Təşkilat-İnspeksiya
İdarəsinin rəisi,
polis general-mayoru

Valentin Cüməzadə
daxili işlər nazirinin müşaviri

Ralf Krouşou
İngiltərə Esseks Universitetinin
professoru, hüquq elmləri doktoru

Fuad Cavadov
hüquq elmləri doktoru, professor

Bəhram Zahidov
hüquq elmləri doktoru, professor

Kamil Səlimov
hüquq elmləri doktoru, professor

Mahir Əhmədov
hüquq elmləri doktoru, professor

Habil Qurbanov
hüquq elmləri doktoru, professor

İbrahim Quliyev
hüquq elmləri doktoru, professor

Əmir Əliyev
hüquq elmləri doktoru

Alış Qasimov
hüquq elmləri doktoru, professor

Midhəd Qəfərov
hüquq elmləri doktoru

Yeganə Balakışiyeva
hüquq üzrə fəlsəfə doktoru

Xanlar Bayramzadə
hüquq üzrə fəlsəfə doktoru

Cabir Quliyev
hüquq üzrə fəlsəfə doktoru

Azərbaycan Respublikası
Ədliyyə Nazirliyi Hüquqi Şəxslərin
dövlət qeydiyyatı

№ 10m-5405

11.12.2011

Çapa imzalanmışdır: 25.12.2013

Format 1/8. Fiziki ç/v 12,0

Tiraj: 300

Jurnal "Qanun Nəşriyyatı"nda
çap edilmişdir.

MÜNDƏRİCAT

KONSTITUSİYA HÜQUQU

Süleymanov Ceyhun

Yerli özünüidarəetmə sisteminin davamlı inkişafı konsolidasiyalı
demokratiya quruculuğunun əsas istiqamətlərindəndir 6

Şükürov Şahin

Azərbaycan Respublikasının yerli özünüidarəetmə orqanlarının təhsil
sahəsində hüquqi vəziyyəti və səlahiyyətlərinin xüsusiyyətləri 11

DÖVLƏT VƏ HÜQUQ NƏZƏRİYYƏSİ

Pronina Mariya

Hüquqi rəmzlərin anlayışı və əhəmiyyəti 18

Ələkbərova Şəbnəm

Hüquqi dövlət və şəxsiyyət 27

BEYNƏLXALQ HÜQUQ

Qurbanov Rəşad

Avropa enerji bazarı 33

Voloşuk Anatoliy

Narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin və prekursorların qanunsuz
dövriyyəsi ilə mübarizə sahəsində Ukraynanın dövlət siyasətinin
formalaşması: beynəlxalq təşkilatların təsiri 41

CİNAYƏT HÜQUQU

Məmmədov Rahim

Təcavüz cinayəti 51

KRİMİNOLOGİYA

Əliyev Nazim

Cinayətkarlığın proqnozlaşdırılmasının məqsəd və vəzifələri 59

CİNAYƏT PROSESİ

Mikayılov Anar

Cinayət prosesində prosesual təminatların əhəmiyyəti 71

Səyyad Ağamir

Hacıyev Süleyman
Cinayət barəsində daxil olmuş məlumat üzrə ilkin yoxlama zamanı
həyata keçirilən digər prosesual hərəkətlər 75

KRİMİNALİSTİKA

Şapiro Lyudmila

Şəraitli yanaşmadan istifadə etməklə xüsusi biliklərin realizəsi
vasitəsi ilə iqtisadi cinayətlərin araşdırılması 80

Quliyev Əjdər

Sübutətmədə elmi-texniki vasitələrin tətbiqinin rolu 88

ƏMƏLİYYAT-AXTARIŞ FƏALİYYƏTİ

Muradov Famil

Salmanzadə Nurəddin

Əməliyyat axtarışının mahiyyəti və əsas istiqamətləri 93

MÜLKİ PROSES

Çekmaryova Anastasiya

Mülki işlərin məhkəmə baxışına hazırlanması zamanı ayrı-ayrı
prosesual hərəkətlərin xüsusiyyətləri 104

ƏMƏK HÜQUQU

Qasimov Alış

Cəfərov Zahid

İşçilərin əmək hüquqlarının özümüdafiəsinin bəzi məsələləri 110

EKOLOGİYA HÜQUQU

Əliyev Mahir

Müasir ekologiya hüququnda "ekoloji hüquq pozuntusu"
anlayışının bəzi xüsusiyyətləri haqqında 122

MİQRASIYA VƏ İNSAN HÜQUQLARI

Həsənlı Anar

Miqrasiya və uşaq hüquqları 131

REDAKSİYA HEYƏTİ: ALİMLƏRİMİZ

Firudin Səməndərov 142

ISSN 2307-2504

Scientific News of the
Police Academy
SIENIFIC NEWS JOURNAL
№ 4 (9), 2013

EDITOR-IN-CHIFE:

Nazim Aliyev

Head of the Police Academy
of the Ministry of Internal
Affairs police major-general
philosophy doctor of law

EDITOR:

Hikmat Eyvazov

polis lieutenant-coloniel,
philosophy doctor of law

STAFF OF EDITORIAL OFFICE:

Masuma Malikova

The corresponding member of
Azerbaijan National Academy of
Science, professor

Farkhad Abdullayev

doctor of law

Firudin Samandarov

doctor of law, prof.

Fazil Guliyev

The head of the inspection office of
the head organization of the
Ministry of Internal Affairs, police
major-general

Valentin Jumazade

The adviser of the minister
of internal affairs

Ralph Crawshaw

Professor at Essex University in
England, the United Nations
human rights expert

Fuad Javadov

doctor of law, prof.

Bakhran Zahidov

doctor of law, prof.

Kamil Salimov

doctor of law, prof.

Mahir Ahmadov

doctor of law, prof.

Habil Garbanov

doctor of law, prof.

Ibrahim Guliyev

doctor of law, prof.

Amir Aliyev

doctor of law

Alish Gasimov

doctor of law, prof.

Midhad Gafarov

doctor of law

Yeganeh Balakishiyeva

philosophy doctor of law

Khanlar Bayramzadeh

philosophy doctor of law

Jabir Guliyev

philosophy doctor of law

Azerbaijan Republic State regis-
tration of the juridical persons of
the Ministry of Justice.

№ 10m-5405

11.12.2011

Send to the press: 25.12.2013

Format 1/8. Physical p/p 12,0

Draw: 300

Journal have been printed in
"Published Ganun"

CONTENTS

CONSTITUTIONAL LAW

Suleymanov Jeyhun

Continuous development of the local self-government system is the primary
direction of consolidated democracy building..... 6

Shukurov Shahin

Legal status and powers of the local self-government authorities of the
Republic of Azerbaijan in the field of education 11

THEORY OF STATE AND LAW

Pronina Mariya

Notion and importance of legal symbols 18

Alakbarova Shabnam

Legal state and personality 27

INTERNATIONAL LAW

Kurbanov Rashad

European energy market 33

Voloshuk Anatoliy

Formalization of Ukrainian state policy in fight against illegal trade of
narcotic drugs, psychotropic substances and precursors: influence of
international organizations 41

CRIMINAL LAW

Mammadov Rahim

Crime of aggression..... 51

CRIMINOLOGY

Aliyev Nazim

Goals and objectives of forecasting crime 59

CRIMINAL PROCESS

Mikhailov Anar

Meaning of the procedural safeguards 71

Aghayev Sayyad,

Hajiyev Suleyman

Procedural actions carried out during the primary check on information
regarding crime..... 75

CRIMINALISTICS

Shapiro Lyudmila

Investigation of economic crimes by means of realization of the special knowledge
using conditional approach 80

Guliyev Ajdar

The role of use of scientific-technical resources in the proof 88

OPERATIVELY-SEARCH ACTIVITY

Muradov Famil

Salmanzade Nureddin

The essence and main directions of the operational investigation 93

CIVIL PROCESS

Chekmaryova Anastasiya

Features of separate procedural steps during preparation
of civil cases for court 104

INFORMATION LAW

Gasimov Alysh

Jafarov Zahid

Some aspects of self-employment of workers 110

ENVIRONMENTAL LAW

Aliyev Mahir

About some features of the concept of "violation of environmental rights" in
modern law on environment 122

MIGRATION AND HUMAN RIGHTS

Anar Hasanli

Migration and child's right 131

STAFF OF EDITORIAL OFFICE: SCIENTISTS

Firudin Samandarov 146

ISSN 2307-2504

Научный вестник
Академии Полиции
НАУЧНО-ПРАВОВОЙ ЖУРНАЛ
№ 4 (9), 2013

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР:

Назим Алиев
Начальник Академии
полиции МВД, генерал-
майор полиции, доктор
философии по праву

РЕДАКТОР:

Хикмат Эйвазов
полковник-лейтенант
полиции, доктор философии
по праву, доцент

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Масума Маликова
член-корреспондент НАНА,
профессор

Фархад Абдуллаев
доктор юридических наук,
профессор

Фирудин Самандаров
доктор юридических наук,
профессор

Фазил Гулиев
начальник Главного
организационно-инспекционного
отдела, генерал-майор полиции

Валентин Джумазаде
советник министра внутренних дел

Ральф Крошоу
доктор юридических наук, профес-
сор Эссекского Университета
Великобритании

Фуад Джавадов
доктор юридических наук, профессор

Бахрам Захидов
доктор юридических наук, профессор

Камиль Салимов
доктор юридических наук, профессор

Махир Ахмедов
доктор юридических наук, профессор

Хабиль Гурбанов
доктор юридических наук, профессор

Ибрагим Гулиев
доктор юридических наук, профессор

Амир Алиев
доктор юридических наук

Альш Гасымов
доктор юридических наук, профессор

Мидхад Гафаров
доктор юридических наук, профессор

Егяна Балакишиева
доктор философии по праву

Ханлар Байрамзаде
доктор философии по праву

Джабир Гулиев
доктор философии по праву

Государственная регистрация
юридических лиц

Министерство юстиции
Азербайджанской Республики
№ 10М-5405
11.12.2011

Подписано к печати: 25.12.2013
Формат 1/8. Физический п/л 12,0
Тираж: 300
Журнал напечатан
в "Издательстве Ганун".

СОДЕРЖАНИЕ

КОНСТИТУЦИОННОЕ ПРАВО

- Сулейманов Джейхун**
Непрерывное развитие системы местного самоуправления основное
направление построения консолидированной демократии 6
- Шукюров Шахин**
Правовое положение и полномочия органов местного самоуправления
Азербайджанской Республики в сфере образования 11

ТЕОРИЯ ГОСУДАРСТВА И ПРАВА

- Пронина Мария**
Понятие и значение правовых символов 18
- Алекберова Шабнам**
Правовое государство и личность 27

МЕЖДУНАРОДНОЕ ПРАВО

- Курбанов Рашад**
Европейский энергетический рынок (правовые аспекты) 33
- Волощук Анатолий**
Формирование государственной политики Украины в сфере противодействия
незаконному обороту наркотических средств, психотропных веществ и
прекурсоров: влияние международных организаций 41

УГОЛОВНОЕ ПРАВО

- Мамедов Рагим**
Преступление агрессии 51

КРИМИНОЛОГИЯ

- Алиев Назим**
Цели и задачи прогнозирования преступности 59

УГОЛОВНЫЙ ПРОЦЕСС

- Микаилов Анар**
Значение процессуальных гарантий 71
- Агаев Сайяд**
Иные процессуальные действия, осуществляемые во время первичной
проверки по сведениям, поступившим относительно преступления 75

КРИМИНАЛИСТИКА

- Шапиро Людмила**
Расследование экономических преступлений посредством реализации
специальных знаний с использованием ситуационного подхода 80
- Гулиев Аждар**
Роль использования научно-технических средств при доказательстве 88

ОПЕРАТИВНО-РОЗЫСКНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ

- Мурадов Фамиль**
Салманзаде Нураддин
Сущность и основные направления оперативного поиска 93

ГРАЖДАНСКИЙ ПРОЦЕСС

- Чекмарева Анастасия**
Особенности процессуальных действий при подготовке
гражданских дел к судебному разбирательству 104

ТРУДОВОЕ ПРАВО

- Касумов Альш**
Джафаров Захид
Некоторые вопросы Самозащиты трудовых прав работниками 110

ЭКОЛОГИЧЕСКОЕ ПРАВО

- Алиев Махир**
О некоторых особенностях понятия «экологическое правонарушение»
в современном экологическом праве 122

МИГРАЦИЯ И ПРАВА ЧЕЛОВЕКА

- Гасанлы Анар**
Миграция и права ребенка 131

ЧЛЕНЫ РЕДКОЛЛЕГИИ: НАШИ УЧЕНЫЕ

- Фирудин Самандаров** 144

Süleymanov Ceyhun Aydın oğlu,

Azərbaycan Respublikası DİN-in Polis Akademiyasının «Dövlət və hüquq nəzəriyyəsi» kafedrasının rəisi, əməkdar müəllim, dosent, Rusiya hüquq elmləri Akademiyasının üzvü, polis polkovniki

YERLİ ÖZÜNÜİDARƏETMƏ SİSTEMİNİN DAVAMLİ İNKİŞAFI KONSOLIDASIYALI DEMOKRATIYA QURUCULUĞUNUN ƏSAS İSTİQAMƏTLƏRİNDƏNDİR

UOT 34:342.25

Açar sözlər: özünüidarəetmə, demokratiya, bələdiyyə, referendum, seçkilər.

Ключевые слова: самоуправление, демократия, муниципалитет, референдум, выборы.

Keywords: self-government, democracy, municipality, referendum, elections.

Demokratiya elə bir idarəçilik formasıdır ki, burada vətəndaşlar özünü idarəetmədə iştirak etmək imkanına malikdir. Demokratiyanın ilk yaradıcılarından olan yunanlar belə düşüdünlər ki, özünün idarə olunmasında fəal iştirak etmək demokratik cəmiyyətdə xalqın vətəndaşlıq borcudur.

Müasir dövrdə xalq hakimiyyəti, bir qayda olaraq, bilavasitə və yaxud nümayəndəli demokratiya formasında həyata keçirilir. Rerezentativ demokratiyanın tərəfdar-

ları belə bir fikir irəli sürmüşdülər ki, referendum və seçkilərdə həyata keçirilən səsvermə aktı əslində yeganə bir haldır ki, həqiqi demokratik idarəçilik məhz burada gerçəkləşir. Lakin demokratiyanı yalnız bununla – qanunvericilik və icra funksiyalarını həyata keçirəcək nümayəndələrin, təmsilçilərin seçilməsi ilə məhdudlaşdırmaq olmaz. Özünün inkişaf etmiş, təkmil formasında demokratiya həmçinin kollektiv özünüidarəetmənin mürəkkəb mexanizmlərini də ehtiva edir. Əhalinin özünü idarə edən cəmiyyətdə yaşamağa qabil olan vətəndaş cəmiyyətinə doğru inkişaf prosesi, hər şeydən əvvəl, insanların özlərini vahid birliyin üzvləri kimi dərkini nəzərdə tutur və onlar ictimai problemlərin birgə həlli qaydalarına yiyələnirlər. Vətəndaşlar dərk edirlər ki, həmin ictimai problemlərin həlli əslində şəxsi problemlərin həllindən daha geniş imkanlar açır. Demokratik cəmiyyətdə idarə edənlər və idarə olunanlar hökumətin yarıdılmasında və onun səmərəli fəaliyyət göstərməsində eyni dərəcədə cavabdehlik daşıyırlar. Vətəndaşlar hökumətin işində iştirak edərək real siyasi qərarların qəbulunda müəyyən cavabdehliyi öz üzərinə götürürlər ki, bu da xalqın demokratik təşəbbüskarlığının və fəallığının, idarəçilik

təcrübəsinin artmasına və nəticə etibarilə vətəndaş cəmiyyətinin yaranmasına səbəb olur. Demokratiya yolunda inkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, hər bir bölgənin, ərazinin təbii və sosial-iqtisadi potensialından tam və səmərəli istifadə etmək və bu əsasda əhalinin maddi rifahını yaxşılaşdırmaq üçün dövlət idarəçilik orqanları ilə birləşərək yerli özünüidarətmə orqanlarının da mövcud olması zəruridir.

Geniş mənada yerli özünüidarətmə məhdud ərazidə məskunlaşmış əhalinin insan hüquqlarının və azadlıqlarının qorunmasına, yerli problemlərin həllinə fəal və mütəşəkkil qaydada qoşulmasını təmin edən demokratiya institutudur. Yerli özünüidarətmə əhalinin rifahının təmin edilməsi naminə yaradılmış yerli əhalinin fəaliyyətinin təşkil sistemi. Bu sistem öz cavabdehlik məsuliyyəti altında dövlətin qüvvədə olan qanunvericilik aktlarına müvafiq olaraq yerli əhəmiyyətli məsələləri bilavasitə həll edir.

Yerli özünüidarətmənin əsas məqsədlərindən biri insanları birləşdirmək, onların hər birinə yaxın olan məqsədlər əsasında bu birlikləri müəyyən bir sosial topluma çevirməkdir. Real hakimiyyətə malik yerli özünüidarətmə orqanlarının mövcudluğu səmərəli və eyni zamanda vətəndaşa daha yaxın olan idarəetmə sistemini təmin edir.

15 oktyabr 1985-ci ildə Avropa Şurasına üzv dövlətlərə imzalamaq üçün təqdim edilmiş «Yerli özünüidarətmə haqqında Avropa Xartiyasında (25 dekabr 2001-ci ildə Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisində ratifikasiya edilmişdir) qeyd edilir ki, yerli özünüidarətmə dedikdə yerli hakimiyyət orqanlarının yerli əhəmiyyətli məsələləri əhalinin maraqları baxımından qanun çərçivəsində və öz məsuliyyəti altında tənzimləmək və idarəetmək hüququ nəzərdə tutulur. Bu halda özünüidarətməyə yerli ərazi vətəndaşlarının və onların yaratdıqları orqanların yerli işləri idarə etmək hüququ kimi baxılır».

Hazırda bütün inkişaf etmiş ölkələrdə yerli özünüidarətmə konstitusiyalı qurulu-

şun əsas atributu kimi tanınır və ləğv oluna bilməyən demokratik institut kimi qanunlaşdırılır. Təsadüfi deyil ki, 12 noyabr 1995-ci ildə referendum yolu ilə qəbul edilmiş Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında yerli özünüidarətməyə xüsusi IV bölmə ayrılmışdır. Bu institutun konstitusion səviyyədə təsbit olunması ölkəmizdə yerli özünüidarətməyə nə qədər böyük əhəmiyyət verildiyini göstərən və onun qanunvericilik bazasının sabitliyini təmin edən vasitə kimi çıxış edir.

Yerli özünüidarətməyə dair müvafiq qanunvericilik aktlarının interpretasiyasına görə bu sistem yalnız bələdiyyələrlə məhdudlaşdırılmır. Bura lokal xarakterli məsələləri əhalinin özü tərəfindən həll etməyə imkan verən üsul və vasitələr, o cümlədən yerli seçkilər, rəy sorğusu, vətəndaşların yığıncaqları da aiddir. Lakin yerli özünüidarətmənin əsas təşkilati forması bələdiyyələrdir. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 142-ci maddəsində deyilir ki, «Yerli özünüidarəni bələdiyyələr həyata keçirir» (2).

Bələdiyyə mənşəcə arəb sözü olub «şəhər idarəsi» deməkdir. Bu orqanların başlıca əlaməti onların seçkili olmasından və yerli əhəmiyyətli məsələlərin həllində müstəqil olmasından ibarətdir. Belə ki, bələdiyyələrin özlərinin xüsusi icra aparatı, bələdiyyə mülkiyyəti formasında maddi bazası, yerli büdcəsi, yerli vergiləri müəyyən etmək və yığmaq, normativ aktlar qəbul etmək səlahiyyətləri vardır.

Dünya təcrübəsində yerlərdə idarəetmənin təşkilinin bir neçə modeli mövcuddur. Anqlosakson modelinə görə, yerli məsələlərin həlli üçün inzibati-ərazi vahidlərində əhali tərəfindən müəyyən müddətə yerli özünüidarətmə orqanları seçilir. Bu orqanlar qanunlar, adətlər və təşəkkül tapmış təcrübə əsasında mərkəzi dövlət orqanlarının səlahiyyətlərinə aid olmayan məsələləri müstəqil həll edir.

Roman-german (qitə) modeli yerli orqanların seçkili və təyinatlı cəhətlərinin birləşdirilməsi əsasında qurulur. Burada inzibati-ərazi vahidlərdə mərkəzdən təyin olunan

məmurlar, bəzi ərazi vahidlərində isə həm də seçkili özünüidarəetmə orqanları təşkil olunur ki, onlar da qarşılıqlı əməkdaşlıq şəraitində səmərəli fəaliyyət göstərirlər.

Yuxarıda qeyd olunan demokratik modellərdən prinsipal fərqlənən sovetlər sistemi idi. Sovetlər dövlət hakimiyyəti orqanı hesab edilirdi və öz növbəsində başqa dövlət orqanı-icraiyyə komitəsini seçirdi. Belə sistem bütün inzibati-ərazi vahidlərində yaradılırdı. Yerli sovetlər dövlət hakimiyyəti orqanı kimi, şaquli xətt üzrə yuxarı nümayəndəli orqanlara tabe idi. Bu model totalitar sosializm ölkələrində tətbiq olunurdu və ölkəmiz 70 ildən artıq SSRİ imperiyasının tərkibində yaşadığı dövrdə bu model əsasında öz idarəetmə sistemini yaratmağa məcbur idi.

Öz müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra demokratik hüquqi dövlət quruculuğu yolunu seçmiş Azərbaycanın qarşısında duran vacib problemlərdən biri də müasir demokratik tələblərə cavab verən səmərəli yerli özünüidarəetmə sisteminin qurulması oldu.

Azərbaycanda demokratik, hüquqi dövlət quruculuğu 18 oktyabr 1991-ci ildə qəbul olunmuş Dövlət Müstəqilliyi haqqında Konstitusiyaya Aktında bəyan olunsa da (1), yerli demokratiyanın reallaşması yalnız ulu öndər Heydər Əliyevin xalqın təkidli tələbi ilə yenidən hakimiyyətə gəlişindən sonra mümkün oldu.

Ümummilli liderimiz Heydər Əliyev dövlət və cəmiyyətin idarə olunmasında bələdiyyələrin rolunu yüksək qiymətləndirərək qeyd edirdi: «Yerli özünüidarəetmənin yaradılması Azərbaycanda gedən demokratik proseslərin böyük bir hissəsi, böyük bir qoludur. Demokratik, hüquqi dövlət, dünyəvi dövlət qurmaq prosesinin bir hissəsi, bir sahəsidir». Ölkəmiz roman-german (qitə) modelinə daha yaxın olan yerli özünüidarəetmə sistemini qəbul etdi və özünüidarəetmənin əsas orqanı sayılan bələdiyyələr həm «de-yure», həm də «de-fakto» təşkil olundu.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası və bir qədər sonra ölkəmizin qoşulduğu

«Yerli özünüidarəetmə haqqında» Avropa Xartiyasının müddəaları əsas götürülərək bələdiyyələrin fəaliyyətini tənzimləyən mühüm qanunlar və digər normativ hüquqi aktlar qəbul etmişdir: «Bələdiyyə statusu haqqında», «Bələdiyyə qulluğu haqqında», «Bələdiyyələrin maliyyəsinin əsasları haqqında», «Bələdiyyə topaqlarının idarə edilməsi haqqında» və s.

Yerli demokratiyanın əsas orqanı sayılan bələdiyyələr iqtisadi və siyasi müstəqilliyin, təşəbbüskarlığın bərqərar edilməsi baxımından, təbii ki, çox mühüm və məsuliyyətli idarəetmə formasıdır. Bu təsisat müəyyən ərazidə məskunlaşmış əhalinin hüquq və azadlıqlarının təminatı, habelə yerli problemlərin həllini təmin edən müstəqil, kollegial idarəetmə forması kimi, bu gün Azərbaycan təcrübəsində özünü doğrultmağa çalışır.

Azərbaycanda demokratik inkişafın bir nümunəsi kimi meydana gəlmiş bələdiyyələrin cəmiyyətdə apardığı rol günbəgün artır və onlar ölkəmizin sosial-iqtisadi həyatında daha yaxından iştirak edirlər. Ulu öndərimiz Heydər Əliyevin demokratik dəyərlərə sadiqliyinin təsdiqi kimi formalaşmış bələdiyyə orqanları 1999-cu ildən bu günədək müəyyən təcrübə qazanaraq öz vəzifələrinin icrasında fəallıq göstərməyə çalışırlar. İnamla demək olar ki, bələdiyyə yeni təsisat olsa da, əhalinin yerli problemlərinin həllini təmin edən müasir idarəetmə forması kimi özünü doğrultmaqdadır. Yerli özünüidarəetmə orqanları yarandığı vaxtdan ötən müddət ərzində ölkədə demokratiyanın inkişafına və vətəndaş cəmiyyətinin formalaşmasına öz töhfələrini vermişlər. Lakin müstəqil Azərbaycanın gələcək məqsədi ölkədə konsolidasiyalı demokratiyanın qurulmasıdır. Bu kontekstdə yerli özünüidarəetmə sisteminin daimi təkmilləşdirilməsi prosesi dövlətin və cəmiyyətin əsas vəzifələrindən biridir. Dövlətimizin, ictimaiyyətin və bələdiyyələrin təşəbbüslərinin, həyata keçirdikləri birgə tədbirlərin nəticəsidir ki, son illər yerli özünüidarəetmə orqanlarında geniş islahatlar aparılmış və bu öz faydasını vermişdir. Bu islahatların ən önəmlisi bələ-

diyyələrin fəaliyyəti ilə bağlı Konstitusiyada 18 mart 2009-cu ildə referendumla düzəlişlərin edilməsidir (2). Bu Konstitusiya islahatı, bələdiyyələrin məsuliyyətinin daha da artırılması, ümumilikdə yerli özünüidarəetmə sisteminin təkmilləşdirilməsi üçün çox önəmlidir. Qanunla müəyyən edilmiş hallarda və qaydada öz fəaliyyətləri barəsində ümumxalq nümayəndəli orqana hesabat təqdim etmək vəzifəsinin konstitusiya səviyyəsində təsbit olunması bələdiyyələrin üzərinə düşən vəzifələrin daha səmərəli icrasına xidmət edəcəkdir. Bu sahədə cari qanunvericiliyin də möhkəmləndirilməsi dövlətimizin diqqət mərkəzində olmuşdur və bu iş davam etdirilir.

Milli Bələdiyyə Assosiasiyasının yaradılması, Avropa Şurasının Yerli və Regional Hakimiyyətlər Konqresi ilə səmərəli əməkdaşlıq, vaxtaşırı bələdiyyələrin ümumrespublika toplantılarının, zona müşavirələrinin keçirilməsi, əhalinin maarifləndirilməsi ilə əlaqədar kursların və seminarların təşkili, bələdiyyələrin fəaliyyətinə ictimai nəzarətin gücləndirilməsi, beynəlxalq və yerli təcrübənin öyrənilib tətbiq olunması, nöqsanları doğuran səbəblərin araşdırılıb qiymətləndirilməsi ölkəmizdə yerli özünüidarəetmə sisteminin təkmilləşdirilməsi sahəsində görülən mühüm işlərdəndir.

Son vaxtlar yerli demokratiya mövzusunda aktual məsələlərdən biri də kiçik bələdiyyələrin könüllülük əsasında birləşərək iri bələdiyyələr formalaşdırmaq təşəbbüsüdür. Bu tədbirlər reallıqdan irəli gələrək böyük bələdiyyələrin fəaliyyətinin səmərəliliyini artıracaq və bütövlükdə bələdiyyə sisteminin inkişafına, daha təkmil fəaliyyətinə şərait yaradacaqdır.

Respublikamızın aparıcı mətbu orqanlarından görüldüyü kimi belə bir tədbirlərin həyata keçirilməsi ictimaiyyət tərəfindən böyük rəğbətlə qarşılır. Mülkiyyəti, lazı-

mi maliyyə vəsaiti, kadr potensialı, əhaliyə xidmət imkanı olmayan bələdiyyələrin birləşməsi vaxtında atılan düzgün addımdır.

Bələdiyyə institutunun səmərəli fəaliyyət göstərməsi və əhalinin etimadını doğrultmasında seçkilərin rolu danılmazdır. Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Seçki Komissiyasının 7 oktyabr 2009-cu il tarixli qərarı ilə ölkəmizdə növbəti bələdiyyə seçkiləri 2009-cu il dekabrın 23-də keçirilmişdir. Analizlər göstərir ki, ölkəmizdə bələdiyyə seçkilərinin azad, ədalətli, şəffaf keçirilməsi üçün kifayət qədər təkmil qanunvericilik bazası, bu prosesi təşkil edən seçki orqanları mövcuddur. Azərbaycan Respublikasının Seçki Məcəlləsi, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin 11 may və 25 oktyabr 2005-ci il və 28 dekabr 2006-cı il tarixli sərəncamları, Mərkəzi Seçki Komissiyasının müvafiq normativ xarakterli aktları buna əyani misaldır.

Azərbaycan Respublikasının Seçki Məcəlləsinə görə yerli özünüidarəetməni həyata keçirən bələdiyyələrin üzvləri majoritar seçki sisteminin nisbi səs çoxluğu əsasında, çoxmandatlı seçki dairələri üzrə seçilir (3). Bələdiyyəyə seçilənlərin sayı bələdiyyənin yerləşdiyi inzibati ərazilərdə əhalinin sayına nisbətdə müəyyən edilir.

Seçki sisteminin daimi təkmilləşdirilməsi, bələdiyyələrin fəaliyyətində mövcud olan nöqsanların aradan qaldırılması, onların strukturunun möhkəmləndirilməsi, bələdiyyə və dövlət hakimiyyəti orqanlarının qarşılıqlı fəaliyyət mexanizmləri sisteminin təkmilləşdirilməsi, yerli özünüidarəetmənin konstitusiya prinsiplərinin həyata keçirilməsi üçün zəruri olan siyasi, maliyyə, iqtisadi, normativ-hüquqi, təşkili idarəetmə imkanlarının genişləndirilməsi tədbirləri ölkəmizdə konsolidasiyalı demokratiyanın yaranmasına öz töhfəsini verəcəkdir.

İstifadə edilmiş mənbələr:

1. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Müstəqilliyi haqqında Konstitusiya Aktı. Bakı, 1991
2. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı: Qanun, 2009
3. Azərbaycan Respublikasının Seçki Məcəlləsi. Bakı: Qanun, 2008
4. Əsgərov Ziyafət. Konstitusiya hüququ: Dərs vəsaiti. Bakı, 2002

Сулейманов Джейхун

Непрерывное развитие системы местного самоуправления, основное направление построения консолидированной демократии**РЕЗЮМЕ**

Впервые в истории конституционного строительства основным законом Азербайджанской Республики от 12 ноября 1995 года была учреждена система местного самоуправления. В целях совершенствования системы местной демократии 18 марта 2009- года путем референдума в Конституции Азербайджана в данной сфере были осуществлены необходимые изменения и дополнения. В статье отмечается роль данной конституционной реформы для построения консолидированной демократии в Азербайджане.

Основной формой системы местного самоуправления являются муниципалитеты.

Suleymanov Ceyhun

Continuous development of the local self-government system is the primary direction of consolidated democracy building**SUMMARY**

First time in the history of constitutional building of the main law of the Republic of Azerbaijan dated November 12, 1995, a system of local self-government was established. In March 18, 2009 necessary amendments and additions were carried out by referendum in the Constitution of Azerbaijan in order to improve the system of local democracy. The author notes the role of the current constitutional reform for building of consolidated democracy in Azerbaijan.

The main form of the system of local self-government is the municipalities.

Рәуфи: h.ü.e.d., prof. Məsumə Məlikova
Тəqdim edən: h.ü.e.d. Əmir Əliyev

Şükürov Şahin Teyyub oğlu,
Azərbaycan Respublikası DİN-in Polis Akademiyasının
«DİO-nun inzibati fəaliyyəti» kafedrasının müəllimi,
polis polkovnik-leytenantı, hüquq üzrə fəlsəfə doktoru

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ YERLİ ÖZÜNÜİDARƏTMƏ ORQANLARININ TƏHSİL SAHƏSİNDƏ HÜQUQİ VƏZİYYƏTİ VƏ SƏLAHIYYƏTLƏRİNİN XÜSUSIYYƏTLƏRİ

UOT 34:342.37.014.1

Acar sözlər: yerli özünüidarətmə, beynəlxalq müqavilələr, demokratik idarətmə, yerli əhəmiyyətli məsələlər, Avropa standartları.

Ключевые слова: местное самоуправление, международные договоры, демократическое управление, вопросы местного назначения, Европейские стандарты.

Keywords: local self-government, international agreements, democratic government, issues of local assignment, European standards.

Azərbaycan Respublikasında yerli özünüidarətmə orqanlarının sosial-mədəni sahədəki fəaliyyəti geniş mənada təhsil, mədəniyyət, səhiyyə, əhalinin sosial təminatı və müdafiəsi ilə bağlı məsələləri əhatə edir.

Yerli özünüidarətmə orqanlarının sosial-mədəni sahədəki fəaliyyəti şəxsiyyətin inkişafı üçün zəruri şəraitin yaradılması,

əhalinin sosial-mədəni tələbatlarının ödənilməsi vasitəsi olan sosial infrastrukturların yaradılması və təkmilləşdirilməsi ilə bağlıdır.

«Yerli özünüidarətmə haqqında» Avropa Xartiyasının 4-cü maddəsində göstərilir ki, yerli özünüidarətmə orqanlarına verilən səlahiyyətlər, bir qayda olaraq, tam və müstəsna olmalıdır. Onlar başqa bir hakimiyyət orqanı, mərkəzi və regional orqan tərəfindən yalnız qanunla müəyyən edilmiş hüdudlarda mübahisələndirilə bilər. Yerli özünüidarətmə orqanlarının səlahiyyətindən çıxarılmamış və başqa bir hakimiyyət orqanının səlahiyyətinə aid edilməmiş hər hansı məsələyə dair öz təşəbbüslərini həyata keçirmək üçün qanunla müəyyən edilmiş hüdudlarda tam sərbəstliyə malikdirlər.

Lakin hazırda bələdiyyələrin səlahiyyətləri tam və müstəsna deyil. Yerli idarətmədə paralellik ən aşağı inzibati-ərazi vahidlərində belə mövcuddur.

Azərbaycan Respublikasının 2 iyul 1999-cu il tarixli «Bələdiyyələrin statusu haqqında» qanununa əsasən yerli özünüidarətmə orqanlarının sosial-mədəni sahədəki səlahiyyətləri bələdiyyələrin məqsədli programlarının qəbulu və realizəsi, ərazinin inkişaf planlarının qəbulu, yerli büdcəni təsdiq

etməyə və eləcə də nəzarətedici funksiyalarla həyata keçirilir.

Yerli özünüidarətmə orqanlarının səlahiyyətlərinin əsas həcmi milli qanunvericiliklə müəyyən edilir və hətta bir dövlət daxilində fərqlənə bilər. Yerli cəmiyyətlərin səlahiyyətlərinə aid olan ümumi qayda ondan ibarətdir ki, bütün bu səlahiyyətlər yalnız yerli məsələlərə münasibətdə bütöv və hərtərəfli olmalıdır. Faktiki olaraq onlar yalnız yerli məsələləri həll etmək səlahiyyətlərinə malikdirlər.

Azərbaycan Respublikasının yerli özünüidarətmə orqanlarının təhsil sahəsində hüquqi vəziyyətini və səlahiyyətlərinin xüsusiyyətlərini araşdırarkən ümumən təhsilin sosial-mədəni istiqamətə aid olması, təhsilə yaxın sahələrin təhlilinə, hətta digər dövlətlərin qanunvericiliyi ilə müqayisəyə ehtiyac yaranır.

Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə müvafiq yerli özünüidarətmə orqanlarının sosial-mədəni sahədəki səlahiyyətlərinə daxildir:

- tərbiyə və təhsil müəssisələrinin saxlanması və istifadəsi;
- mədəniyyət müəssisələrinin binalarının saxlanması və istifadəsinə, mədəni inkişafa yardım etmək;
- fiziki tərbiyə və idmanın inkişafına yardım göstərmək;
- səhiyyə binalarının, sanitariya müəssisələrinin təşkili, saxlanması və istifadəsinə təşkil etmək;
- kimsəsizlərə, xəstələrə, qocalara, imkansızlara, valideyn himayəsindən məhrum olanlara, istedadlı uşaqlara əlavə yardım göstərmək;
- əhalinin məşğulluğuna, adamların peşələri üzrə işlə təminatına kömək etmək.

Gürcüstan qanunvericiliyinə diqqət yetirsək burada da sosial sahə məzmunca eyni, amma müəyyən fərqli cəhətli məsələləri əhatə edir, hansılar ki, təhsildən, mədəniyyətdən, idmandan, sağlamlığın mühafizəsindən və məşğuliyətdən, sosial təminatdan ibarətdir.

Sosial məsələlərin dairəsi olduqca genişdir, lakin qüvvədə olan qanunvericiliklə

özünüidarə vahidinin və buna müvafiq olaraq, yerli özünüidarətmənin (Sakrebulo-nun) səlahiyyətləri bu sahəyə uyğun dairədə olmalıdır.

Gürcüstanın qüvvədə olan qanunvericiliyi ilə əlaqədar, sosial sahədə yerli özünüidarətmənin (Sakrebulo-nun) səlahiyyətinə aiddir:

- təhsil, mədəniyyət və idmanın inkişafının bələdiyyə proqramlarının təsdiqi;
- məktəbəqədər və məktəbdənkənar tərbiyə idarələrinin qeyri-sahibkar (qeyri-kommersiya) hüquqi şəxsi formasında yaradılması və onların əsasnamələrinin təsdiqi;
- yerli əhəmiyyətli kitabxanaların, muzeylərin, teatrların, sərğilərin, idman-sağlamlıq obyektlərinin fəaliyyətinə kömək edəcək bələdiyyə proqramlarının təsdiqi;
- sağlamlığın mühafizəsi və sanitariya-epidemiologiya xidmətlərinin bələdiyyə proqramlarının təsdiqi;
- əhalinin işlə təmin olunmasına və məşğuliyətinə kömək edəcək proqramların təsdiqi;
- özünüidarə vahidi büdcəsindən əhalinin əlavə sosial xidmət növlərinin maliyyələşdirilməsi haqqında qərarın qəbul edilməsi;
- məhdud imkanlara malik şəxslərin sosial-məişət xidməti qaydaları və şərtlərinin müəyyən edilməsi.

Göstərilən sahələr sırasında yerli özünüidarətmə orqanlarının səlahiyyətləri hər biri özünə görə aktualdır. Yerli özünüidarətmə orqanlarının sosial-mədəni sahədəki fəaliyyətində təhsilə geniş mənada xüsusi yer ayrılır.

Qeyd etdiyimiz kimi Azərbaycan Respublikasının 2 iyul 1999-cu il tarixli «Bələdiyyələrin statusu haqqında» qanununa əsasən yerli özünüidarətmə orqanlarının sosial-mədəni sahədəki səlahiyyətləri bələdiyyələrin məqsədli proqramlarının qəbulu və realizəsindən ibarətdir. Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyindən fərqli olaraq Gürcüstanın təhsil, mədəniyyət və idmanın inkişafı sahəsində bələdiyyə proqramlarının bir sıra qanunlarında təsdiqi barədə qeyd olunur və həmin bələdiyyə proqramlarında

kifayət qədər xüsusiyyətlərin nəzərə alınması göstərilir.

Gürcüstanın ümumi təhsil sahəsində bələdiyyə (Sakrebulo) tərəfindən təsdiq olunmuş bələdiyyə proqramı “Ümumi təhsil haqqında” Gürcüstan qanununun 30-cu maddəsinə müvafiq olaraq nəzərə alınmalıdır:

məktəb-təhsil planını yerinə yetirmək üçün zəruri əlavə maliyyə təxsisatlarının miqdarını müəyyənləşdirmək və bölmək;

kütləvi məktəblərdə məktəb-tədris planı ilə nəzərdə tutulmuş, Milli Tədris Planının yuxarı maarif və tərbiyə proqramlarını həyata keçirmək üçün;

şagirdlərin koordinasiyalı sosial və tibb xidmətinin təmin edilməsi;

məktəbdən çıxarılmış şagirdlər tərəfindən ümumi təhsilin alınması üçün zəruri tədbirlərin keçirilməsi;

elə şagirdlərə münasibətdə ölçülər götürülməsi, hansılar ki, xəstəliyə görə və ya başqa üzrlü səbəblə tədris prosesində iştirak edə bilmirlər;

şagirdlərin məktəbə nəqliyyatla gəlməsini təmin etmək;

məktəbəqədər tərbiyə, məktəbdənkənar maarif, məktəbdənkənar maarif-tərbiyə və məktəbdənkənar tərbiyə idarələrinin şəxsi hüququnun qeyri-sahibkar (qeyri-kommeriya) hüquqi şəxsi forması ilə təsisinə və onların fəaliyyətinə şərait yaratmaq.

Peşə təhsili sahəsində – bələdiyyə (Sakrebulo) tərəfindən təsdiq olunmuş proqram – “Peşə təhsili haqqında” Gürcüstan qanununun 18-ci maddəsinə müvafiq olaraq, şəxsi hüququn qeyri-sahibkar (qeyri-kommeriya) hüquqi şəxsinin – peşə təhsili mərkəzinin yaradılmasını; peşə təhsili mərkəzlərinin fəaliyyətinə kömək göstərməyi və vətəndaşlar tərəfindən peşə təhsilinə yiyələnməyə yardım göstərməyi nəzərdə tutmalıdır.

Mədəniyyət və idman sahəsində bələdiyyə (Sakrebulo) tərəfindən təsdiq edilmiş bələdiyyə proqramı “Yerli əhəmiyyətli kitabxanaların, qeyri-peşəkar (həvəskar) teatrların, klub idarələrinin (mədəniyyət sarayları), muzeylərin və məktəbdənkənar incəsənət və idman– maarif idarələrinin və özfəaliyyət kollektivlərinin müəyyənləşdirilməsi qaydası

haqqında” Gürcüstan hökumətinin № 131-ci qərarı əsasında, verilmiş yerli (bələdiyyə) təşkilatları və idarələrinə xidmət-sahiblik, mühafizə və onların fəaliyyətinin inkişaf etdirilməsi məqsədi ilə keçirilən tədbirlər, eləcə də “Mədəniyyət haqqında” Gürcüstan qanununun 19-cu maddəsinin mədəni və rəhbər-maarif proqramlarının həyata keçirilməsini, mədəni irs obyektlərinin mühafizəsini nəzərdə tutmalıdır.

Azərbaycan Respublikasının 12 noyabr 1995-ci il tarixli Konstitusiyası geniş və əhatəli olaraq insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarını müəyyən etmişdir. Konstitusiya insanın və vətəndaşın əsas hüquq və azadlıqlarını, hakimiyyətin ictimai-siyasi institutları və xalqın özünüidarə sistemini təsbit edir, vətəndaş cəmiyyətinin formalaşmasının və inkişafının hüquqi əsası kimi çıxış edir. Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 2-ci maddəsi ilə Azərbaycan xalqının suveren hüquqlarından biri azad və müstəqil olaraq öz taleyini müəyyənləşdirmək və idarə etmə formasını təsis etmək suveren hüquqlarından biridir. Hansı ki, seçkilər vasitəsilə həyata keçirilir. Ali qanun həmçinin 12-ci maddəsi ilə dövlət qarşısında insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsini, Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarına layiqli həyat tərzinin təqdim edilməsini ali məqsəd kimi dövlət qarşısında müəyyən etmişdir. Dövlətin bu ali məqsədi dövlət hakimiyyəti orqanları ilə bərabər yerli özünüidarəetmə orqanları qarşısında da öhdəliklər yaradır. Bununla əlaqədar səlahiyyətlərin layiqincə həyata keçirilməsi üçün dövlət, xüsusi mülkiyyət növündən başqa Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası bələdiyyə mülkiyyətini hüquqi cəhətdən əsaslandırır və formalaşdırır. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının demokratik və mütərəqqi cəhətlərindən biri odur ki, yerli özünüidarəetmə ayrıca fəsil kimi ali hüquqi qüvvəyə malik olan sənədə daxil edilmişdir. Yerli özünüidarəetmənin yerlərdə təşkili, bələdiyyələrin işinin təşkili və səlahiyyətləri, bələdiyyə aktları, onların müstəqilliyinin zəmanəti konstitusiyaya daxil edilmişdir.

Konstitusiyaya yerli özünüidarəetmənin bələdiyyələr vasitəsilə həyata keçirilməsini onların iclaslarında müəyyən məsələlərin həllini nəzərdə tutaraq səlahiyyətlərini genişləndirmişdir. Konstitusiyaya qanunverici və icra hakimiyyətinin əlavə səlahiyyətlərinin bələdiyyələrə verilməsini istisna etmir və əlavə maliyyə vəsaitlərinin ayrılmasını nəzərdə tutur.

Konstitusiyaya hüquqlar sırasında konstitusiyanın 42-ci maddəsi ilə təhsil hüququna xüsusi yer ayrılmışdır. Bu konstitusiyaya hüququnun həyata keçirilməsi üçün dövlət hakimiyyəti orqanlarından başqa, qanunvericilik baxımından yerli özünüidarəetmə orqanları qarşısında konkret səlahiyyətlər müəyyən edilmişdir.

Dövlətimizdə yerli özünüidarəetmənin təhsil sahəsinin inkişafı üçün qanunvericilik bazası yaranmışdır. Zənnimizcə, bu sahənin daha da təkmilləşdirilməsi istiqamətində kifayət qədər hüquqi islahatların aparılmasına ehtiyac yaranır. Mövcud qanunvericiliyə əsasən yerli özünüidarəetmənin təhsil sahəsinin hüquqi vəziyyətinə digər dövlətlərin bu sahədə aktları ilə müqayisə edərək diqqət yetirmək istərdim.

Azərbaycan Respublikasının 19 iyun 2009-cu il tarixli “Təhsil haqqında” qanununa, Nazirlər Kabinetinin 2011-ci il 13 yanvar tarixli 5 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilmiş “Ümumtəhsil məktəbinin nümunəvi nizamnaməsi”, Nazirlər Kabinetinin 2011-ci il 14 yanvar tarixli 7 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilmiş “Orta ixtisas təhsili müəssisəsinin nümunəvi nizamnaməsi”, Nazirlər Kabinetinin 2011-ci il 21 yanvar tarixli 9 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilmiş “Ali təhsil müəssisəsinin nümunəvi nizamnaməsi”nə və digər aktlara əsasən yerli özünüidarəetmənin təhsil sahəsində bir sıra səlahiyyətləri müəyyən edilmişdir.

Rusiya Federasiyasının qanunvericiliyi ilə müqayisə etdikdə təhsil sahəsində yerli özünüidarəetmənin səlahiyyətləri RF-nin “Təhsil haqqında” 29 dekabr 2004-cü il tarixli federal qanunu ilə, onun əsasında qəbul edilən digər qanun və bu sahədə RF-nin ayrı-ayrı subyektlərinin normativ hüquqi aktları ilə müəyyən olunur. RF-də yerli

özünüidarəetmə orqanlarının təhsil sahəsində xüsusi səlahiyyətləri mövcuddur. Onların sırasına planlaşdırma, təşkil etmə, dövlət siyasətinin həyata keçirilməsi məqsədilə təhsili idarə edən yerli orqanların fəaliyyətinə tənzimləmə və nəzarət aiddir.

Azərbaycan Respublikasının “Təhsil haqqında” qanununun 14-cü maddəsinə əsasən təhsil müəssisəsinin təşkilati-hüquqi forması və statusu müvafiq qanunvericiliyə uyğun müəyyən edilir. Bu baxımdan Azərbaycan Respublikasında mülkiyyət növünə görə dövlət təhsil müəssisələrindən (14.2.1) başqa, bələdiyyə (14.2.2) təhsil müəssisələri də fəaliyyət göstərir. Amma qeyd etmək istərdim ki, respublika ərazisində o qədər də yayılmış və çoxsaylı deyil.

Qanunun 15-ci maddəsinə əsasən, təhsil müəssisəsinin təsisçisi (15.1) (təsisçiləri) dövlət, Azərbaycan Respublikasının və xarici dövlətlərin hüquqi şəxsləri, Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları, əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslərdən başqa bələdiyyələr də ola bilərlər. Hüquqi baxımdan şərait yaranır, lakin praktiki olaraq bələdiyyələr bu sahədə kifayət qədər fəallıq nümayiş etdirmirlər.

Qanunun 16-cı maddəsi təhsil fəaliyyətinin lisenziyalaşdırılması və təhsil müəssisəsinin akkreditasiyasını nəzərdə tutur. Azərbaycan Respublikasında hər bir təhsil müəssisəsi təhsil fəaliyyəti göstərmək üçün qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada müvafiq icra hakimiyyəti orqanından xüsusi razılıq (lisenziya) almalıdır. Dövlət təhsil müəssisələrinə xüsusi razılıq (lisenziya) müddətsiz verilir. Azərbaycan Respublikasının hüquqi və fiziki şəxsləri tərəfindən təsis edilmiş bələdiyyə və özəl təhsil müəssisələrinə xüsusi razılıq (lisenziya) beş il müddətinə verilir. Əcnəbilər və ya vətəndaşlığı olmayan şəxslər, xarici hüquqi şəxslər tərəfindən təsis edilmiş təhsil müəssisələrinə xüsusi razılıq (lisenziya) üç il müddətinə verilir (16.1). Bu sahəyə diqqət ayıran Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlarına və əcnəbilərə xüsusi razılığın (lisenziya) verilməsi müddətinin ayrılmasının daha uzun müddətdə nəzərdə tutulması daha da effektiv olardı.

Qanunun 30-cu maddəsi təhsil müəssisəsinin idarə olunmasını açıqlayır. Bələdiyyə təhsil müəssisəsinə rəhbərliyi bələdiyyə tərəfindən təyin edilmiş bələdiyyə təhsil müəssisəsinin rəhbəri (rəhbərliyi) həyata keçirir (30.3). Bu sahədə bələdiyyə təhsil müəssisələrinin say baxımından, hər bələdiyyə ərazisində kifayət qədər mövcud olmaması bələdiyyə təhsil müəssisəsinə rəhbərliyin bələdiyyə tərəfindən təyin edilməsi səlahiyyəti o qədər də müşahidə edilmir.

Qanunun 36-cı maddəsi təhsilverənlərin sosial müdafiəsini göstərir. Dövlət təhsilverənlərin sosial müdafiəsinə təminat verir. Təhsil işçilərinin əmək haqqı və vəzifə (tarif) maaşları işçilərin funksional öhdəlikləri, peşə xüsusiyyətləri, ixtisas dərəcəsi və iş stajı nəzərə alınaraq təyin edilir (36.1).

Dövlət və bələdiyyə təhsil müəssisəsi öz sərəncamında olan büdcədənkənar vəsaitlər hesabına işçilərin əmək haqqına əlavələr və digər stimullaşdırıcı ödənişlər təyin edə bilər (36.2). Bələdiyyə təhsil müəssisələrinin öz sərəncamında olan büdcədənkənar fondların formalaşması, qeyd edərdim ki, hətta yaradılması həmin müəssisələrin inkişafı və formalaşdırılması üçün əsaslı fundamental faktorlardan biridir. Dövlət qurumlarının bu istiqamətdə təbliğatının aparılması nəinki qeyri-dövlət strukturlarının cəlb edilməsi, hətta ayrı-ayrı sahibkarların, maraqlı şəxslərin fəallığı nəzərəçarpan ola bilər. Təbii ki, bir vergi ödəyiciləri kimi onlara qarşı qanunvericiliklə müəyyən güzəştlərin nəzərdə tutulması istisna deyil.

Dövlət və bələdiyyə təhsil müəssisələrində işləyən elmi-pedaqoji kadrların vəzifə maaşlarına elmi dərəcələrə və elmi adlara görə əlavələrin həcmi müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən müəyyən edilir (36.3). Dövlət təhsil sahəsində qayğı və diqqətini günbəgün artırır, burada çalışan əməkdaşların sosial təminatı daim diqqət mərkəzindədir. Bələdiyyə təhsil müəssisələrinə elmi kadrların cəlb edilməsi çox aktualdır, ona görə bu müəssisələrdə çalışan elmi işçilərin maliyyə təminatı bir qədər fərqli olsa məqsədə müvafiqdir. Bu da dövlət tərəfindən ayrılan və qanunvericiliklə nəzərdə tutulan ma-

liyyə vəsaitləri növlərinə əsasən mümkün ola bilər. Hansı ki "Təhsil haqqında" qanunun 39-cu maddəsi dövlət və bələdiyyə təhsil müəssisələrinin maliyyələşdirilməsi mənbələrini göstərir:

39.0.1. qanunvericiliyə uyğun olaraq dövlət büdcəsinin və yerli büdcənin vəsaitləri;

39.0.2. ödənişli təhsildən daxil olan vəsaitlər;

39.0.3. hüquqi və fiziki şəxslərin, o cümlədən əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin, xarici hüquqi şəxslərin qanunvericiliyə uyğun olaraq verilən qrantları, vəsiyyət olunan vəsaitləri, ianələri və yardımları;

39.0.4. müsabiqə əsasında dövlət tərəfindən ayrılan elmi-tədqiqat qrantları;

39.0.5. təhsil müəssisəsinin təhsil, elm, istehsal, məsləhət (konsaltinq) və qanunvericiliklə müəyyən edilmiş digər xidmətlərdən əldə etdiyi vəsaitlər;

39.0.6. hüquqi və fiziki şəxslərin müqavilə əsasında mütəxəssis hazırlığı, ixtisasartırma və kadrların yenidən hazırlanması üçün ayırdıqları vəsait;

39.0.7. dövlət orqanları tərəfindən maliyyələşdirilən məqsədli proqramlar və layihələr üzrə əldə olunan vəsaitlər;

39.0.8. təhsil müəssisəsinin mülkiyyətində olan fiziki və mənəvi cəhətdən köhnəlmiş avadanlığın, nəqliyyat vasitələrinin və təhsil məqsədləri üçün yararsız olan digər əmlakın satışından qanunvericiliyə uyğun olaraq əldə edilən vəsaitlər;

39.0.9. təhsil müəssisəsinin beynəxalq əməkdaşlıq nəticəsində qanunvericiliyə uyğun olaraq əldə etdiyi qrantlar və vəsaitlər;

39.0.10. qanunvericiliklə qadağan edilməyən digər mənbələrdən əldə olunan vəsaitlər.

Elmi məqaləni yekunlaşdıraraq bir sıra təkliflər irəli sürmək istərdim. Onların sırasına aiddir:

Azərbaycan Respublikasında bələdiyyə təhsil müəssisələrinin daha da intensiv fəaliyyət göstərməsi dövlətin təhsil sahəsində həyata keçirilən siyasətinin inkişafına və təkmilləşdirilməsinə geniş şərait yaradar.

Vətəndaşların səmərəli təhsil almaq hüququna geniş seçim etmək üçün dövlət,

hətta özəl sektorların bu sahədə inkişafı, mövcud bələdiyyə təhsil müəssisələrinin təkmilləşdirilməsi yeni qurum və müəssisələrin yaradılması sakinlər üçün alternativ yollar və şəraitlər nəzərə almış olar.

Yerli özünüidarəetmə sahəsində təhsil sektorunun qanunvericilik bazasına diqqətin artırılması, mövcud normativ hüquqi aktların və normativ xarakterli aktların təkmilləşdirilməsi zərurəti müşahidə olunur.

Azərbaycan Respublikasının yerli özünüidarəetmə orqanlarının təhsil sahəsində beynəlxalq təcrübənin öyrənilməsi, müsbət tə-

rəflərin gələcəkdə istifadəsi və tətbiqinə ehtiyac yaranır.

Azərbaycan Respublikasının yerli özünüidarəetmə orqanlarının təhsil sahəsində dövlət və yerli özünüidarəetmə orqanları arasında qarşılıqlı əməkdaşlığın ön plana çəkilməsi, ictimaiyyətin maksimum cəlb edilməsi məqsədmüvafiqdir.

Azərbaycan Respublikasının dövlət hakimiyyəti və yerli özünüidarəetmə orqanları arasında təhsil sahəsində səlahiyyətlərinin sərhədləşdirilməsinə, daha da dəqiqləşdirilməsinə ehtiyac yaranır.

İstifadə edilmiş mənbələr:

1. Azərbaycan Respublikası bələdiyyələrin fəaliyyətinə dair qanunvericilik əsasları. «Yerli özünüidarəetmə haqqında Avropa Xartiyası». Bakı: Qanun, 2006
2. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası. Bakı, 2010
3. «Bələdiyyələrin statusu haqqında» Azərbaycan Respublikasının 2 iyul 1999-cu il tarixli Qanunu.
4. Əliyev Rauf. Azərbaycanda yerli özünüidarəetmənin hüquqi əsasları. Bakı: Qanun, 2010, 112 səh.
5. Səlimzadə M.İ. Yerli özünüidarəetmə hakimiyyətinin əsasları: nəzəri və praktik məsələlər. Bakı: Elm və təhsil, 2010, 384 səh.
6. Səlimzadə M.İ., Xəlilov Q.R. Yerli özünüidarəetmə: anlayış, təcrübə, əməkdaşlıq, hüquqi əsaslar. Bakı: Elm və təhsil, 2010, 132 səh.
7. Svanişvili A. Sakrebulo üzvlərinin stolüstü kitabı (2010-cu ilin 30 sentyabr vəziyyəti ilə nəşr olunmuşdur) / Azərbaycan dilinə tərcümə edən Emin Mahmudov. Tbilisi, 2010.
8. «Təhsil haqqında» Azərbaycan Respublikasının 19 iyun 2009-cu il tarixli 833-IIIQ № -li Qanunu.
9. Кутафин О. Е., Фадеев В.И. Муниципальное право Российской Федерации: Учебник. 2-е изд., перераб. и доп. М.: Юрист, 2000, 552 с.

Шукюров Шахин

**Правовое положение и полномочия органов местного самоуправления
Азербайджанской Республики в сфере образования**

РЕЗЮМЕ

В статье рассматривается вопрос полномочий органов местного самоуправления Азербайджанской Республики в сфере образования. Автор раскрывает содержание полномочий органов местного самоуправления на основе ряда законов Азербайджанской Республики, в основном, Закона об образовании, Закона о статусе муниципалитетов и др. А также проводит сравнительно-правовой анализ этих полномочий с законодательствами других государств.

Shukurov Shahin

**Legal status and powers of the local self-government authorities
of the Republic of Azerbaijan in the field of education**

SUMMARY

The article studies issue of power of the local self-government authorities in the field of education. The author learns essence of the power of self-government authorities according to a number of laws of the Republic of Azerbaijan, including Education Law, Law of Status of Municipalities and etc. The author carries out comparative legal analysis of these powers with the laws of other states.

Тəqdim edən: h.ü.e.d. Əmir Əliyev
Rəyçi: h.ü.e.d., prof. Məsumə Məlikova

Пронина Мария Петровна,

доцент кафедры гражданского права и процесса Нижегородской академии МВД России, капитан полиции, кандидат юридических наук

ПОНЯТИЕ И ЗНАЧЕНИЕ ПРАВОВЫХ СИМВОЛОВ

УДК 34:340.111.57

Açar sözlər: hüquqi rəmsiz, hüquqi texniki vasitə, hüquqi simvolizm.

Ключевые слова: правовой символ, средство юридической техники, юридический символизм.

Keywords: legal character, the means of legal technique, legal symbolism.

В исследовании правовых категорий нельзя ограничиваться изучением только законов или других нормативных документов. Содержательная часть положительных законов обусловлена явлениями духовной жизни народа. При этом, большинство таких явлений не отражается

в самом законе. Они закреплены в иных исторических материях, в частности, в правовых символах.

Зарождаясь в сознании, они не остаются абстрактными категориями, а находят воплощение во множестве внешних проявлений. Так образуются юридические традиции и обряды – внешние оболочки идеальных представлений, которые происходят в сознании отдельных людей. Эти идеальные явления (мысленные образы, формы моделей поведения) складываются под давлением реальной социальной обстановки, а не ограничиваются волей одного человека.

Каждая нация создает и уважает свои правовые символы, в которых воплощены вековые традиции ее политической, правовой и духовной культуры. «Одна часть символов формируется стихийно в процессе жизнедеятельности национального сообщества, другая же создается сознательно, и целенаправленно внедряется господствующими элитами» [7, с. 221].

В первобытном обществе человек еще не отграничивал свое существование от природы, поэтому для выражения своих мыслей он обращался к чувственным образам, жестам. Такой же процесс наблюдался и в период становления права. При заключении сделок в семейной и гражданской области человек облакает свои юридические представления и понятия в видимые предметы, которые показывают глубину его чувств и становятся через то символами этих понятий и представлений. Отсюда вытекает, что юридические понятия находят свое вопло-

щение не в абстрактных формах, «но чувственно в грубой, материальной одежде» [6, с. 14]. Например, для обозначения передачи владения отчуждающий насыпал земли в полу платья приобретателю. В знак укрепления своего согласия договаривающиеся ломали палку или соломинку, и каждый хранил у себя отломок до тех пор, пока соединение обоих отломков не послужит знаком исполнения обязательства. При решении спора о земельной собственности в суд приносили глыбу земли и спорящие боролись за нее. Победитель в этой схватке выигрывал спор, и земельный участок признавался его собственностью. В России весьма распространенным был символический обряд обхода межи с дерном на голове [10; 9].

Можно сделать вывод, что на начальном этапе развития государства и права обряды и обычаи были главной формой внешнего проявления и существования правовых законов.

С дальнейшим развитием общества символика чувственных образов теряет свое первостепенное значение, поскольку человек перестает думать предметными образами. Это объясняется тем, что индивид начинает чувствовать свою независимость, разграничивать собственное бытие от окружающего его мира и сознавать превосходство знаний над материальной природой. Изменения, произошедшие в сознании человека, нашли выражение в языке и праве. Правовые термины, наряду с чувственными образами начинают в краткие-словесные формулы, выражения. Они более размыты, чем символические образы, однако еще не до конца свободны от символической формы. В юридической словесной формулировке символика слова заменила символику вещного мира, обрядов. Как выразился П.Д.Калмыков, «формула в праве составляет переход от символа к позднейшим внешним обрядам, которые лишены поэтических красок и выражают созревшую рассудительность народа...» [6, с. 18].

Постепенно мысль переходит от чувственных образов к научному понятию. Это

выражается в формах права. Правовые мысли начинают находить выражение в различных видах устного и письменного закрепления в виде закона, судебного и административного решения.

Таким образом, в истории юридических форм прослеживается закономерность – «необходимость внешнего выражения для понятий юридических; различие происходит от постепенного развития умственной зрелости народа». В символических обрядах юридическая мысль «искусственно», символически представлена в вещественном выражении. Торжественно произносимая словесная формула занимает промежуточное место. Она действует через слово, которое независимо и неосязуемо, но оно еще заключает в себе множественность и не выражает того единства, которое присуще понятию.

Юридическому символизму предстояло прийти, исчезнуть и дать дорогу дальнейшему совершенствованию права и сознания человека.

Проблемное понимание правового символа состоит в том, что при изучении его сущности невозможно основываться только его философским или иным пониманием. Правовой символ занимает центральное место в ряду иных социальных символов. Они возникают и работают наряду с политическими, религиозными, нравственными, эстетическими и иными социальными символами. Следовательно, социальный символ – это родовое понятие по отношению к правовому символу. Поэтому, чтобы полнее познать свойства правового символа необходимо разобраться в том, что подразумевается под категорией «символ», когда он впервые стал употребляться и в каком качестве?

Если при оценке правового символа руководствоваться только функциональным подходом, то мы неизбежно придем к выводу, что все, в чем находят объективацию идеальные правовые объекты – есть знаки этих объектов, то есть их символы. При всей привлекательности и научности, его нельзя признать до конца универсальным, поскольку по ряду моментов он вступает в

противоречие с существующей системой практики использования юридических символов. Поэтому, при познании природы юридического символа мы будем опираться не только на функциональный подход, который лежит в основе философского понимания символа, но и на прагматический.

Термин «правовой символ» до сих пор не имеет содержательного научного статуса. Вероятно, это объясняется тем, что символ – чрезвычайноглубокое и разноплановое явление. Как свидетельствует история познания, символ является одной из тех категорий, которые закладывают гносеологический фундамент наук о культуре, символическую природу которой невозможно отрицать, основываясь на почве фактов. «Мир человеческой культуры – это и мир символических форм. В процессе исторического развития он приобретает настолько сложный характер, что возникает специальная задача понимания (осмысления) указанных форм» [8, с. 326].

Можно смело утверждать, что нет такой области человеческой жизни, в которой можно было бы обойтись без использования тех или иных символов. Символы окружают нас повсюду: в повседневной жизни, например, всевозможные символы на этикетках; в процессе обучения, раскрыв любую книгу, посвященную вопросам математики, физики, астрономии, кибернетики, мы сталкиваемся со множеством научных символов. Поэтому, на первый взгляд, вопрос, выносимый на рассмотрение, может показаться слишком простым и понятным, но это далеко не так. Например, те же научные символы далеко не всегда являются понятными простому обывателю. Для того, чтобы «расшифровать» этот символ необходимы соответствующие знания. Поскольку окружающий нас мир является символическим, многие люди пользуются этими символами уже на уровне подсознания, что характеризует, насколько прочно символы вошли в нашу жизнь.

Символ (от греческого *symbolon* – знак) представляет собой элемент согласованного набора материальных предметов, исполь-

зуемых для представления знаков. Символика – это выражение идей, понятий или чувств с помощью условных знаков или предметов. Под символикой понимается также и совокупность символов [13, с. 566].

В переводе на русский язык слово «symbol» означает «условный знак», «примету» [2, с. 53].

Происхождение символов и способы их распространения в литературе мало исследованы. Понятие «символ» на протяжении истории вызывало множество всевозможных и, нередко, противоречивых толкований.

Некоторые символы возникли у народов мира самостоятельно. Если обратиться к истории древней Греции, то здесь «символ» – это всякий вещественный знак, имеющий условное, тайное значение. Это был также условный знак, служивший отличием корпораций, различных партий, определенных общественных групп, религиозных объединений. Объединенные при храме того или иного божества, его почитатели узнавали друг друга по особым знакам. Словом «символ» обозначали какое-нибудь совместное действие, юридическое или политическое соглашение. Символами именовались проекты постановлений, составлявшиеся на общинных собраниях [11, с. 56].

Согласно энциклопедическому словарю Брокгауза и Ефрона, символы это еще и то, что на Западе называли «*lagritio*» – номер или билет на получение бесплатно или по уменьшенной цене хлеба из казенных складов или от щедрых богачей, а также перстни, означавшие должность, билеты на вход в театры, на народные игры, гладиаторские бои» [14, с. 247].

Кроме того, символами именовались римские тессары – навошенные дощечки, на которых писали военные приказы.

В 1855 году выходит в свет работа А.Б. Лакиера «Русская геральдика». В работе высказывается мнение, согласно которому символы есть знаки, постоянно носимые одними, в отличии от других. Иными словами, символ представлен как отличительный знак [14, с. 16-17].

Значительный интерес в работе А.Б. Лакиера представляет анализ печатей. Существование печатей весьма древнее. Как правило, печать размещалась на перстне владельца. Перстнем обыкновенно запечатывались письма и депеши. Изображения на них имели определенное официальное значение.

Данный обычай был весьма распространенным у многих древних народов, что объяснялось малым распространением грамотности и образным способом мышления. В связи с этим до XII века печати заменяли собой подпись и у древних народов сложился погребать обычай вместе с умершим его печать и перстень.

Такое значение печати предполагало ее общеизвестность и неизменность, необходимость предпринимать различные предосторожности для предупреждения подлога. Средства, к которым прибегали для достижения этой цели, были весьма разнообразны и часто носили мистический характер.

Зафиксированы случаи, когда к печатям прикладывались символы инвеституры (соломинки, перчатки и т.п.). Этим же объясняется торжественность церемонии, с которой печать приобщалась к актам особой важности, например, при этом должны были обязательно присутствовать придворные и другие лица, облеченные властью. Для актов менее важных требовалось присутствие свидетелей.

В эпоху появления христианства символами называли проекты постановлений, которые разрабатывались на общинных собраниях.

Из приведенных примеров видно, что термин «символ» используется для обозначения весьма разнообразных социальных явлений, в том числе и в области права. Однако это только свидетельства важности символов в организации общественной жизни, но, которые не дают прямого ответа на поставленный вопрос: что такое «символ».

В различного рода словарях приводятся следующие определения понятия символа.

В. Даль определяет символ как «сокращение, перечень, полная картина, сущность в

немногих словах или знаках» [5, с. 185-186]. Он также отмечает, что символ имеет переносный, иносказательный смысл. Например, весы – символ правосудия.

В словаре иностранных слов символ представлен как условный вещественный опознавательный знак для членов определенной социальной группы, тайного общества, либо вещественный или условный (графический, звуковой) знак, обозначающий или напоминающий какое-либо понятие, образ воплощающий какую-либо идею» [12, с. 464]. В приведенном определении делается упор именно на социальную природу символа. По мнению авторов, символ приобретает свой смысл только для определенной группы людей, которые ранее договорились обозначать им какое-либо понятие или явление, при этом другие люди обычно не отождествляют эти понятия с данным символом. При том, совершенно не обязательно наличие сходства между формой символа и выражаемым им содержанием. Символ может лишь только напоминать какое-либо понятие, образ, идею, событие. Таким образом, символ не будет многозначным, так как у него есть только одно единственное значение и это значение известно строго определенной группе людей, например, религиозной секте [11, с. 61].

Н.И. Кондаков в «Логическом словаре-справочнике» наделяет символ социальной функцией. Он определяет символ как «условный, чувственно-воспринимаемый объект, вещественный, письменный или звуковой знак, которым человек обозначает какое-либо понятие (идею, мысль), предмет, действие или событие. Сама форма символа, как правило, не имеет сходства (подобия) с тем предметом, который символ представляет, на который символ указывает» [7, с. 476]. Известно, что в одной и той же науке один и тот же предмет или процесс нередко обозначаются различными знаками, то есть содержание обозначаемого явления никоим образом не связано с внешней формой его выражения. Например, знак деления в математике: либо «:», либо «/».

В.К.Бабаев определяет правовой символ как «закрепленные законодательством условные образы (замещающие знаки), используемые для выражения определенного юридического содержания и понятные окружающим людям» [1, с. 74]. Правовой символ рассматривается им не только как средство юридической техники, но и как самостоятельный элемент правовой системы.

Н.Н.Вопленко в ряду специфических признаков правового символа выделяет: образность, эмоциональную заостренность, условность, процессуальный характер [4, с. 188].

Мы полагаем, что правовой символ является специфическим средством для выражения определенного юридического содержания какого-либо юридически значимого действия, события, отношения. Как правило, символ излагается с привлечением наглядно-графических, художественных форм. Например, идея справедливого, независимого правосудия находит свое внешнее воплощение в образе богини правосудия с повязкой на глазах и весами в руках, а эмблема в виде скрещенных щита и меча символизирует органы юстиции.

Одного беглого взгляда на известные правовые символы различных государств достаточно, чтобы убедиться в тесной связи этих явлений с условиями жизни общества. Несовершенство и неточность понятий о главных основах общественной жизни, законности, о правах и обязанностях, – все эти недостатки сознания будут иметь влияние на внутреннее значение правовых символов. Если в государстве преобладает политическая деятельность, поглощающая все внимание его граждан, то неизбежным следствием будет недостаточная развитость правовых символов, относящихся к его частной и семейной жизни.

Правовой символ, имеет условный характер. Его условность выражается в отсутствии сущностной связи между внешней формой правового символа и, выражаемым ей, юридическим содержанием. Это означает, что между юридической формой и юридическим содержанием отсутствует сход-

ство или тождество в целом. В отдельных случаях какой-то признак формы символа может прямо указывать на основную сущность выражаемой им идеи. Но, как правило, связь между ними устанавливается в результате соглашения между субъектами правотворчества, то есть эта связь носит не естественный, а фиктивный, условный характер. Именно поэтому большинство юридических символов имеет искусственное происхождение. Существует и другое объяснение. Право – это мир идеальных объектов. Чтобы оказывать воздействие на сознание и поведение людей, они должны обрести материальную форму существования. Добиться этого можно, чаще всего, только путем символизации юридического содержания.

Правовой символ в силу своей специфики оказывает дополнительное эмоциональное воздействие на субъектов правоотношений, чего нельзя сказать о норме права.

В своей статье «Правовая символика и международное право» Н.Н.Вопленко отмечает, что правовые символы являются также одним из важнейших средств международного общения, поскольку представляют собой универсальную форму взаимопонимания между людьми, разделенными государственными границами и особенностями национальной культуры [4, с.187].

В качестве правовых символов, как правило, выступают невербальные знаки. Они отличаются большей смысловой точностью, чем естественный язык. Символические способы изложения нормативных предписаний содержатся в большинстве крупных сборников нормативных актов по технике безопасности и по некоторым иным видам производственной деятельности. В тексте нормативных актов зачастую уже не повторяются содержание, заложенное в чертежи, схемы или рисунки, различного рода знаки и символы, а лишь имеются отсылки к этим чертежам, знакам, схемам и рисункам.

Эту же особенность правовых символов отмечает Власенко Н.А.Рассматривая проблемы точности выражения формы права он, в частности, отмечает, что «право выра-

жается (закрепляется) и, следовательно, регулирует не только при помощи логико-языковых средств, но и посредством правовых символов» [3, с. 6]. Правовые символы могут выступать в качестве самостоятельных неязыковых правовых регуляторов. В тексте нормативно-правового акта дается только их описание и закрепляется порядок применения. Здесь правовая норма как бы «парит» над содержанием права, как бы отрывается от основного содержания. В ряде случаев символы выполняют функцию замещения норм права, выраженных в форме текста, в процессе регулирования общественных отношений. Таковыми, например, являются дорожные знаки, герб и т.п. Доступность и ясность нормативного текста достигается еще и с помощью дополнительных знаков – символов. В этом случае юридическая символика как бы подчиняет себе текстуальную оболочку права. Вместе с тем, мы согласны с Власенко Н.А., что «правовая символика, в действительности, в каждом из рассмотренных случаев «отрывается» от текстуальной формы выражения юридической нормы» [3, с. 61-62].

Текст нормы и символ должны находиться в неразрывном единстве, дополнять и конкретизировать друг друга, то есть без текстового пояснения символ утратит свое юридическое значение. В законодательстве должна быть предусмотрена целая система процессуальных и материальных норм (с текстовым выражением), направленных на реализацию правовых символов.

Правовые символы выполняют сигнальную функцию, цель которой обозначить начало, изменение или отмену юридически значимой деятельности.

Символы могут причудливо сочетаться и дополнять друг друга. Например, текст присяги, как символическая словесная формула, и ритуала ее принятия, то есть сочетание литературного символа и процессуального, словесного символа и символа действия.

После произнесения присяги сам субъект и окружающие воспринимают факт официального принятия им на себя прав и обязанностей. Действительный их переход и то,

что только после присяги субъект вступает в отношения уже в новом качестве говорит о том, что данная символическая процедура реализована.

Использование правовых символов имеет установленный законом процессуальный характер. Примером может служить полицейская форма и порядок ее ношения. С одной стороны, мы рассматриваем ее как наглядный образ, при восприятии которого в нашем сознании возникают определенные эмоции: мы знаем, что человек, носящий эту форму, наделен определенными властными полномочиями, что он является должностным лицом, находящимся в данный момент на службе. С другой стороны, эту форму может надеть не любой гражданин, а только сотрудники полиции и порядок ее ношения строго регламентирован.

Правовой символ аккумулирует, отражает в себе все виды социального нормативного регулирования – религиозное, нравственное, эстетическое и т.д. В этом состоит его универсальность. Один и тот же правовой символ может нести в себе различные идеи – правовые, эстетические, нравственные, религиозные.

Правовой символ нормативен. Анализируя правовой символ, необходимо раскрыть суть нормативности. Нормативность неизменно связана с порядком и организованностью в общественной жизни, с правилами поведения – волевым сознательным актом, лежащим в основе жизнедеятельности человеческого общества. Осмысленные человеческие поступки по отношению к отдельному человеку или обществу в целом, проверялись практикой на целесообразность и полезность, прочно укоренились в сознании людей и со временем становились шаблонами, стандартами поведения. Фактические отношения вырабатывали этот шаблон, получивший затем определенное оформление и закрепление в виде символов.

Нормативность правового символа характеризуется следующими факторами:

а) нормативность отражает типичность социальных процессов, явлений, связей, являющихся следствием их повторяемости.

Например, в связи с переходом нашей страны от тоталитарного к демократическому пути развития был изменен герб, поскольку идеи всеобщего единства и братства советских республик перестали быть актуальными. Наиболее стабильны правовые символы, в которых закреплены основы, принципы правового регулирования. Например, весы как символ правосудия. Менее стабильны символы, которые регламентируют правила поведения. Стабильность правовых символов, как их свойство, постоянно вступает в противоречие с развитием общественных отношений. Если правовой символ продолжает выполнять свою регулятивную роль, исходя из утративших свою жизненность признаков правовых явлений, и не отражает уже типичность новых социальных связей, он становится устаревшим. Предлагается два пути разрешения этого противоречия: либо изменить содержание правового символа, либо конструировать новый. Вторым путем предпочтительнее;

б) Нормативность выражает всеобщность (или общность) социальных связей и явлений. Всеобщность означает максимальную степень распространенности общественных отношений, их видов, вариантов среди членов общества. При этом степень распространенности социальных связей зависит от практической полезности и целесообразности и определяется, прежде всего, сферой материального производства. Всеобщность типизируемых социальных связей зависит от их распространенности в определенной социальной общности (обществе, социальной группе). Каждый из членов общества является или может стать участником типизируемых отношений, но кто именно – значения не имеет. Именно поэтому общий характер правового символа предполагает неконкретность адресата. Степень общности и важности отношений, содержание которых отражается в правовых символах, обуславливает иерархию этих символов. Иерархию правовых символов определяет сам законодатель, а именно всеобщие связи выражаются и закрепляют-

ся им, как правило, в наиболее масштабных актах, обладающих высшей юридической силой, а не достигающие такого уровня всеобщности – в иных нормативных актах. В диалектике общего и конкретного в правовом символе важно учитывать возможность и необходимость перехода общего в конкретное и достижение конкретным уровнем всеобщности. В правотворчестве это позволяет избежать излишней дробности, дублирования, а также перепадов в правовом регулировании общественных отношений. Для реализации всеобщности правовых символов необходима, как правило, детализированность нормативных предписаний, выраженных текстуально;

с) Нормативность предполагает обязательность (императивность). Свойство нормативности, исходя из предыдущего суждения, означает неукоснительное исполнение (соблюдение) предписаний, содержащихся в правовых символах, и имеет ввиду обязательную реакцию со стороны общества, государства, социальной группы на поведение человека, либо согласующееся, либо отклоняющееся от поведенческих установок, содержащихся в символе. Различают внутреннюю и внешнюю природу обязательности правовых символов [11, с. 70].

Внутренняя и внешняя стороны обязательности правовых символов могут либо совпадать, либо находиться во взаимном противоречии.

Следовательно, нормативность правового символа – это его способ выражать типичность, всеобщность и обязательность социальных связей.

Правовые символы создаются либо государством, либо в процессе правоприменительной практики. Например, дорожные знаки «были придуманы» законодателем, а весы используются как символ правосудия, потому что это исторически сложилось и укоренилось в сознании людей как внешнее олицетворение принципа справедливости.

Юридические символы охраняются государством. Например, в соответствии со ст. 329 УК РФ, надругательство над Государственным гербом РФ или Государственным

флагом РФ влечет наступление уголовной ответственности.

Ст. 325 УК РФ предусматривает уголовную ответственность за похищение или повреждение документов, штампов, печатей. Ст. 324 УК РФ предусматривает уголовную ответственность за незаконное приобретение или сбыт официальных документов и государственных наград. Во всех перечисленных случаях объектом преступления являются: общественные отношения, обеспечивающие установленный порядок владения, пользования и распоряжения официальными юридическими символами; общественные отношения, содержанием которых является уважительное отношение к официальным символам России, обеспечивающие авторитет и достоинство РФ.

Сами правовые символы не устанавливают юридическую ответственность, но

могут указывать на то, что обозначаемые ими субъективные права и иные государственно-правовые ценности находятся под охраной государства. Примером тому может служить предупредительная маркировка товарного знака, которая используется для предотвращения нарушений прав лица, на чье имя зарегистрирован товарный знак.

Посягательство на правовой символ (его подделка, нарушение правил использования) расценивается государством как посягательство на те ценности, выразителем которых он служит.

Таким образом, как всякое социальное явление, юридические символы отражают особенности исторического и культурного развития общества. Тем самым их можно рассматривать в качестве структурных элементов правовой системы и правовой культуры общества.

Использованные источники:

1. Бабаев В.К., Баранов В.М. Общая теория права: Краткая энциклопедия. Н.Новгород, 1997, с. 74
2. Большая советская энциклопедия. М., 1956. Т. 39, с. 53
3. Власенко Н.А. Проблемы точности выражения формы права (лингво-логический анализ). Диссертация в форме научного доклада д-ра юрид. наук. Екатеринбург, 1997, с. 6
4. Вопленко Н.Н. Правовая символика и международное право // Российская правовая система и международное право: современные проблемы взаимодействия. Н. Новгород, 1998, с. 188
5. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка: Т. 4. М., 1991, с. 185-186.
6. Калмыков П.Д. О символизме права вообще и русского в особенности. СПб., 1839, с. 14
7. Кондаков Н.И. Логический словарь-справочник. М., 1976, с. 221.
8. Коршунов А.М., Мантатов В.В. Диалектика социального познания. М., 1988, с. 326.
9. Макаров М.Н. Древние и новые божбы, клятвы и присяги русские // Труды и записки общества истории и древностей российских, ч. 4, кн. 1. М., 1828.
10. Метрополию Евгений. О разных родах присяг у великороссов //Труды и записки общества истории и древностей российских, ч.3. кн. 1. М., 1826;
11. Никитин А.В. Правовые символы. Дисс... к.ю.н. Нижний Новгород, 1999, с. 56
12. Словарь иностранных слов. М., 1989, с. 464
13. Словарь иностранных слов и выражений / Авт.-сост. Е.С. Зенович. М., 2000, с. 566
14. Энциклопедический словарь. Издатели: Ф.А. Брокгауз, И.А. Ефрон, 1900. Т. 29, с. 247

Pronina Mariya

Hüquqi rəmzlərin anlayışı və əhəmiyyəti

XÜLASƏ

Məqalədə “rənz” anlayışı nəzərdən keçirilmiş, siyasi, dini, əxlaqi və digər sosial rənz növləri qeyd olunmuşdur. “Hüquqi rənz”in müəllif tərifi verilmişdir, həmçinin hüquqi göstərişlərin təsbit edilməsi üçün bu hüquqi texniki vasitənin mənası təhlil olunmuşdur.

Pronina Mariya

Notion and importance of legal symbols

SUMMARY

The article looks through notion of “symbol”, and underlines political, religious, moral and other social symbol types. The author gives explanation to “Legal symbol”, as well as analyses meaning of legal technical ways.

Rəyçi: h.ü.e.d., prof. Habil Qurbanov
Təqdim edən: h.ü.f.d., dos. Hikmət Eyvazov

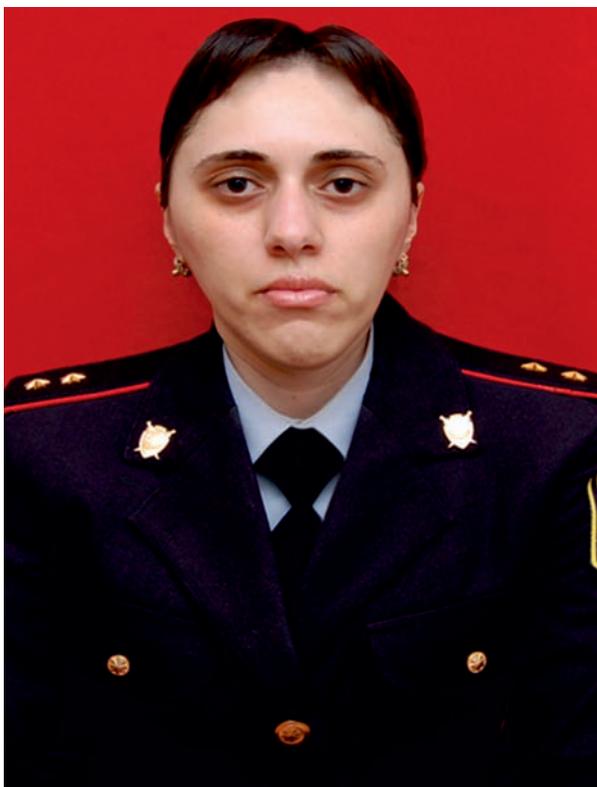

Ələkbərova Şəbnəm Nətiq qızı,

Azərbaycan Respublikası DİN-in Polis Akademiyasının
İdarəetmənin təşkili və ixtisasartırma fakültəsinin dinləyicisi,
Gədəbəy Rayon Polis Şöbəsinin təhqiqatçısı, polis leytenantı

HÜQUQİ DÖVLƏT VƏ ŞƏXSİYYƏT

UOT 34:342.384.052/342.7

Açar sözlər: hüquqi dövlət, hüquq və azadlıqlar, bərabərlik, qanunun aliliyi, demokratik konstitusiyaya.

Ключевые слова: правовое государство, права и свободы, равенство, верховенство закона, демократическая конституция.

Keywords: constitutional state, rights and freedoms of man and citizen, equality before the law and court, supremacy of the law, democratic constitution.

Cəmiyyətdə ədalətin bərqərar edilməsi, insanların rifah içində yaşaması üçün dövlət tərəfindən müvafiq şəraitin yaradılması, hakimiyyətin ədalətli qanunlara əsaslanması kimi problemlər hələ qədim dövrlərdən insanları maraqlandıran ən mühüm məsələlərdən biri olub. Odur ki, hüquqi dövlət ideyasını doğura biləcək düşüncə tərzini istənilən cəmiyyətdə deyil, yalnız hüquq, dövlət və insan azadlığı barədə rəşional təsəvvürlərin inkişaf etməsi üçün müvafiq şərait yaradan, hüququn, dövlətin inkişafını insanın əqli keyfiyyətlərinə bağlayan və bu hadisələrin insanın öz təbiətindən çıxış etməklə izah edilməsinin intellektual əsasını formalaşdıran bir cəmiyyətdə meydana gəlir.

Hüquqi dövlət çoxölçülü, inkişafda olan bir hadisədir. Dövlət hakimiyyətinin təşkili və fəaliyyətinin fərdlərlə və onların müxtəlif birlikləri ilə qarşılıqlı münasibətlərdə hüquq norması əsasında qurulan formasıdır. Hüquqi dövlət anlayışı özündə konstitusion demokratik dövlət anlayışında mövcud olan əlamətləri birləşdirir. Qeyd edilən əlamətlər hüquqi dövlət mexanizminin əsasını təşkil edən, onu şərtləndirən əsas prinsiplərdir.

Hüquqi dövlətin prinsipləri aşağıdakılardır:

- hüququn aliliyi, qanunun üstünlüyü;
- insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının real təminatı və müdafiəsi;
- demokratik konstitusiyanın və konstitusiyaya nəzarətinin mövcudluğu;
- hakimiyyət bölgüsü;

- məhkəmə və qanun qarşısında bərabərlik;
- dövlət hakimiyyəti həddinin müəyyən edilməsi;
- məhkəmə hakimiyyətinin müstəqilliyi;
- qarşılıqlı məsuliyyət: dövlətin vətəndaşlar qarşısında məsuliyyəti və vətəndaşların dövlət qarşısında məsuliyyəti.

Hüquqi dövlətin yaranması keçmiş SSRİ-nin müxtəlif respublikalarının öz suverenliyini təmin etmək prosesi ilə xarakterizə olunur. Məlum olduğu kimi, 18 oktyabr 1991-ci il tarixli “Dövlət Müstəqilliyi haqqında” Konstitusiyaya Aktının qəbulu ilə ölkəmizdə konstitusion dövlət quruculuğu istiqamətində yeni addım atılmış oldu.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə Azərbaycan Respublikasının yeni Konstitusiyasının layihəsi hazırlanmış və 12 noyabr 1995-ci il tarixində ümumxalq səsverməsi – referendum yolu ilə qəbul edilmişdir. Həmin Konstitusiyada «Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyi haqqında» Konstitusiyaya Aktında əks olunan prinsiplər əsas götürülərək Azərbaycan dövlətinin müstəqilliyini, suverenliyini və ərazi bütövlüyünü qorumaq, demokratik quruluşa təminat vermək, vətəndaş cəmiyyətinin bərqərar edilməsinə nail olmaq, xalqın iradəsinin ifadəsi kimi qanunların aliliyini təmin edən hüquqi, dünyəvi dövlət qurmaq, ədalətli iqtisadi və sosial qaydalara uyğun olaraq bütün dünya xalqları ilə dostluq, sülh, əmin-amanlıq şəraitində yaşamaq və bu məqsədlə qarşılıqlı fəaliyyət göstərmək niyyətləri bəyan edilir.

Konstitusiyanın 7-ci maddəsinin I hissəsində təsbit olunan «Azərbaycan dövləti demokratik, hüquqi, dünyəvi, unitar respublikadır» formulası hüquqi dövlət quruculuğunun başlıca məqsədi, vəzifəsi və istiqamətidir.

Hüququn aliliyi prinsipi hüquqi dövlətin ən mühüm prinsipi kimi öz təzahürünü ictimai həyatın bütün sferalarında hüququn, dövlətin demokratik konstitusiyasının, hüquqi qanunun aliliyində tapır. Hüquqi

dəyərlər sistemində insan azadlığının təşkili və müdafiəsinin ali ifadə forması qanundur. Qanunlarda dövlət bərabərlik və ədalətlik əsasında ictimai inkişafın obyektiv tələblərini maksimal dərəcədə nəzərə almaqlı olan ümumməcburi davranış qaydaları müəyyən edir. Məhz buna görə də qanun ali hüquqi qüvvəyə malikdir.

Hüquqi dövlətin əsas qanunu konstitusiyadır. Konstitusiyaya cəmiyyətin ümumi hüquqi modelidir ki, buna da bütün cari qanunvericilik uyğun olmalıdır. Konstitusiyanın ən yüksək hüquqi qüvvəyə malik olması hüquqi dövlətin ayrılmaz əlamətidir. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 147-ci maddəsində göstərilir ki, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik sisteminin əsası olaraq, dövlətin ərazisində birbaşa və ən yüksək hüquqi qüvvəyə malikdir. Konstitusiyada təsbit olunan bütün hüquq normaları və Konstitusiyaya uyğun olan bütün hüquqi qanunlar hamı üçün məcburi olmalıdır. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 7-ci maddəsinin II hissəsində göstərilir ki, Azərbaycan Respublikasında dövlət hakimiyyəti daxili məsələlərdə yalnız hüquqla, xarici məsələlərdə isə Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdən irəli gələn müddəalarla məhdudlaşır. Dövlətin hüquqilik əlaməti həm də dövlət hakimiyyətinin məhz hüquq vasitəsilə məhdudlaşdırılmasını şərtləndirir. Dövlət konkret münasibətlərdə hüquqa söykənir və onun tələblərini rəhbər tutur.

Hüquqi qanunun, həmçinin konstitusiyanın aliliyi cəmiyyətdə ədalətli hüquq qaydasının sabitliyini yaradır.

Hüquqi dövlətin ən mühüm prinsiplərindən biri də insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının təmin və müdafiə edilməsi prinsipidir. Bu prinsip dövlətin konstitusion quruluşunun humanist əsası kimi qiymətləndirilir. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 12-ci maddəsinin I hissəsində insan və vətəndaş hüquq və azadlıqları, Azərbaycan Respublikasının vətən-

daşlarına layiqli həyat səviyyəsinin təmin edilməsi dövlətin ali məqsədi” kimi təsbit olunmuşdur. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 71-ci maddəsinin I hissəsində isə «İnsan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarını gözləmək və qorumaq» qanunvericilik, icra və məhkəmə hakimiyyətinin borcu kimi öz əksini tapmışdır. Hüquq və azadlıqların müdafiə mexanizmi subyektinə görə üç yerə bölünür:

1. Məhkəmə vasitəsilə müdafiə mexanizmi;
2. İcra hakimiyyəti orqanları vasitəsilə müdafiə mexanizmi;
3. Beynəlxalq təşkilatlar vasitəsilə müdafiə mexanizmi;

Məhkəmə vasitəsilə müdafiə mexanizmi ən əsas müdafiə mexanizmidir. Bu da ondan irəli gəlir ki, məhkəmənin birbaşa təyinatı insan hüquqlarının müdafiəsidir. Məhkəmə müdafiəsi cəmiyyətdəki sosial mübahisələri, münaqişələri həll etmək üçün əsas üsuldur.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 26-cı maddəsində insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi, 71-ci maddəsində isə hüquq və azadlıqların təminatı əks olunmuşdur.

Eyni zamanda, Konstitusiyanın 60-cı maddəsində hüquq və azadlıqların məhkəmə müdafiəsinə dövlət tərəfindən təminat verilməsi təsbit olunmuşdur.

Məhkəmə müdafiəsi demokratiyanın və hüquqi dövlətin dayaqlarından biri hesab edilir ki, bu da dövlət fəaliyyətinin bir növü olan məhkəmələr tərəfindən həyata keçirilən hüquqi müdafiəyə azad yoldur.

İcra hakimiyyəti orqanları vasitəsilə müdafiə məhkəmə müdafiəsi qədər vacib olsa da, o, məhkəmə müdafiəsinə görə ikincidir. İcra hakimiyyəti tərəfindən törədilən qanun pozuntularından məhkəmə vasitəsilə səmərəli müdafiə olunmaq olar, lakin əksinə, icra hakimiyyəti tərəfindən törədilən qanun pozuntularından elə icra hakimiyyəti orqanları vasitəsilə müdafiə istənilən nəticəni vermir. Bu, məhkəmə hakimiyyətinin müstəqilliyinə zidd olmaqla yanaşı,

onun səlahiyyətlərinə müdaxilə kimi qəbul olunardı.

Beynəlxalq hüququn ən böyük nailiyyətlərindən biri də beynəlxalq təşkilatlar vasitəsilə müdafiədir. Əvvəllər belə hesab edilirdi ki, insan hüquqları məsələsi ölkənin daxili işidir, bu hüquqların müdafiəsinə beynəlxalq hüquq müdaxilə edə bilməz. Lakin insan hüquqlarının qloballaşması ilə bu hüquqların müdafiəsi də dövlət inhisarından çıxmağa başladı.

Qeyd etmək lazımdır ki, son bir neçə ildə Azərbaycan Respublikasında yerli hüquq-müdafiə təşkilatları və ombudsman təsisatı vasitəsilə müdafiə mexanizmi formalaşmışdır. Ombudsman insan hüquqları və azadlıqlarını müdafiə edir, lakin o, məhkəmə hakimiyyətinə daxil deyildir. Ombudsman hüquqların pozulması ilə bağlı verilən şikayətlərə baxır və lazım gələrsə, özü material toplayır. Lakin o, özü iş üzrə qərar çıxarmır, toplanmış materilləri aidiyyəti üzrə orqanlara göndərir.

Hüquqi dövlət insan və vətəndaşların təbii hüquq və azadlıqlarını Konstitusiyada təsbit etməklə yanaşı, bu hüquq və azadlıqların realizə təminatı, həmçinin onların müdafiə edilməsi vəzifəsini daşıyır.

Konstitusiyanın xalq tərəfindən bəyənilməsi və referendum yolu ilə qəbul edilməsi onun demokratikliyinə və legitimliyinin əsas göstəricisidir. Onun demokratikliyi dövlətin ali qanunu olması ilə yanaşı, bütün digər qanunvericilik aktlarının ona uyğun olmasını təmin etmək üçün konstitusiya nəzarətinin həyata keçirilməsində özünü göstərir. Azərbaycan Respublikasında konstitusiya nəzarətini Azərbaycan Respublikası Konstitusiya Məhkəməsi həyata keçirir. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 130-cu maddəsində Azərbaycan Respublikası Konstitusiya Məhkəməsinin təşkili və həll etdiyi məsələlər təsbit olunmuşdur.

Digər mühüm prinsip hakimiyyətlərin bölgüsü prinsipidir. Bu prinsip Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 7-ci maddəsində öz əksini tapmışdır. Azərbaycan Respublikasında dövlət hakimiyyəti hakimiyyətlərin bölgüsü prinsipinə əsaslanaraq,

qanunvericilik, icra və məhkəmə hakimiyyətinə bölünür. Hakimiyyətlərin bölgüsü prinsipi aşağıdakı üç elementi özündə ehtiva edərək, hakimiyyətlərin əlverişli balanslaşdırılmasını və müstəqilliyini təmin edir:

- 1) «çəkəndirmə və tarazlaşdırma»;
- 2) dövlət hakimiyyət orqanlarının vahidliyi;
- 3) dövlət orqanlarının qarşılıqlı fəaliyyəti.

Qeyd olunan maddənin tələblərinə əsasən qanunverici hakimiyyəti Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi həyata keçirir. İcra hakimiyyəti Azərbaycan Respublikasının prezidentinə, məhkəmə hakimiyyəti Azərbaycan Respublikasının məhkəmələrinə məxsusdur.

Hər kəsin qanun və məhkəmə qarşısında bərabərliyi prinsipi 10 dekabr 1948-ci il Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsində, insan hüquqlarına dair beynəlxalq sənədlərdə və dünyanın bir çox ölkələrinin konstitusiyalarında öz əksini tapmışdır.

Beləliklə, hüquqi dövlətin növbəti prinsipi hər kəsin qanun və məhkəmə qarşısında bərabərliyi prinsipidir. Bu prinsip konstitusiyaların quruluşunun humanist əsası kimi Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 25-ci maddəsinin I hissəsində öz əksini tapmışdır. Orada deyilir ki, hamı qanun və məhkəmə qarşısında bərabərdir.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 25-ci maddəsinin III hissəsinə əsasən, dövlət irqindən, milliyyətindən, dinindən, dilindən, cinsindən, mənşəyindən, əmlak vəziyyətindən, qulluq mövqeyindən, əqidəsindən, siyasi partiyalara, həmkarlar ittifaqlarına və digər ictimai birliklərə mənsubiyyətindən asılı olmayaraq, hər kəsin hüquq və azadlıqlarının bərabərliyinə təminat verir. Konstitusiyaya insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarını irqi, milli, dini, dil, cinsi, mənşəyi, əqidə, siyasi və sosial mənsubiyyətə görə məhdudlaşdırmağı qadağan edir.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 27-ci maddəsinin IV hissəsində isə deyilir ki, ədalət mühakiməsi vətəndaşların qanun və məhkəmə qarşısında bərabərliyi

əsasında həyata keçirilir. Bu müddəa AR CPM-in 11-ci və AR MPM-in 8-ci maddələrində öz əksini tapmışdır.

Qanun qarşısında bərabərlik qanunda əks etdirilmiş müddəaların bütün vətəndaşlara eyni cür tətbiq edilməsidir.

Məhkəmə qarşısında bərabərlik – məhkəmə qarşısında bu və ya digər qismdə duran bütün vətəndaşlar bərabər prosesual hüquq və vəzifələrə malikdir. Məsələn, kimsə məhkəməyə şahid qismində çağırılıbsa, mənşəyindən, sosial, vəzifə və əmlak vəziyyətindən, irqi və milli mənsubiyyətindən asılı olmayaraq məhkəməyə gəlməli və düzgün cavab verməlidir.

Cinayət işlərinin icraatı üçün qaydalarda Azərbaycan Respublikası Prezidenti, Baş naziri, Milli Məclis deputatları və hakimlər üçün istisna müəyyən edilib.

Dövlət hakimiyyəti həddinin müəyyən edilməsi dedikdə dövlət tərəfindən hakimiyyətin qanunla müəyyən edilən həddə, Konstitusiyanın və qanunların imkan verdiyi çərçivədə həyata keçirilməsi və hüquqla məhdudlaşdırılması başa düşülür. Bu prinsip öz əksini Konstitusiyanın 7-ci maddəsinin II hissəsində öz əksini tapmışdır. Dövlət hakimiyyətinin məhdudlaşdırılması onun özbaşınalığının qarşısını almaq üçün müəyyən edilir. Hüquq həyatın hər bir sahəsində dövlət hakimiyyətinin hərəkət həddini, onun insanlara münasibətdə sərbəst davranışının həddlərini müəyyən edir.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının III bölməsinin V, VI və VII fəsilələrində ardıcıl olaraq qanunverici, icra və məhkəmə hakimiyyətinin səlahiyyət hədləri, hüquq və vəzifələri dəqiq müəyyən edilmişdir.

Qarşılıqlı məsuliyyət, dövlətin vətəndaş qarşısında, vətəndaşın dövlət qarşısında məsuliyyəti də hüquqi dövlətin mühüm prinsiplərindəndir. Siyasi hakimiyyət daşıyıcısı kimi dövlət və onun formalaşması və həyata keçirilməsinin iştirakçısı kimi vətəndaş arasındakı qarşılıqlı münasibətlər bərabər və ədalətli əsaslarla qurulmalıdır. Dövlət orqanları hüquqa tabe olaraq onun göstərişlərini poza bilmir, bu vəzifələrin

pozulmasına və yerinə yetirilməməsinə görə məsuliyyət daşıyır. Dövlət və şəxsiyyətin qarşılıqlı məsuliyyətinin hüquqi xarakteri dövlətin iradə ifadəsinin məhsulu olmayıb, cəmiyyətdə obyektiv təşəkkül tapmış hüququn mühüm tərkib hissəsidir. Hüquqi tələblərə riayət etmək hamının, hər şeydən əvvəl, dövlətin hüquqi vəzifəsidir.

Hüquqi dövlət mexanizmində dövlət, cəmiyyət və şəxsiyyətin maraqları və mənafeyi önə çəkilərək, onlar arasında yaranan münasibətlər demokratik konstitusiya və hüquqi qanunlarla nizamlanır. Dövlət şəxsiyyətə onun hüquqi statusunu müəyyən etməklə təsir edir. Şəxsiyyətin hüquqi statusunu və dövlətlə vətəndaşın qarşılıqlı əlaqəsinin məzmununu əks etdirən normativ-hüquqi akt konstitusiyadır.

Vətəndaşlar da öz növbəsində dövlət qarşısında konstitusiya vəzifələr daşıyırlar. Vətəndaşların əsas vəzifələri Konstitusiyanın IV fəslində öz əksini tapmışdır. Azərbaycan

can Respublikası Konstitusiyasına, qanunlarına əməl etmək və qanunla müəyyən edilmiş digər vəzifələri yerinə yetirmək vətəndaşların vəzifələrinin əsası kimi nəzərdən keçirilir. Konstitusiyanın həmin fəslində vətəndaşların vergiləri və başqa dövlət ödənişlərini ödəmək, vətənə sədaqət, dövlət rəmzlərinə hörmət, vətəni müdafiə, tarix və mədəniyyət abidələrinin qorunması kimi fundamental vəzifələri təsbit edilmişdir.

Konstitusiyanın 80-ci maddəsində vətəndaşların öz vəzifələrini yerinə yetirməməsinə görə məsuliyyət də nəzərdə tutulur.

Hüquqi dövlətdə daim qarşılıqlı əlaqə, təsir və münasibətdə olan dövlət və vətəndaş qarşılıqlı məsuliyyət daşıyırlar.

Aparılan təhlillər göstərir ki, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasında hüquqi dövlətin bütün prinsipləri demokratik quruluşun və hüquqi dövlət quruculuğunun qarantı kimi öz əksini tapıb.

İstifadə edilmiş mənbələr:

1. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası. 12 noyabr 1995-ci il
2. Əsgərov Ziyafət. Konstitusiya hüququ. Dərslik, Bakı, 2006
3. Əsgərov Z., Elşad N., İsmayılov M., Məmmədov X. Azərbaycanın dövlət və hüququnun əsasları: Dərslik, Bakı, 2003
4. Qəfərov M., Abışov V., Eyvazov H. Azərbaycan Respublikasının hüquq-mühafizə orqanları. Dərslik, Bakı: Qanun, 2005
5. Xropanyuk V.N. Dövlət və hüquq nəzəriyyəsi. Bakı, 1995

Алекберова Шабнам

Правовое государство и личность

РЕЗЮМЕ

В статье исследуются взаимные отношения между личностью и правовым государством на основании соответствующих пунктов Конституции Азербайджанской Республики. Все правовые нормы и правовые законы, закрепленные в Конституции, принудительны для всех и являются основным законом правового государства, в конкретных отношениях обращается внимание на опору государства к праву и требованиям Конституции.

Замечается, что одним из основных принципов правового государства является обеспечение и защита прав и свобод человека и гражданина. Для этой цели указаны механизмы, определенные Конституцией. Определяя его правовой статус, государство влияет на человека. Соответственно этому, гражданин, в свою очередь, несет конституционные обязанности и обязательства перед государством.

Alakbarova Shabnam

Legal state and personality**SUMMARY**

The article investigates the mutual relationship between the personality and the legal state in accordance with paragraphs of the Constitution of the Republic of Azerbaijan. All legal norms and laws fixed in the Constitution are mandatory for all, and are as the fundamental law of the legal state, in specific relations attention pay to the lean of the state to law and requirements of the Constitution.

It's noticed, that one of the main principles of the legal state is ensuring and protecting the rights and freedom of human beings and citizen. For this purpose, there are mechanisms, defined by the Constitution.

Defining its legal status, the state affects the person. Citizen in its queue accordingly carries constitutional duties and obligations to the state.

Rəyçi: h.ü.e.d., prof. Məsumə Məlikova**Təqdim edən: h.ü.f.d., dos. Ceyhun Süleymanov**

Курбанов Рашад Афатович,

Заведующий кафедрой гражданского и трудового права
Российского экономического университета имени Г.В.Плеханова,
доктор юридических наук, профессор, Заслуженный юрист
Российской Федерации

ЕВРОПЕЙСКИЙ ЭНЕРГЕТИЧЕСКИЙ РЫНОК (ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ)

УДК 34:341.217(4)

Açar sözlər: Avropa İttifaqı, enerji siyasəti, Avropa enerji bazarı, qeyri-diskriminasiya, enerji daşıyıcıları istehlakçıları, üçüncü enerji paketi, rəqabət, Aİ direktivi, Aİ rəqlamenti.

Ключевые слова: Европейский Союз, энергетическая политика, европейский энергетический рынок, недискриминация, потребители энергоносителей, Третий энергетический пакет, конкуренция, директива ЕС, регламент ЕС.

Keywords: European Union, energy policy, European energy market, non-discrimination, energy consumers, third energy package, competition, EU directive, EU regulation.

Первый энергетический пакет

Процесс либерализации и создания конкурентной среды на энергетическом рынке ЕС начался еще в 90-е годы. прошлого века и получил название Первого энергетического пакета. Действительно, по свидетельствам зарубежных исследователей, свободное передвижение энергоносителей и услуг в сфере энергетики, обеспеченное первыми актами европейского законодателя, было направлено именно на создание конкурентной среды в данной сфере [14, с. 851].

Европейским законодателем были приняты Директивы 96/92/ЕС от 19 декабря 1996 г. [16] и 98/30/ЕС от 22 июня 1998 г. [17], касающиеся, соответственно, общих правил рынка электроэнергии и газа. Стоит обратить внимание на еще один акт, который непосредственно связан с созданием конкурентной среды на энергетическом рынке ЕС – Директива 90/377/ЕЭС от 29 июня 1990 г. [8], касающаяся прозрачности ценообразования на электричество и газ. Данные акты были, в частности, заменены следующими актами: Commission Decision 1999/566/EC of 26 July 1999 implementing Council Decision 1999/280/EC regarding a Community procedure for information and consultation on crude oil supply costs and the consumer prices of petroleum products; Directive 2008/92/EC of the European Parliament and of the Council of 22 October 2008 concerning a Community procedure to improve the transparency of gas and electricity prices charged to industrial end-users

(recast) (text with EEA importance); Directive 2009/72/EC of the European Parliament and of the Council of 13 July 2009 concerning common rules for the internal market in electricity and repealing Directive 2003/54/EC и т.д.

Данные акты, уже утратившие силу, стали законодательными текстами, создавшими основу, на которой был впоследствии сформирован общий европейский рынок, функционирующий на базе основных либеральных экономических принципов, – конкурентная среда, свобода передвижения услуг и энергоносителей и т.п. Таким образом, прогрессивно был создан общий европейский энергетический рынок, сочетающий в себе экономические свободы с регулированием европейским и национальным правом, а также учитывающий как интересы поставщиков, так и интересы потребителей энергоносителей.

Первый энергетический пакет стал отправной точкой в формировании конкурентной среды на европейском энергетическом рынке, что было реализовано директивами № 96/92/ЕС и № 98/30/ЕС. Данные акты установили принцип subsidiarity, в соответствии с которым компетенция в регулировании энергетических вопросов была разделена между европейским и национальными законодателями. Эти директивы оставили за национальными законодателями довольно большую свободу действий в регулировании энергетических рынков соответствующих государств-членов. Таким образом, данные акты не имели большого значения для правопорядка ЕС, так как основные аспекты свободного и конкурентного энергетического рынка ЕС должны были на том этапе развития европейского энергетического права формироваться на национальном уровне.

Второй энергетический пакет

Вслед за Лиссабонским Европейским советом, прошедшем в марте 2000 г., был принят ряд актов, имеющих более важное значение для формирования европейского энергетического рынка, чем директивы, вошедшие в Первый энергетический пакет.

Так был сформирован так называемый Второй энергетический пакет.

Директивы № 2003/54/ЕС [18] и № 2003/55/ЕС [19] от 26 июня 2003 года обязали государства-члены полностью либерализовать свои энергетические рынки, то есть сделать их полностью открытыми для конкуренции различных субъектов энергетического рынка [25, с. 223; 26, с. 74; 27, с. 150].

Либерализация энергетических рынков была организована в два этапа. Первый касался создания конкурентной среды на уровне деятельности поставщиков энергоносителей, а второй этап создания конкурентной среды – на уровне потребителей энергоносителей и, в частности, в предоставлении им возможности свободно выбирать своего поставщика электроэнергии [24, с. 398]. Таким образом, к 1 июля 2007 г. были полностью сформулированы правила, устанавливающие свободную конкуренцию на европейском рынке энергетических продуктов и услуг.

Обе директивы 2003 г. имеют довольно широкий объект регулирования, так как распространяют свое действие на такие аспекты энергетического рынка, как транспортировка и распределение газа и электричества, хранение газа и производство электричества. Таким образом, определяются основные аспекты функционирования энергетического рынка в сфере газа и электроэнергетики, устанавливаются общие правила доступа на рынок, а также правила осуществления деятельности в данных секторах энергетики, лицензирование и разрешительный порядок отдельных видов деятельности в данных сферах энергетического рынка.

Стоит обратить внимание на то, что директивы 2003 года все же сохраняют за государствами-членами определенный объем компетенций в отношении регулирования отдельных аспектов конкуренции на энергетических рынках. К примеру, государства-члены могут налагать на операторов сетей поставки энергоносителей и других субъектов энергетического рынка обяза-

тельства, касающиеся безопасности обеспечения бесперебойности поставок, качества и цены энергоносителей, а также отдельных аспектов защиты окружающей среды [2, с. 841].

Данные компетенции государств-членов подтверждаются и судебной практикой европейских органов правосудия. Так, Суд ЕС в одном из своих решений закрепил за органами государственной власти того или иного государства-члена ЕС компетенцию по определению цены на газ, что, в принципе, противоречит общепринятым нормам определения цен свободной рыночной конкуренцией [4].

Тем не менее, на данное полномочие государств-членов был наложен ряд ограничений. Регулирование цен на энергоносители государствами-членами должно осуществляться только в целях общего интереса для поддержания цен на приемлемом уровне, а также должно учитывать императивы либерализации рынков энергоносителей и защиты прав потребителей, установленных указанными директивами и может осуществляться лишь в рамках определенного временного периода. Среди других условий можно отметить необходимость соблюдения «недискриминации» в регулировании цен на энергоносители, точное определение условий регулирования цен, контроль данного регулирования, а также транспарентность условий регулирования.

Среди основных положений двух указанных директив стоит обратить внимание на те из них, которые посвящены защите прав потребителей энергоносителей. Действительно, одними из начальных положений каждой из исследуемых директив являются положения о защите прав конечных потребителей (ст. 3 каждой из директив), и, в частности, о защите их прав в случае перебоев в поставках энергоносителей.

Директива № 2003/54/ЕС предусматривает обязанность государств-членов по надзору за предприятиями и операторами поставки в сфере электроэнергетики с целью обеспечения гарантий прав потреби-

телей (ст. 3). Таким образом, в обязательства государств-членов входит обеспечение универсальной услуги по поставке энергоносителей частным лицам, а также мелким и средним предприятиям на условиях разумной стоимости, прозрачности и качества.

Данная директива также предусматривает в качестве обязательств государств-членов в сфере энергетики осуществление действий, направленных на повышение уровня экономической и социальной солидарности, защиты окружающей среды и обеспечения бесперебойных поставок энергоносителей. Так же регулируются процедуры госзаказа на производство электроэнергии, и, в частности, устанавливаются принципы транспарентности и недискриминации в отношении предприятий-поставщиков электроэнергии (ст. 7). Директивой установлены принципы, по которым определяются операторы сетей доставки электроэнергии и принципы, по которым организуется их работа (ст. 8-17).

Стоит отметить, что директивой предусмотрено обязательство государств-членов по контролю за соблюдением свободы доступа к сетям, что, по идее, должно позволить гарантировать конкуренцию на рынке электроэнергии (ст. 20). Например, Суд ЕС признал законодательство одного из государств-членов противоречащим данному положению рассматриваемой директивы по причине того, что данное законодательство позволяло операторам сетей поставки электроэнергии препятствовать доступу некоторых производителей электроэнергии [5, с. 3913]. Необходимо обратить внимание и на то, что данная директива содержит несколько положений, касающихся национальных регуляторов рынка электроэнергии (ст. 23). Наконец, данный акт закрепляет за государствами-членами компетенцию по принятию экстренных мер в случае кризисных ситуаций на рынке электроэнергии и мер по сохранению целостности сетей поставки электроэнергии.

В Директиве № 2003/55/ЕС содержится ряд аналогичных положений, которые рас-

пространяют свое действие на сферу газовой энергетики. Так, к предприятиям и операторам газового рынка применяются положения о недискриминации на газовом рынке (ст. 3). В том, что касается защиты потребителей данного энергоносителя, а также защиты экологии и обеспечения бесперебойности поставок, то положения рассматриваемой директивы также аналогичны предыдущей. Данная директива содержит положения, касающиеся выдачи разрешений и лицензий на эксплуатацию инфраструктур (ст. 4). В отношении предприятий, осуществляющих транспортировку и хранение газа, также предусматривается ряд положений, которые, в частности, касаются определения тех предприятий, в компетенцию которых входит осуществление данных услуг, а также положений, определяющих обязанности данных предприятий (ст. 7, 8). Подобным образом определяются условия распространения газа и его доставки до конечного потребителя (ст. 14). Аналогичным предыдущей директиве образом определяются правила доступа к сетям доставки газа (ст. 18-22), регуляторов газового рынка (ст. 25), а также полномочий государств-членов в случаях кризисных ситуаций.

Третий энергетический пакет и действующее право ЕС в сфере энергетики

Ныне действующая система правового регулирования газового сектора и электроэнергетики, так называемый Третий энергетический пакет, функционирующая с 3 марта 2011 г., основывается на двух директивах 2009/72/ЕС и 2009/73/ЕС от 13 июля 2009 г. [20], которые отменили действие рассмотренных нами выше директив. Данная система также регулируется тремя Регламентами от 13 июля 2009 г.: № 715/2009 [21], 714/2009 [23] от и № 713/2009 [22] и рядом решений Еврокомиссии, которые также являются частью Третьего энергетического пакета. В том, что касается либерализации и создания конкурентной среды на газовом рынке и рынке электроэнергии, то важность имеют лишь два первых текста европейского зако-

нодателя.

Основным нововведением новых директив является установление принципа абсолютного разделения функций по производству или добыче энергоносителей, с одной стороны, и их доставки до потребителя, с другой стороны [1]. Разделение функций по производству (добыче) и доставке энергоносителей клиентам между различными субъектами газового рынка и рынка электроэнергии требует от государств-членов либо полного разделения собственности структур между различными субъектами рынка, либо учреждения отдельного независимого оператора сетей транспортировки энергоносителя (ст. 9-14 каждой директивы).

Новые директивы, несомненно, повысили уровень защиты прав конечных потребителей энергоносителей (ст. 3 каждой директивы). Так, потребители должны быть информированы о поставляемых продуктах и располагать возможностью свободно поменять своего поставщика. Государства-члены обязаны создать независимый орган, наделенный компетенцией по рассмотрению споров между потребителями и поставщиками во внесудебном порядке.

Стоит отметить, что отдельные аспекты правового регулирования Третьего пакета были разработаны еще в рамках Второго пакета. Директивы 2003/54/ЕС и 2003/55/ЕС, вошедшие во Второй энергетический пакет, обязали государства-члены создать органы-регуляторы рынков газа и электроэнергии [28, с. 25]. В соответствии со ст. 23 и 25 каждой из директив (соответственно), данные органы-регуляторы рынков должны быть независимыми и должны «...гарантировать соответствующий уровень недискриминации, создать действительно конкурентную среду и эффективное функционирование рынка». Для данных целей Еврокомиссией была создана независимая консультативная группа, в которую входят члены национальных органов-регуляторов рынков энергетики [6]. В соответствии с решением Комиссии

2011/280/ЕС от 16 мая 2011 г. [7], данная группа создана с целью «...упрощения консультаций, координации и сотрудничества между органами-регуляторами государств-членов, а также между ними и Комиссией, чтобы способствовать консолидации внутреннего рынка...». Группа также была призвана сотрудничать с Европейским форумом регулирования рынка электроэнергии (Forumeuropéenderégulationdel'électricité) и Европейским форумом регулирования рынка газа (Forumeuropéenderégulationdugaz).

В свою очередь, директивы 2009/72/ЕС (ст. 35-40) и 2009/73/ЕС (ст. 39-44), вошедшие в Третий энергетический пакет, усилили взаимозависимость органов государств-членов, регулирующих соответствующие рынки, а в соответствии с новым Регламентом №713/2009 от 13 июля 2009 г. [15], было создано Агентство по взаимодействию органов-регуляторов в сфере энергетики (Agency for the Cooperation of Energy Regulators). Данное агентство Евросоюза, обладающее статусом юридического лица, было создано для оказания помощи национальным органам-регуляторам в их деятельности, а также для координации их деятельности на европейском уровне (ст. 1). Этот сравнительно новый регулятор рынка может по ходатайству Совета ЕС, Европарламента или даже Еврокомиссии, или по собственной инициативе давать рекомендации по вопросам его компетенции (ст. 5). Агентство располагает компетенцией по принятию решений, касающихся, например, условий доступа и безопасности в отношении трансграничных энергетических инфраструктур (ст. 4). Так же агентство обладает компетенцией по принятию ориентационных и консультационных решений, направляемых Еврокомиссии, которые, не обладая обязательной силой, относятся к категории мягкого права и распространяют свое действие на вопросы доступа на энергетические рынки (ст. 4).

Европейский законодатель серьезно отнесся к вопросу независимости агентства, в связи с чем шесть статей Регламента № 713/2009 посвящены гарантиям неза-

висимости данного органа и его членов (ст. 12-18). Также были закреплены условия подачи ходатайств в данное агентство (ст. 19) и возможности обращения в Суд ЕС по вопросам, связанным с его деятельностью (ст. 20). В соответствии с соглашением представителей государств-членов, штаб-квартира агентства расположена в Любляне [10].

Регламент № 715/2009 усовершенствовал уже ранее существовавшие нормы, касающиеся транспортировки газа, а также установил регулирование хранения газа и его сжижения. Также он установил тарифы на доступ к сетям поставки газа, ряд услуг, предоставляемые этими сетями, условия управления ими.

Другим актом, вошедшим в Третий энергетический пакет, стал Регламент № 714/2009, который касается условий доступа к сетям поставки электричества. Цель правового регулирования данного акта идентична предыдущему – он направлен на вопросы транспортировки энергоносителей между государствами-членами. Таким образом, как и Регламент № 715/2009, касающийся создания общего рынка газа, Регламент № 714/2009, посредством аналогичных правовых инструментов – гармонизации правил на внутреннем рынке электроэнергии, с целью улучшения условий конкуренции на нем.

Так, например, аналогичным образом была создана Европейская сеть органов-регуляторов рынка электроэнергии, целью которой стало регулирование межграничных поставок электроэнергии. В рамках сотрудничества органов-регуляторов поставки электроэнергии определяется свод правил взаимодействия сетей поставки электроэнергии различных государств-членов.

В рамках данного регламента так же предусмотрено создание общей системы по обмену информацией между органами-регуляторами, предназначенной для гарантирования безопасности функционирования систем поставки электроэнергии. В качестве основного принципа доступа производителей электроэнергии к сетям ее постав-

ки признается их равенство, что в глазах европейского законодателя должно гарантировать подходящие условия конкуренции на рынке электроэнергии.

В том, что касается вопроса транспарентности ценообразования в сфере электроэнергетики и газа, стоит обратить внимание на то, что здесь произошли немаловажные изменения с заменой Директивы 90/337/ЕЭС от 26 июля 1990 г. новой Директивой 2008/92/ЕС от 22 октября 2008 г. [11] Основной целью европейского законодателя в данном вопросе было и остается улучшение конкурентных условий на внутреннем рынке. Обновленный текст, как и предыдущая директива, обязывает государства-члены предпринять все необходимые меры для предоставления поставщиками электроэнергии сведений Евростату. Среди них: сведения о цене и условиях продажи, а также сведения о поставке энергоносителей конечным потребителям. Данные сведения позволяют Евростату составлять два раза в год отчет о ценах на энергоносители в государствах-членах, а также отчет о системах ценообразования в них. Эти меры направлены на снижение дискриминации потребителей и создание условий для возможности выбора ими своих поставщиков энергоносителей.

Доступ к осуществлению деятельности по производству (добыче) и поставкам энергоносителей стал еще одним аспектом, в отношении которого необходимость создания условий свободной конкуренции, привела европейского законодателя к необходимости принятия ряда актов, регулирующих данные вопросы. Уже в 90-е гг. прошлого века в рамках рассмотренного ранее Первого энергетического пакета законодатель попытался гармонизировать законодательство государств-членов в отношении передачи госзаказов и лицензий на осуществление данных видов деятельности.

Вопросы свободного доступа к использованию сетей по доставке энергоносителей конечным потребителям, их хранению и производству (добыче) были регламентированы еще Директивой 90/531/ЕЭС от 17 сентября

1990 г. [9]. Данный текст был заменен другим законодательным актом – Директивой 2004/17/ЕС от 31 марта 2004 г. [12].

Изначально европейский законодатель дополнил регламентацию данных вопросов еще одним текстом – Директивой 94/22/ЕС от 30 мая 1994 г. [13], которая была направлена на регулирование доступа к геологическим изысканиям, добыче и производству нефтепродуктов и газа.

В соответствии с этим законодательством предприятия государств-членов поставлены в условия, при которых организована свободная конкуренция на всех уровнях энергетического рынка. Действие принципа свободной конкуренции распространяется на все стадии – от производства и добычи энергоносителя до его конечной реализации. Очевидно, что указанные акты направлены на создание единого энергетического рынка ЕС, который формируется под действием принципов права ЕС и направлен на наиболее полную реализацию свободы передвижения товаров, услуг, капиталов и лиц, а также на реализацию наиболее полноценных рыночных отношений.

Наконец, стоит отметить, что строительство энергетического рынка в сфере угольной промышленности не имеет большой актуальности ни в европейском праве, ни в европейской энергетической политике. Так, одним из последних актов, направленных на правовое регулирование цен на уголь, датируется 60-ми годами прошлого века [3, с. 1967-1969]. Более того, принимая во внимание, что уголь уже давно не является приоритетным источником энергии в ЕС и не будет таковым в будущем, что объясняется тем, что он является «грязным» с экологической точки зрения источником энергии, ожидать оживления развития правового регулирования в данной сфере не стоит. Наконец, юридические основания для правового регулирования угольной промышленности и угольной энергетики отсутствуют в европейском праве в связи с истечением срока действия Договора о создании Европейского объеди-

нения угля и стали в 2002 г.

Использованные источники:

1. И.Г. Пашковская. Варианты реагирования Россией на принятие Евросоюзом Третьего законодательного пакета по энергетике. // Право и политика. № 5, 2011.
2. См. ст. 3 Директивы 2003/54/CE и ст. 3 Директивы 2003/55/CE. См. подробнее: F.-F. Lissouck. La rygulation des services publics en ryseau : ryflexions sur la recherche d'un yquilibre entre l'ouverture a la concurrence et l'exigence de service public. // RRJ 2/2005, p. 841.
3. CECA Haute Authority: Dycision N 14-64, du 8 juillet 1964, relative aux documents commerciaux et comptables a soumettre par les entreprises aux agents ou mandataires de la Haute Authority chargys de missions de vyrification ou de contrfle en matiire de prix. // Journal Officiel des communitys europyennes N 120 du 28/07/1964 p. 1967 – 1969.
4. CJCE, 20 avr. 2010, aff. C-265/08, Federutility e.a.
5. CJCE, 22 mai 2008, aff. C-439/06, Citiworks, Rec. CJCE 2008, I, p. 3913.
6. Comm. CE, dyc. N 2003/796/CE, 11 nov. 2003, instituant le groupe des rygulateurs europyens dans le domaine de l'ylectricity et du gaz. // Journal Officiel de l'Union Europeenne 14 Novembre 2003.
7. Commission Decision 2011/280/EU of 16 May 2011 repealing Decision 2003/796/EC on establishing the European Regulators Group for Electricity and Gas.
8. Cons CE, dir. 90/377/CEE, 29 juin 1990, instaurant une procydure communautaire assurant la transparence des prix au consommateur final industriel de gaz et d'ylectricity. // Journal Officiel des communitys europyennes 17 Juillet 1990.
9. Cons. CE, dir. 90/531/CEE, 17 sept. 1990, relative aux procydures de passation des marchys dans les secteurs de l'eau, de l'ynergie, des transports et des tylycommunications. // Journal Officiel des communitys europyennes 2 Juin 1992.
10. Dyc. N 2009/913/UE prise d'un commun accord par les reprysentants des gouvernements des Ytats membres, 7 dyc. 2009, fixant le siige de l'Agence de coopyration des rygulateurs de l'ynergie. // Journal Officiel de l'Union Europeenne, 9 Dycembre 2009.
11. Directive 2008/92/EC of the European Parliament and of the Council of 22 October 2008 concerning a Community procedure to improve the transparency of gas and electricity prices charged to industrial end-users (recast) (text with EEA importance).
12. Directive 2004/17/CE du Parlement europyen et du Conseil, 31 mars 2004, portant coordination des procydures de passation des marchys dans les secteurs de l'eau, de l'ynergie, des transports et des services postaux. // Journal Officiel de l'Union Europeenne 30 Avril 2004.
13. Directive 94/22/EC of the European Parliament and of the Council of 30 May 1994 on the conditions for granting and using authorizations for the prospection, exploration and production of hydrocarbons. // Journal Officiel des communitys europyennes, 30 Juin 1994.
14. F. Hamon. Le marchy intyrieur de l'ynergie : les directives ylectricity et gaz naturel. // AJDA 1998, p. 851.
15. PE et Cons. UE, rigl. (CE) N 713/2009, 13 juill. 2009, instituant une agence de coopyration des rygulateurs de l'ynergie. // Journal Officiel de l'Union Europeenne 14 Aout 2009.
16. PE et Cons. UE, dir. 96/92/CE, 19 dyc. 1996, concernant des rigles communes pour le marchy intyrieur de l'ylectricity. // Journal Officiel des communitys europyennes 30 Janvier 1997.
17. PE et Cons. UE, dir. 98/30/CE, 22 juin 1998, concernant des rigles communes pour le marchy intyrieur du gaz naturel. // Journal Officiel des communitys europyennes 21 Juillet 1998.
18. PE et Cons. UE, dir. 2003/54/CE, 26 juin 2003, concernant des rigles communes pour le marchy intyrieur de l'ylectricity et abrogant la directive 96/92/CE. // Journal Officiel de

l'Union Européenne, 15 Juillet 2003.

19. PE et Cons. UE, dir. 2003/55/CE, 26 juin 2003, concernant des règles communes pour le marché intérieur du gaz naturel et abrogeant la directive 98/30/CE. // Journal Officiel de l'Union Européenne, 15 Juillet 2003.

20. PE et Cons. UE, dir. 2009/72/CE, 13 juill. 2009, concernant des règles communes pour le marché intérieur de l'électricité et abrogeant la directive 2003/54/CE, // Journal Officiel de l'Union Européenne 14 Août 2009. – PE et Cons. UE, dir. 2009/73/CE, 13 juill. 2009, concernant des règles communes pour le marché intérieur du gaz naturel et abrogeant la directive 2003/55/CE. // Journal Officiel de l'Union Européenne 14 Août 2009.

21. Regulation (EC) N 715/2009 of the European Parliament and of the Council of 13 July 2009 on conditions for access to the natural gas transmission networks and repealing Regulation (EC) N 1775/2005.

22. Règlement N 713/2009 du Parlement européen et du Conseil instituant une agence de coopération des régulateurs de l'énergie, 32009R0713, adopté le 13 juillet 2009, JO du 14 août 2009, p. 1-14.

23. Règlement (CE) N 714/2009 du Parlement européen et du Conseil du 13 juillet 2009 sur les conditions d'accès au réseau pour les échanges transfrontaliers d'électricité et abrogeant le règlement (CE) N 1228/2003, JO L211 du 14.8.2009.

24. R. Carbonnier. Les marchés du gaz et de l'électricité sont ouverts à tous les clients professionnels depuis le 1er juillet 2004 : comment ça marche ? // Revue de l'énergie 2005, N 568, p. 398.

25. S. Nicinski et P. Pintat, La libéralisation du secteur gazier. // AJDA 2003, p. 223;

26. M. L. Basilien-Gainche. La libéralisation des marchés de l'électricité et du gaz: une reconfiguration des obligations de service public. // AJDA 2007, p. 74;

27. M. Hunt. L'ouverture des marchés européens de l'énergie : utopie ou réalité ? // JDE 2007, N 139, p. 150.

28. T. Tuot, Le rôle et la place du régulateur sectoriel dans l'ouverture à la concurrence et l'importance de la coordination entre les régulateurs européens de l'énergie. // Revue de la concurrence et de la consommation 2002, N 128, p. 24

Qurbanov Rəşad

Avropa enerji bazarı

XÜLASƏ

Məqalədə Avropa İttifaqında enerji sahəsində qanunverici tənzimləmənin inkişafının aktual problemləri baxılmışdır. Birinci, İkinci və Üçüncü enerji paketlərinin formalaşdırılan Aİ direktiv və rəqlamentləri təfsilatı ilə təhlil olunmuşdur.

Kurbanov Rashad

European energy market

SUMMARY

The article looks through actual problems of development of the European Union energy legislation. The author has analyzed in detail EU directives and regulations, which formalize First, Second and Third energy packages.

Rəyçi: h.e.d., prof. Mahir Əhmədov

Волощук Анатолий Николаевич,

ректор Одесского государственного университета внутренних дел,
доктор юридических наук, доцент, генерал-майор милиции,
Заслуженный юрист Украины

ФОРМИРОВАНИЕ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ПОЛИТИКИ УКРАИНЫ В СФЕРЕ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ НЕЗАКОННОМУ ОБОРОТУ НАРКОТИЧЕСКИХ СРЕДСТВ, ПСИХОТРОПНЫХ ВЕЩЕСТВ И ПРЕКУРСОРОВ: ВЛИЯНИЕ МЕЖДУНАРОДНЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ

УДК 34:341.48/49.

Açar sözlər: narkotiklərin qanunsuz dövriyyəsi, narkotik vasitələr, psixotrop maddələr, prekursorlar, beynəlxalq və regional təşkilatlar.

Ключевые слова: незаконный оборот наркотиков, наркотические средства, психотропные вещества, прекурсоры, международные и региональные организации.

Keywords: illegal trade of narcotic drugs, narcotic substances, psychotropic substances, precursors, international and regional organizations.

Про актуальность проблемы совершенствования государственной политики Украины в сфере противодействия незаконному обороту наркотических средств, психотропных веществ и прекурсоров (далее – наркотиков) свидетельствует значительное ухудшение криминогенной ситуации в сфере незаконного оборота наркотиков, существенный рост связанной с этим преступности, повышение уровня распространения наркомании и наркобизнеса. Данная проблема актуальна не только для Украины, она носит глобальный характер.

Незаконный оборот наркотиков представляет серьезную угрозу государствам как на национальном, так и на международном уровнях, тем самым привлекая внимание государственных и международных организаций. Правительства стран, сталкивающиеся с проблемой незаконного оборота наркотиков, хорошо понимают, что данную проблему невозможно решить в одностороннем порядке. В этом случае как никогда актуальна пословица – “Один в поле не воин”. Ни одна отдельно взятая страна не может рассчитывать на успех в борьбе с незаконным оборотом наркотиков без широкого международного сотрудничества.

Международная система контроля над наркотиками формировалась постепенно, начиная с XX века. На сегодняшний день этим вопросом занимается довольно большое количество региональных и международных организаций, в частности, Организация Объединенных Наций (далее – ООН), которая является одним из основных инструментов в осуществлении политики противодействия незаконному обороту наркотиков. Именно Генеральной Ассамблеей ООН 7 декабря 1987 года провозглашен международный день борьбы со злоупотреблением наркотическими средствами и их незаконным оборотом, который отмечается 26 июня. ООН осуществляет непосредственное влияние на формирование государственной политики в сфере противодействия незаконному обороту наркотиков приблизительно 74% всех стран мира, в том числе и Украины, прежде всего, через подписанные и ратифицированные этими странами международные договоры по контролю над наркотиками. Среди них:

– Конвенция ООН о борьбе с незаконным оборотом наркотических средств и психотропных веществ от 20 декабря 1988 г., предусматривающая в качестве главного инструмента международного сотрудничества в борьбе с контрабандой наркотиков отслеживание, замораживание и конфискацию доходов и имущества, полученных за счет незаконного оборота наркотиков; экс-

традицию наркокурьеров; их выдачу для судебного преследования. Кроме того, данная Конвенция регламентирует ряд форм сотрудничества, в частности, применение метода контролируемых поставок, который широко и успешно применяется в международной практике;

– Конвенция о психотропных веществах (1971 г.), устанавливающая систему международного контроля над психотропными веществами. Она учитывает диверсификацию и расширение диапазона наркотических средств, а также вводит контроль над рядом синтетических препаратов;

– Единая конвенция о наркотических средствах 1961 года (с поправками, внесенными в соответствии с Протоколом от 25 марта 1972 года), направленная на ограничение производства, распространения, владения, использования и торговли наркотическими средствами исключительно в медицинских и научных целях, а также обязывающая участвующие стороны принимать специальные меры в отношении конкретных видов наркотиков, например, героина. В Протоколе 1972 г. к Конвенции подчеркивается необходимость лечения и реабилитации наркоманов.

Кроме того, ООН осуществляет влияние на формирование государственной политики многих стран, в том числе и Украины, в сфере противодействия незаконному обороту наркотиков через деятельность ряда различных управлений, комитетов, комиссий и программ по противодействию незаконному обороту наркотиков, среди которых необходимо выделить следующие:

– Комиссия по наркотическим средствам (далее – Комиссия) как вспомогательный орган Экономического и Социального совета ООН (далее – Совет), который, в свою очередь, несет ответственность за формирование антинаркотической политики ООН, а также за координацию действий по контролю над наркотическими средствами, надзор за выполнением международных конвенций и разработку рекомендаций правительствам.

Комиссия является центральным органом в системе ООН по формированию политической линии по вопросам контроля над оборотом наркотиков. В ее функции входит мониторинг новых тенденций, подготовка проектов международных конвенций, совершенствование системы контроля над наркотиками и контроль над выполнением странами международных обязательств. В сотрудничестве с Всемирной Организацией Здравоохранения (далее – ВОЗ) Комиссия определяет перечень наркотических средств, подлежащих контролю. 21 марта 2011 – 25 марта 2011 года в Вене прошла 54-ая сессия Комиссии, в работе которой приняли участие представители руководства ключевых антинаркотических структур и международных экспертных кругов из 53 стран-членов Комиссии ООН по наркотическим средствам, в том числе Украины, на сегодняшний день являющейся членом Экономического и Социального совета ООН. Долгое время наше государство имеет представительство в Комиссии ООН по наркотическим средствам, таким образом имея возможность влиять на формирование международной наркополитики;

– Управление ООН по наркотикам и преступности (далее – Управление) – специализированное учреждение ООН, занимающееся борьбой с незаконным оборотом наркотиков и связанной с ним преступностью.

Управление концентрирует свое внимание на сборе и обработке профессиональных и технических данных, касающихся контроля над наркотическими средствами; готовит доклады по проблемам борьбы с наркоманией для Генерального секретаря, Экономического и Социального советов и Комиссии по наркотическим средствам; разрабатывает и осуществляет программы сокращения спроса на наркотические средства; содействует правительствам в создании структур и стратегий контроля над наркотиками; оказывает техническую помощь в контроле над наркотиками; способствует выполнению договоров в этой сфере и функционирует в качестве мирового центра экспертизы и хранилища данных [1].

Сотрудничество Украины с данным Управлением продуктивно развивается, в частности, разрабатываются и реализовываются проекты по предоставлению Украине методической помощи в обучении персонала, организации нарколабораторий и практического содействия в создании национальной базы данных по контролю над наркотиками;

– Программа ООН по международному контролю за наркотиками и предупреждению преступности (далее – Программа ООН) – входит в состав Управления ООН по наркотикам и преступности.

Программа ООН обеспечивает повсеместное просвещение об опасности злоупотребления наркотиками; поддерживает международные усилия по борьбе с незаконным оборотом наркотиков и связанной с наркотиками преступностью; содействует усилиям по снижению уровня злоупотребления наркотиками, особенно среди молодежи и уязвимых групп населения; налаживает на местном, национальном и международном уровнях сотрудничество по вопросам борьбы с наркотиками; обеспечивает информацию, анализ и услуги специалистов по связанным с наркотиками вопросам; помогает правоохранительным органам в пресечении незаконного оборота наркотиков и в преследовании правонарушителей на основе сотрудничества с Интерполом и Всемирной таможенной организацией, обмениваясь информацией о мировых тенденциях незаконного оборота наркотиков и методах контрабанды. Кроме того, помощь в борьбе с незаконным оборотом наркотиков состоит в обучении специалистов более совершенным методам пресечения и расследования случаев наркоторговли, а также в предоставлении оперативной техники.

Программой ООН реализуется ряд проектов, направленных на решение проблемы незаконного оборота наркотиков, в частности: Глобальная программа, в рамках которой производятся сбор и распространение точных и оперативных статистических данных о потреблении незаконных наркотиков в мире, что имеет огромное значение для

разработки наиболее эффективных стратегий профилактики; а также Программа правовой помощи, в рамках которой с государствами проводится работа по выполнению договоров о контроле над наркотиками, при этом оказывается помощь в разработке соответствующего законодательства и подготовке сотрудников судебных органов. Подготовку по правовым вопросам прошли более 1500 ключевых сотрудников судебных органов, а правовая помощь оказана более чем 140 странам, в том числе и Украине [2];

– Международный комитет по контролю над наркотиками (далее – Комитет) – независимый квази-юридический орган, созданный для осуществления контроля за выполнением международных конвенций по наркотикам.

Комитет запрашивает государства о ежегодном производстве, потреблении, ввозе и вывозе наркотиков, осуществляет наблюдение за торговлей наркотиками, информирует государства и получает от них разъяснения по различным вопросам торговли, оборота, распределения наркотических средств. Комитет идентифицирует недостатки в национальных и международных системах по контролю над наркотиками и корректирует их. В тех случаях, когда Комитет находит нарушения государствами обязательств по договорам, он вынуждает их принять необходимые меры. Комитет ежегодно представляет доклад о результатах своей деятельности Экономическому и Социальному Совету.

Кроме вышечисленных подразделений ООН, деятельность которых направлена на всестороннее решение проблемы незаконного оборота наркотиков, в рамках ООН действуют подразделения, созданные не приоритетно для противодействия незаконному обороту наркотиков, но играющие важную роль в решении этой проблемы, в частности:

– Всемирная организация здравоохранения (далее ВОЗ) – является направляющей и координирующей инстанцией в области здравоохранения в рамках ООН [3]. Дейс-

твующие антинаркотические конвенции устанавливают конкретные обязанности ВОЗ в борьбе с наркоманией. Так, ВОЗ активно участвовала в разработке специальных перечней наркотических препаратов; осуществляет изучение точной информации по проблемам наркомании и ее губительных последствий для здоровья и жизни людей; через свои региональные бюро анализирует и оценивает данные по профилактике наркомании, снижению спроса на наркотики и негативным последствиям потребления для здоровья;

– Международная организация труда (МОТ) – занимается вопросами потребления наркотиков на работе; оказывает консультативную помощь правительствам в разработке политики и стратегии в области социальной реабилитации лиц, страдающих наркотической зависимостью; помогает в подготовке персонала и в организации служб профессиональной подготовки, трудоустройстве и последующем наблюдении за такими лицами;

– Центр по международному предупреждению преступности – действует в рамках Управления ООН по наркотикам и преступности – содействует укреплению международного сотрудничества в сфере предупреждения и сдерживания преступности; оказывает поддержку в развитии систем уголовного правосудия; помогает государствам-членам решать задачи и преодолевать угрозы, возникающие в связи с изменением характера транснациональной организованной преступности. В частности, решает проблемы отмывания денег, связанных с незаконным оборотом наркотиков;

– Комитет ООН по правам ребенка – проводит профилактическую работу по вопросам злоупотребления и незаконного оборота наркотиков среди детей и подростков;

– Организация Объединенных Наций по вопросам образования, науки и культуры (ЮНЕСКО) – консультирует правительства о способах и средствах борьбы с наркоманией; проводит научные исследования по этим вопросам; сосредотачивает свои усилия на профилактике наркомании в школах;

– Организация ООН по промышленному развитию – сотрудничает с правительствами тех стран, где выращивают незаконные урожаи наркотиков;

– Программа развития ООН (далее – ПРООН) – это глобальная сеть ООН, которая помогает странам находить собственные пути разрешения глобальных и национальных проблем, предоставляя доступ к источникам знаний, опыта и ресурсов. ПРООН включает элементы контроля над наркотиками в программы развития. Так, ПРООН при финансовой поддержке Европейской Комиссии с 2003 по 2008 года реализовывался проект “Программа по предотвращению злоупотребления и борьбе с незаконным оборотом наркотиков в Беларуси, Украине и Молдове” (далее – Программа БУМАД). Главная цель этого проекта состояла в том, чтобы поддерживать развитие потенциала по предотвращению злоупотребления и борьбе с незаконным оборотом наркотиков (сбалансированный подход между сокращением спроса и сокращением поставок) в Беларуси, Молдове и Украине, а также улучшать региональное сотрудничество в этой области [4]. В рамках Программы БУМАД правоохранительные органы Украины получили возможность использовать современное оборудование для анализа химических веществ. Кроме того, был реализован проект создания “Национальной обсерватории по вопросам алкоголя и наркотиков”, которая осуществляет информационный обмен с Европейским центром мониторинга наркотиков и наркомании. В 2007 году Европейская Комиссия приняла решение о прекращении финансирования указанного проекта;

– Совместная Программа Организации Объединённых Наций по ВИЧ/СПИД-у (UNAIDS) – исследует связи между потребителями инъекционных наркотиков и распространением ВИЧ инфекции.

– Межрегиональный научно-исследовательский институт Организации Объединённых Наций по вопросам преступности и правосудия – документирует данные по наркомании и криминальному поведению.

Таким образом, ООН с помощью своих структурных элементов помогает государствам в достижении целей и задач, решить которые собственными средствами они не могут или решение которых совместными усилиями может быть гораздо эффективнее, в частности, в противодействии незаконному обороту наркотиков. Однако, кроме ООН, существует ряд других международных организаций, которые также оказывают влияние на формирование государственной политики многих стран, в том числе и Украины, в сфере противодействия незаконному обороту наркотиков. Прежде всего, следует выделить:

– Интерпол – международная организация криминальной полиции, одним из направлений деятельности которой является взаимодействие с правоохранительными органами разных стран по вопросам преступлений, связанных с наркотиками. Усилия Интерпола направлены на укрепление сотрудничества между правоохранительными органами разных стран. Для достижения наилучших результатов Интерпол использует новейшие телекоммуникационные системы. В базе данных Интерпола идентифицированы торговцы наркотиками, собрана информация по расследованиям преступлений, тактические и стратегические данные для того, чтобы органы полиции разных стран могли располагать информацией по незаконному обороту наркотиков. Кроме этого, Интерпол, совместно с Программой развития ООН и Всемирной таможенной организацией, учредили программы обучения для сотрудников полиции и таможи;

– Всемирная Таможенная организация – ее деятельность направлена на улучшение эффективности работы таможенных органов, в том числе и касаясь противодействия незаконному обороту наркотических средств, психотропных веществ и прекурсоров.

Все вышеперечисленные международные организации осуществляют свою деятельность на общемировой арене. Однако существует также ряд региональных организаций, которые оказывают то или иное

влияние на формирование государственной политики Украины в сфере противодействия незаконному обороту наркотиков. Среди таких организаций следует выделить следующие:

– Европейский Союз (далее – ЕС) – принятым в 2004 году Планом действий Украина – ЕС в сфере свободы, безопасности и юстиции (далее – План), в рамках Европейской политики соседства, вопросы борьбы с наркотиками отнесены к приоритетным направлениям. План предусматривает имплементацию нашей страной национальной стратегии борьбы с наркобизнесом. В свою очередь, ЕС берет на себя обязательство оказать поддержку созданию скоординированной межведомственной информационной системы, обучению экспертов по эпидемиологии и усилению участия общественности в решении проблемы наркотиков. В этой связи предусмотрено развитие сотрудничества между компетентными органами Украины, соответствующими неправительственными организациями и международными учреждениями с целью выработки многостороннего подхода к проблеме наркотиков, который должен учитывать социальные аспекты, такие как профилактика, лечение и реабилитация наркозависимых. Отдельное внимание уделяется вопросам борьбы с незаконным производством и торговлей синтетическими наркотиками, а также химическими прекурсорами, которые используются в подпольных нарколабораториях. С целью улучшения взаимодействия в сфере борьбы с наркобизнесом предусматривается активизация обмена стратегической информацией между правоохранительными органами ЕС и Украиной, других форм международного сотрудничества. Следует отметить, что, основным препятствием для реализации предусмотренных Планом мер является почти полное отсутствие их финансирования со стороны Украины. Одним из ключевых достижений сотрудничества между Украиной и ЕС в области контроля над оборотом наркотиков стало проведение заседаний “Украина-Тройка ЕС” по вопросам наркотиков.

В целом наша страна поддерживает инициативы ЕС в сфере контроля над наркотиками и разделяет положения стратегии ЕС в указанной сфере, в частности, относительно применения сбалансированного подхода, предусматривающего действия по снижению как предложения, так и спроса на наркотические вещества, профилактику наркомании, широкий спектр мероприятий социального характера.

Сотрудничество между Украиной и ЕС в сфере контроля над оборотом наркотиков, интеграция действующей национальной системы в его соответствующие структуры, согласования национального законодательства в этой сфере в соответствии с принципами ЕС следует рассматривать не только как важное направление приложения усилий к решению глобальной проблемы наркотиков, но и как существенную составляющую реализации нашей страной политики европейской интеграции [5];

– Миссия Европейского Союза по предоставлению помощи в вопросах границы Украины и Республики Молдова (далее – Миссия).

В компетенцию Миссии входит содействие решению ряда пограничных вопросов, в том числе и в сфере противодействия контрабанде наркотиков. Ее деятельность основана подписанием 7 октября 2005 Меморандума о взаимопонимании между Правительством Украины, Правительством Республики Молдова и Европейской Комиссией. Штаб-квартира Миссии находится в Одессе. Миссия оказывает техническую и консультативную помощь в проведении совместных операций правоохранительных, таможенных и пограничных органов Украины и Молдовы. 20 мая 2009 распоряжением Кабинета Министров Украины № 536-р был одобрен проект Соглашения между Правительством Украины, Правительством Республики Молдова и Европейской Комиссией о продлении мандата Миссии Европейской Комиссии по предоставлению помощи в вопросах границы в Украине и Республике Молдова до 30 ноября 2011;

– “Инициатива по сотрудничеству в Юго-Восточной Европе” – организация создана по инициативе Управления по борьбе с наркотиками США с целью объединения усилий стран региона по противодействию контрабанде героина афганского происхождения. В дальнейшем сфера деятельности этой организации была расширена на различные виды трансграничной преступности. Практическая деятельность организации направлена на согласование противодействия контрабанде наркотиков в регионе, другим проявлениям транснациональной организованной преступности. В частности, ежегодно проводятся операции “Сдерживание” по разоблачению и обезвреживанию каналов контрабанды героина афганского происхождения. Участие украинских правоохранительных органов начато по инициативе Службы безопасности Украины в 2001 году и до сих пор Украина имеет в этой организации статус наблюдателя;

– Европейский полицейский офис (далее – Европол) – организация, координирующая оперативно-розыскные полицейские действия государств ЕС, сбор и обмен информацией о деятельности международных преступных организаций. Основными задачами Европола являются координация работы национальных служб в борьбе с международной организованной преступностью и улучшение информационного обмена между национальными полицейскими службами. Европол, кроме того, способствует развитию аналитических полицейских подразделений и гармонизации методов ведения следствия в государствах-членах Союза [6].

Европол создан и функционирует в рамках ЕС и, следовательно, распространяет свою деятельность на территорию его государств-членов. Однако в качестве учреждения с правами юридического лица Европол уполномочен устанавливать сотрудничество с не входящими в Европейский Союз (“третьими”) государствами, а равно с международными организациями и учреждениями, включая Интерпол. Так, в 2010 г.

соглашение о стратегическом сотрудничестве было заключено между Европол и Украиной. Соглашением предусмотрено сотрудничество государств-членов ЕС, которые действуют через Европол, с Украиной в сфере предотвращения различных форм транснациональной преступности, их выявления, пресечения и расследования, в частности, путем обмена стратегической и технической информацией.

Европол выявил пять уголовных узлов, чья деятельность выходит далеко за рамки национальных границ и формирует международный криминальный рынок. Среди них фигурирует Северо-восточный узел, на который решающее влияние оказывает непосредственная близость к границе с Россией (Калининград), Украиной и Белоруссией. Именно оттуда попадают в страны ЕС синтетические наркотики и героин. И наоборот – из стран ЕС в Российскую Федерацию, на Украину и в Белоруссию незаконно ввозят кокаин и каннабис;

– “Группа Помпиду” – многопрофильная координационная группа, в рамках которой осуществляется участие Совета Европы в борьбе с незаконным оборотом наркотиков. Это межправительственный орган, членами которого являются страны, а не частные лица или национальные ведомства. В настоящее время в нее входят 34 государства. С 1991 года оказываемое по ее линии техническое содействие было распространено на страны Центральной и Восточной Европы, не входящие в группу, в том числе и Украину. Признавая остроту проблемы незаконного оборота наркотиков, Группа выработала меры политики по сокращению рецидива и хронической наркомании. Одним из путей здесь является внедрение альтернативных мер наказания – программ терапевтического лечения, поддержка инициатив по расширению реабилитационных программ. Группа содействует сотрудничеству между полицией и таможенными органами в борьбе с контрабандой наркотиков, уделяя особое внимание аэропортам и портам на внутренних вод-

ных путях. В ходе последней рабочей встречи представителей Украины с представителями Секретариата Группы Помпиду, которая состоялась в ноябре 2010 года, представители “Группы Помпиду” подтвердили свою заинтересованность развивать сотрудничество с украинскими органами образования, охраны правопорядка, юстиции, социальной политики, здравоохранения. Участники встречи утвердили программу работы на 2011-2014 годы, в которой особое внимание уделено инновациям, практическому внедрению решений и развития взаимодействия в антинаркотической сфере. В перспективе целесообразным видится приобретение полноценного членства Украины в “Группе Помпиду”, позволяющее европейским министрам, должностным лицам, экспертам и специалистам налаживать взаимодействие и обмен опытом по всем направлениям деятельности, связанной с противодействием незаконному обороту наркотиков. Кроме того, среди организаций-партнеров этой Группы есть и Европейская Комиссия – институт ЕС, который на деле является двигателем евроинтеграции.

Международный опыт борьбы с наркоманией и научно аргументированные рекомендации ООН стали предметом специального изучения и внедрения в жизнь суверенной Украины, особенно в области применения мер уголовно-правового воздействия. В нашем государстве уже сейчас создаются кратко- и долгосрочные программы антинаркотической деятельности. Украина, наряду с другими странами, направляет свои усилия на то, чтобы наркотические средства, психотропные вещества и прекурсоры использовались только по назначению и осуществляет мероприятия по контролю над этим процессом. С этой целью создан Государственный Комитет Украины по вопросам контроля над наркотиками, признанный и зарегистрированный Международным комитетом по контролю над наркотиками как компетентный национальный орган, уполномоченный осуществлять на территории нашего государства контроль-

но-экспертные функции в сфере производства, хранения, импорта и реализации наркотических средств, психотропных веществ и прекурсоров. В соответствии с основными задачами, Государственный Комитет Украины по вопросам контроля над наркотиками обеспечивает взаимодействие и информационный обмен с международными организациями и компетентными органами иностранных государств в области оборота наркотиков и противодействия их незаконному обороту, а также представляет интересы Украины в указанной сфере в международных организациях; готовит и в установленном порядке подает в Международный комитет по контролю над наркотиками ООН статистические отчеты об обращении в Украине наркотических средств, психотропных веществ и прекурсоров; информирует в соответствии с международными договорами Украины компетентные органы других государств о вывозе с территории Украины или транзит через территорию Украины наркотических средств, психотропных веществ и прекурсоров, а также сообщает об осуществлении таких операций Международному комитету по контролю над наркотиками ООН; готовит материалы к проекту ежегодного доклада Кабинета Министров Украины о соблюдении требований конвенций ООН и международных договоров Украины по вопросам оборота наркотиков.

Следует заметить, что современный этап развития суверенной демократической Украины отмечается необходимостью отыскания все новых путей дальнейшего совершенствования государственной политики в сфере противодействия незаконному обороту наркотиков, с учетом международного положительного опыта в этой сфере. Поэтому одним из направлений осуществления государственной политики Украины в сфере противодействия распространению наркомании, борьбы с незаконным оборотом наркотиков, согласно Концепции реализации государственной политики в сфере противодействия распространению наркомании, борьбы с незаконным оборотом нар-

котических средств, психотропных веществ и прекурсоров на 2011 – 2015 года является использование существующих инструментов и механизмов сотрудничества между правоохранительными органами Украины и других государств, агентствами и институтами ЕС, другими международными организациями на стратегическом и оперативном уровне, в результате чего ожидается активизация международного сотрудничества, сотрудничества между государственными органами, неправительственными организациями и общественностью [7].

Необходимо подчеркнуть, что во многом вследствие влияния различных международных и региональных организаций наша страна движется к либерализации законодательства в сфере оборота наркотиков, адаптируя его к европейским нормам. Так, в 2008 г. в Украине начались кардинальные изменения, связанные с внедрением стратегии уменьшения вреда от последствий употребления наркотиков, ставших одним из основных направлений государственной наркополитики. В мае 2008 г. началось широкое внедрение программ метадоновой заместительной терапии для потребителей инъекционных наркотиков в большинстве регионов Украины. Всемирная организация здравоохранения (ВОЗ), Управление Организации Объединенных Наций по наркотикам и преступности (УООННП), Объединенная программа Организации Объединенных Наций по ВИЧ/СПИД-у (ЮНЭЙДС) выработали единую позицию по вопросу о заместительной поддерживающей терапии и ее применении в ведении пациентов с опиоидной зависимостью и в профилактике ВИЧ-инфекции/СПИД-а. На их взгляд, заместительная поддерживающая терапия – один из наиболее эффективных методов лечения опиоидной зависимости, как для наркоманов, так и для общества в целом. Под термином заместительная поддерживающая терапия вышеуказанные организации в данном случае подразумевают метод

лечения, который соответствует следующим критериям: вещества, используемые для заместительной терапии, были подвергнуты тщательной оценке; лечение проводится прошедшими аккредитацию специалистами в рамках официально признанной медицинской практики; осуществляется надлежащий клинический мониторинг [8]. На наш взгляд, сотрудничество в рамках международных организаций, конечно же, является необходимым и эффективным средством решения проблем, связанных с наркотиками. Однако следует обратить внимание на то, что в каждой стране проблемы незаконного оборота наркотиков накладываются на местную специфику и социальные неурядицы. И заместительная поддерживающая терапия, проводимая в Украине, явно не соответствовала заявленным требованиям вышеуказанных международных организаций, в связи с чем провалилась, не получив надлежащей поддержки, как среди органов государственной власти, так и среди населения. Однако целесообразность проведения заместительной поддерживающей терапии – тема для отдельного исследования, которое невозможно вместить в ограниченные рамки данной статьи.

Таким образом, в процессе анализа деятельности различных международных и региональных организаций в сфере противодействия злоупотреблению и незаконному обороту наркотиков, мы пришли к выводу о непосредственном и огромном влиянии этих организаций на формирование государственной политики Украины в этой сфере. Однако, на наш взгляд, находясь под непосредственным влиянием множества международных и региональных организаций в процессе осуществления противодействия незаконному обороту наркотиков, и используя их разработки и программы для решения проблемы незаконного оборота наркотиков в Украине, следует обязательно учитывать ее ментальные и экономические особенности.

Использованные источники:

1. Управление ООН по наркотикам и преступности // <http://www.un.org/ru/ecosoc/unodc/>
2. Программа ООН по международному контролю над наркотиками и предупреждению преступности (ЮНДКП) // <http://www.un.org/ru/ecosoc/unodc/undcp.shtml>
3. Информация о ВОЗ // <http://www.who.int/about/ru/index.html>
4. Программа по предотвращению злоупотребления и борьбе с незаконным оборотом наркотиков в Беларуси, Украине и Молдове (БУМАД) // <http://bumad.un.kiev.ua/index.php?lang=ru&siID=58>
5. І. Гриненко Міжнародне співробітництво у сфері контролю над обігом наркотиків — перспективний напрямок реалізації політики євроінтеграції // <http://novosti.mif-ua.com/archive/issue-12351/article-12397/>
6. Трыканова С.А., Орина И.В. Актуальные проблемы Европейского права: Учебное пособие. М.: Флинта: МПСИ, 2008.
7. Розпорядження Кабінету Міністрів України “Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері протидії поширенню наркоманії, боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів на 2011-2015 роки” від 13.09.2010 № 1808-р // Офіційний вісник України від 24.09.2010 - 2010 р., № 70, стор. 41, стаття 2533.
8. Заместительная поддерживающая терапия в ведении пациентов с опиоидной зависимостью и профилактике ВИЧ-инфекции и СПИДа. Совместная позиция ВОЗ/УООННП/-ЮНЭЙДС // Наркология. №2. 2005, с. 17-24.

Voloşuk Anatoliy

Narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin və prekursorların qanunsuz dövriyyəsi ilə mübarizə sahəsində Ukraynanın dövlət siyasətinin formalaşması: beynəlxalq təşkilatların təsiri

XÜLASƏ

Məqalə narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin və prekursorların qanunsuz dövriyyəsi ilə mübarizə sahəsində Ukraynanın dövlət siyasətinin formalaşmasının inzibati-hüquqi konstruksiyasına beynəlxalq hüquqi institutların implementasiyası kontekstində sistemli tədqiqinə həsr olunmuşdur.

Voloshuk Anatoliy

Formalization of Ukrainian state policy in fight against illegal trade of narcotic drugs, psychotropic substances and precursors: influence of international organizations

SUMMARY

The article dedicated to systematic research of administrative-legal construction of the formalization of Ukrainian state policy in fight against illegal trade of narcotic drugs, psychotropic substances and precursors in the context of implementation of the international legal institutions.

**Rəyçi: h.ü.e.d., prof. Bəhram Zahidov
Təqdim edən: h.ü.f.d. Xanlar Bayramzadə**

Məmmədov Rahim Kamil oğlu,
hüquq üzrə fəlsəfə doktoru, Bakı Dövlət Universiteti
hüquq fakültəsinin «Beynəlxalq ümumi hüquq»
kafedrasının dosenti

TƏCAVÜZ CİNAYƏTİ

UOT 34:341.223

Açar sözlər: təcavüz, təcavüz aktı, təcavüz cinayəti, Beynəlxalq Cınayət Məhkəməsi, Barselona Trakşın, beynəlxalq cinayət hüququ.

Ключевые слова: агрессия, акт агрессии, преступление агрессии, Международный Уголовный Суд, «Барселона Тракшын», международное уголовное право.

Keywords: aggression, act of aggression, crime of aggression, International Criminal Court, Barcelona Traction, international criminal law.

Beynəlxalq hüquqda və beynəlxalq münasibətlər praktikasında təcavüzkar müharibənin qadağan edilməsi, təcavüzün beynəlxalq cinayət «statusu» və beynəlxalq fərdi cinayət məsuliyyəti doğruması mühüm əhəmiyyət kəsb etsə də, lakin pozitiv beynəlxalq hüquqda bu problemin məcəllələşdirilməsi prosesinə ilk cəhd XIX əsrin sonları və XX əsrin birinci yarısından etibarən edilmişdir (2, s. 205; 20, s. 74-91; 7, s. 117-148). Buna səbəb isə dövlətlər tərəfindən tarix boyu müharibəni legitim siyasi alət hesab etmələri olmuşdur. Hər bir suveren dövlət öz siyasi, geosiyasi və başqa maraqlarını həyata keçirmək üçün müharibə aparmaq hüququna malik idi. Beynəlxalq hüquqi məhdudiyyət müharibənin aparılması hüququnun özünə «*yus ad bellum*»-a deyil, yalnız müharibənin aparılmasının metod və vasitələrinə, yəni «*yus in bello*»-ya şamil edilirdi. Başqa sözlə, klassik beynəlxalq hüquq müharibə hüququnu dövlətin suverenliyinin bir əlaməti kimi nəzərdə tuturdu, yəni suverenliyin pozulmasını güman edən dövlətin müharibə hüququ tanıyırdı.

Suverenliyin bir əlaməti kimi çıxış edən müharibənin aparılmasına dövlətin qeyri-məhdud hüquqa malik olmasına şübhə ilə yanaşma ehtiyatlı şəkildə ilk dəfə 1899 və 1907-ci illərdə Haaqada keçirilmiş sülh konfranslarında edilmişdir, lakin həmin konfransların yekun sənədi kimi qəbul olunmuş konvensiyada müharibənin birmənalı şəkildə qadağan edilməsinə dair xüsusi müddəanın formalaşdırılmasına nail olunmamışdır.

Konvensiyada münaqişədə olan tərəflərin silaha əl atmazdan əvvəl imkan dərəcəsində sülh vasitələrindən istifadə etmələri tələb olunurdu. Millətlər Liqasının 1919-cu ildə qəbul olunmuş Statutunda da beynəlxalq mübahisələrin sülh yolu ilə həllinin dinc vasitələri ilə yanaşı, müharibələr də qanuni vasitə hesab olunurdu (7, s. 153-154).

Müharibənin ümuməhatəli qadağan olunmasına münasibətdə həlledici addım 27 avqust 1928-ci ildə 63 dövlət tərəfindən imzalanmış məşhur Brian-Kelloq (Paris müqaviləsi) Paktında atılmışdır və bu pakt indiyədək qüvvədədir. Məhz beynəlxalq münasibətlər tarixində, ilk dəfə olaraq, Brian-Kelloq Paktında təcavüzkar müharibənin qadağan edilməsi və beynəlxalq mübahisələrin sülh yolu ilə həlli prinsipi beynəlxalq hüquqi təsbitini tapmış oldu.

İkinci dünya müharibəsinin qurtarmasından sonra isə təcavüzün qadağan edilməsi BMT Nizamnaməsində əhəmiyyətli dərəcədə genişləndirildi və həmin aktın 2-ci maddəsinin 4-cü bəndində beynəlxalq münasibətlərdə zor tətbiq etmək və zor tətbiq etməklə hədələmənin qadağan edilməsi beynəlxalq hüququn əsas prinsipi kimi təsbit edildi (1, s. 6). BMT Nizamnaməsi təcavüz aktı ilə əlaqədar bir-birilə sıx bağlı olan üç konsepsiyadan istifadə edir: Nizamnamənin 2 (4)-ci maddəsi güc tətbiqi və ya güclə hədələməni qadağan edir; 39-cu maddə Təhlükəsizlik Şurasına Nizamnamənin VII fəslinə əsasən təcavüz aktlarına qarşı cavab tədbirləri tətbiq etmək hüququ verir; 51-ci maddə isə silahlı hücumu qarşı özünümüdafiə hüququnu tanıyır (5, s. 651).

BMT Nizamnaməsinin 39-cu maddəsində əks olunmuş «təcavüz aktı» 14 dekabr 1974-cü il BMT Baş Assambleyasının «Təcavüzün tərifini» haqqında 3314 (XXIX) sayılı Qətnaməsində ətraflı olaraq təsbitini tapmışdır. Həmin sənədin 1-ci maddəsinə əsasən, təcavüz – bir dövlətin digər dövlətin suverenliyi, ərazi toxunulmazlığı və siyasi müstəqilliyinə qarşı və ya BMT Nizamnaməsinə uyğun olmayan hər hansı başqa tərzdə silahlı qüvvə tətbiq etməsidir (6, s. 200). Verilən tərifdən göründüyü kimi, söhbət burada silahlı

təcavüzdən, yəni bir dövlətin digər dövlətə qarşı qeyri-qanuni silah işlətməsindən gedir. Əgər bir dövlət digərinə qarşı silahlı qüvvələrin tətbiqi ilə müşayiət olunmayan iqtisadi və siyasi təzyiqlər göstərərsə, onda bu təcavüz sayılmır. Çünki bu cür hərəkətlərin tərkibində silahlı təcavüz olmadığından, təcavüzün tərifindən kənar qalır. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, hər cür silahlı zor tətbiq etmək də təcavüz cinayəti hesab edilmir. Tərifin 1-ci maddəsində işlədilən «hər hansı başqa üsulla» ifadəsinin mənasının BMT-nin məqsədləri ilə müqayisəli şəkildə nəzərdən keçirilməsi təcavüz anlayışının başa düşülməsi üçün əhəmiyyətlidir. Həmin ifadə BMT Nizamnaməsində, o cümlədən BMT-nin məqsədlərində təsbit olunmuş müddəaların həyata keçirilməsinə mane olan silahlı qüvvələrin tətbiqinin qadağan edildiyini nəzərdə tutur.

«Təcavüz» termini latın dilində «aggressio» sözündən əmələ gəlib, Azərbaycan dilində hərfi tərcümədə «hücum və basqın» mənalarını ifadə edir. Beynəlxalq təcrübədə «aggression» (təcavüz) «act of aggression» (təcavüz aktı) və «crime of aggression» (təcavüz cinayəti) mənalarında da işlədilir (16, s. 80-90).

Təcavüzün tərfi haqqında Qətnamənin 5-ci (2) maddəsində göstərilir ki, təcavüzkar müharibə beynəlxalq sülhə qarşı cinayətdir. Təcavüz beynəlxalq məsuliyyət doğurur. Bu müddəanın təcavüzün tərifinə daxil edilməsi ilə «təcavüz» termini mahiyyət etibarını silahlı qarşı cinayətin sinoniminə çevrilir (3, s. 45).

Müasir beynəlxalq cinayət hüququ doktrinasında təcavüz aktı sülhün pozulması növü kimi qiymətləndirilir və göstərilir ki, təcavüz «erga omnes» öhdəliklərə zidd olan hüquq pozuntuları kateqoriyasına, yəni beynəlxalq cinayətlər dairəsinə aiddir (10, s. 85; 14, s.101). Bunu beynəlxalq məhkəmə təcrübəsi də təsdiq edir. BMT Beynəlxalq Məhkəməsinin *Barselona Traction* işində beynəlxalq birliyə münasibətdə dövlətlərin beynəlxalq öhdəlikləri ilə digər öhdəliklər arasında fərq nəzərdə tutulur. Müasir beynəlxalq hüquqda bu öhdəlik genosid və təcavüz

aktlarının, qeyri-insani əməllərin və hərəkətlərin qadağan edilməsindən yaranır və onların müdafiəsi ilə bağlı bütün dövlətlər hüquqi marağa malikdirlər (universal yurisdiksiya kontekstində) (13, s. 3).

Nürnberq Hərbi Tribunalının Nizamnaməsində də təcavüz sülh əleyhinə cinayət kontekstində nəzərdən keçirilmişdir. Nizamnamənin 6 (a)-cı maddəsinə müvafiq olaraq, təcavüzkar müharibənin və ya beynəlxalq müqavilə, saziş və etimadnamələri pozmaqla müharibənin planlaşdırılması, hazırlanması, başlanması və ya aparılması və ya yuxarıda sadalanan hərəkətlərdən hər hansının həyata keçirilməsinə yönəlmiş ümumi planda və ya qəsdə iştirak sülh əleyhinə cinayət hesab edilir (8, s. 16).

Nürnberq və Tokio tribunallarının nizamnamələrinin müddəalarını, həmçinin həmin tribunalların qərarlarını və hətta bunlardan əvvəl təşəkkül tapmış dövlətlərin praktikasını (opinio juris) nəzərə alaraq beynəlxalq ümumi hüquqa görə, dövlət tərəfindən törədilən təcavüzün planlaşdırılmasında, hazırlanmasında, başlanmasında və ya həyata keçirilməsində rəhbər və ya təşkilatçı kimi iştirak edən və ya bu barədə əmr verən şəxs təcavüz cinayətinə görə məsuliyyət daşıyır. Nürnberq və Tokio tribunallarının qərarlarını nəzərə almaqla, bu gün təcavüz cinayəti obrazlı şəkildə «*dövlətlərin rəhbərlərinin cinayəti*» kimi qiymətləndirilir.

Beynəlxalq cinayətin bir növü kimi, təcavüz cinayəti özündə bir neçə mərhələni ehtiva edir: 1) təcavüz aktının törədilməsi haqqında əmr verilməsi; 2) təcavüzkar müharibənin planlaşdırılması; 3) təcavüzkar müharibənin hazırlanması; 4) müharibənin başlanması; 5) müharibənin aparılması.

Təcavüz aktının törədilməsində iştirak qəsdən olmalıdır və təcavüzkar plan və ya siyasət çərçivəsində bütün işin dərk edilməsi ilə həyata keçirilməlidir. Cinayətin subyektinin müharibə və sülhə dair konkret qərarın qəbul edilməsində iştirakı heç də məcburi deyildir, lakin o, təcavüzkar müharibənin hazırlanması, başlanması və ya həyata keçirilməsi üçün müstəsna əhəmiyyət kəsb edən fəaliyyətdə iştirak etməlidir. Məsələn,

Almaniyanın hərbi dəniz qüvvələrinin komandanı admiral Karl Deniç də təcavüzkar müharibədə iştiraka görə mühakimə olunmuşdu. Bu vəziyyətdə Tribunal öz qərarını belə əsaslandırmışdır ki, admiral Deniçin Almaniyanın hərbi dairələrinə təsiri olduqca əhəmiyyətli olmuş və Hitler mütəmadi olaraq ona müvafiq məsləhətlərlə bağlı dəfələrlə müraciət etmişdir. Başqa bir tərəfdən, Reyxsbankın keçmiş prezidenti və nazir Yalmar Şaxta qarşı irəli sürülmüş ittiham onun üzərindən götürülmüş və ona bəraət verilmişdir. Tribunal belə qərara gəlmişdir ki, o yalnız Almaniyanın silahlandırılmasında iştirak etmiş və bu işə öz-özlüyündə cinayət deyildir. O, həmçinin Hitlerin yaxın dairəsinə məxsus olmamışdır (23, s. 507-511).

Beynəlxalq cinayətlər dövlətlər tərəfindən onların rəhbərlərinin simasında və başqa məsul vəzifəli şəxslər tərəfindən törədilir. Bu, o deməkdir ki, dövlət özü-özlüyündə mücərrəd kateqoriya kimi cinayət törədə bilməz. Onun siyasəti, fəaliyyəti, davranışı müxtəlif səviyyədə dövlət orqanı kimi çıxış edən ayrı-ayrı şəxslərin siyasəti, fəaliyyəti və davranışdır. Bütün bunlar isə fiziki şəxslərin beynəlxalq cinayət məsuliyyəti üçün əsas yaradır. Nürnberq Hərbi Tribunalının qərarında vurğulanır ki: «Beynəlxalq hüquqa qarşı cinayətlər mücərrəd kateqoriyalar tərəfindən deyil, insanlar tərəfindən törədilir və yalnız belə cinayətləri törətmiş ayrı-ayrı şəxsləri cəzalandırmaq yolu ilə beynəlxalq hüquq normalarının yerinə yetirilməsini təmin etmək olar» (23, s. 992). Təbii ki, təcavüz, genosid və sair bu kimi beynəlxalq cinayətlərin törədilməsində təqsirli şəxslərin cəzalandırılması dövlətin özünü beynəlxalq məsuliyyətdən azad etmir. Belə ki, təcavüzü qadağan edən beynəlxalq hüquq norması dövlətin hərəkətinə də tətbiq edilir. Lakin dövlət təcavüz cinayətini yalnız ayrı-ayrı şəxslərin hərəkətləri vasitəsilə törədə bilər (21, s. 69-100).

Qeyd olunan fikirlərdən göründüyü kimi fiziki şəxsin təcavüz cinayətinə görə məsuliyyəti təcavüzün dövlət tərəfindən törədilməsi ilə üzvü surətdə bağlıdır. Əslində dövlət

tin törətdiyi təcavüz cinayəti şəxs (şəxslərin) cinayət məsuliyyətinin yaranması üçün zəruri şərtidir. Bu, həm də o deməkdir ki, dövlətin təcavüz törətməsi faktı müəyyən olunmasa, bu və ya digər fiziki şəxs təcavüz cinayətinə görə məsuliyyətə cəlb oluna bilməz (2, s. 205-206). Daha dəqiq desək, dövlət tərəfindən müvafiq normaların pozulması dövlətin beynəlxalq-hüquqi məsuliyyətinin, təcavüzün planlaşdırılması, hazırlanması və həyata keçirilməsində dövlətin adından hərəkət edən təqsirli şəxs (şəxslərin) isə cinayət məsuliyyətinin yaranmasının əsasını təşkil edir (12, s. 9).

Məlum olduğu kimi, BMT Nizamnaməsinin 39-cu maddəsinə görə, təcavüz aktının müəyyən edilməsi BMT Təhlükəsizlik Şurasının müstəsna səlahiyyətinə aiddir. Təhlükəsizlik Şurası dövlətin təcavüz aktını qiymətləndirərkən hansı kriteriyaları əsas götürür? Təcavüzün tərfi haqqında Qətnamənin 2-ci maddəsində qeyd olunur ki, Nizamnaməni pozaraq dövlətin *birinci olaraq silahlı qüvvə tətbiq etməsi* təcavüz aktına sübutdur. Təhlükəsizlik Şurası təcavüz aktının mövcud olub-olmamasını müəyyən edərkən, silahlı hücum və onun nəticələri kifayət qədər ciddi xarakter daşımasa, onu təcavüz aktı kimi qiymətləndirməyə də bilər. Bu müddəanın ümumi mənası ondan ibarətdir ki, dövlətin təcavüz kimi təsvif olunan konkret hərəkətlərinin əsasında birincilik durur. Daha aydın şəkildə desək, silahlı qüvvələrdən birinci istifadə olunması o zaman təcavüzə çevrilir ki, bu BMT Nizamnaməsinin məqsədləri, prinsipləri və normaları ilə bir araya sığmasın, yəni dövlət BMT Nizamnaməsinin müddəalarına əsaslanaraq, birinci olaraq, silahlı qüvvədən istifadə etməsin.

Silahlı qüvvə tətbiq edilməsinin bu və ya digər halının təcavüz kimi qiymətləndirilməsi üçün birincilik prinsipindən başqa *hərəkətin təhlükəlilik meyarı* da nəzərə alınmalıdır. Bu meyar Təhlükəsizlik Şurasına təcavüz aktı ilə təcavüz kimi qiymətləndirilməyən silahlı qüvvə tətbiq edilməsi hallarını bir-birindən fərqləndirməyə imkan verir.

Dövlətin fəaliyyətinin təcavüz kimi qiymətləndirilməsində mühüm şərtlərdən biri *təcavüzkar niyyətin* müəyyən edilməsidir.

Hüquq nəzəriyyəsindən bizə məlum olduğu kimi niyyət və məsuliyyət qarşılıqlı surətdə bir-biri ilə bağlı olan anlayışlardır. Əgər təcavüz beynəlxalq məsuliyyət doğuran cinayət kimi qiymətləndirilsə, onda təcavüzkar niyyəti məhz niyyət ünsürü kimi qəbul etməliyik. Təhlükəsizlik Şurası da təcavüz aktını müəyyən edən zaman münaqişədə olan tərəflərin niyyətini mühüm meyar kimi götürür. Onda təcavüz aktının müəyyən edilməsi zamanı niyyətin nəzərə alınması bu orqanın qərarına əsaslı şəkildə təsir göstərən mühüm amil hesab edilməlidir (3, s. 47).

Amma praktikadan yaxşı məlumdur ki, çoxsaylı təcavüz faktları siyasi mülahizələr üzündən Təhlükəsizlik Şurası tərəfindən lazımınca təsvif edilməmişdir. Əyani misal kimi Ermənistanın Azərbaycana qarşı iyirmi ildən çox davam edən təcavüzünü göstərmək olar. Bu münaqişə ilə əlaqədar BMT Təhlükəsizlik Şurasının qəbul etdiyi dörd qətnamənin (822, 853, 874 və 884 nömrəli qətnamələr) heç birində təcavüz aktı, Ermənistanın təcavüzkar dövlət sayılması və ümumiyyətlə, beynəlxalq cinayət törədildiyi barədə heç nə deyilmir. BMT Təhlükəsizlik Şurasının müvafiq rəyi olmadığından bu halda hüquqi mənada təcavüz yoxdur (4, s. 120).

Təcavüz cinayətinin hüquqi cəzəyə salınması müasir dövrdə beynəlxalq münasibətlərin və beynəlxalq hüququn səmərəliliyinin ən problemləli və mühüm məsələlərindən birini təşkil edir. Bu problemin aktuallığını artıran məqamlar kimi aşağıdakıları göstərə bilərik:

– *birincisi*, BMT Təhlükəsizlik Şurasının daimi üzvlərinin özləri tərəfindən də həmin Şuranın sanksiyası olmadan hərbi əməliyyatlar həyata keçirilmişdir. Təkcə keçən əsrin ikinci yarısından son dövrlərə kimi 112 dövlət arasında güc tətbiq edilməsi halları baş vermişdir. Lakin onların əksəriyyəti cəzasız qalmış, hətta beynəlxalq birlik tərəfindən təcavüz və ya beynəlxalq hüququn digər pozuntusu kimi tanınmamışdır. Hal-

hazırda beynəlxalq birlik tərəfindən təcavüz, humanitar müdaxilə və özünümüdafiə arasındakı sərhədlər dəqiq müəyyən olunmamışdır;

– *ikincisi*, təcavüzün ümumqəbuledilmiş tərifinin müəyyən olunmaması bir tərəfdən zaman keçdikcə mürəkkəb formalar alan müxtəlif təcavüz aktlarını əhatə imkanı versə də, bu məsələdə hər hansı yekun nəticənin əldə olunmaması beynəlxalq sülh və təhlükəsizliyin təmin olunması və təcavüz aktlarının qarşısının alınmasını daha çox aparıcı dövlətlərin siyasi maraqlarından asılı vəziyyətə salmışdır.

– *üçüncüsü*, təcavüz cinayətinin tərifinin müəyyən edilməsi məsələsində dövlətlərin maraqlarının və mövqelərinin müxtəlifliyi ilə yanaşı, digər mühüm çətinlik bu cinayətin özünəməxsusluğu ilə bağlıdır. Belə ki, təcavüz cinayəti digər beynəlxalq cinayətlərdən fərqli olaraq yalnız hüquqi deyil, həm də siyasi təbiətə malikdir. Başqa sözlə desək, hardasa «*iki tətikli*» cinayət olan təcavüz cinayətinə görə bir fərdi təqsirləndirmək üçün əvvəlcə bir dövlətin digər dövlətə qarşı təcavüzü baş verməlidir (11, s. 177).

– *dördüncüsü*, dövlətin təcavüz törətməsi faktının müəyyən olunması Təhlükəsizlik Şurasının müstəsna səlahiyyətinə malik olduğuna görə, təcavüz cinayətinə görə mühakimənin həyata keçirilməsi üçün Təhlükəsizlik Şurasının bu prosesdə iştirakı, bu iştirakın hansı çərçivədə həyata keçirilməsi, eləcə də siyasi orqan olan Təhlükəsizlik Şurası ilə müstəqil beynəlxalq məhkəmə orqanı olan Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsi arasında müəyyən mənada fikir ayrılıqları yarada bilər. Deməli, bu orqanlar arasında münasibətlərin tənzimlənməsi kimi mürəkkəb məsələlər də öz pozitiv həllini tapmalıdır.

Beynəlxalq cinayət hüququ üzrə tanınmış hüquqşünas alim, Berlin Universitetinin professoru Herxard Verle qeyd edir ki, təcavüzkar müharibəyə görə cinayət təqibini həyata keçirmək səlahiyyəti cinayət işləri üzrə beynəlxalq məhkəmə orqanına məxsus olmalıdır. Müəllif sonra vurğulayır ki, 1998-ci ildə qəbul edilmiş Beynəlxalq Cinayət

Məhkəməsinin Statutuna təcavüz cinayəti ilə bağlı müvafiq əlavələrin edilməsinə qədər, BMT Təhlükəsizlik Şurası tərəfindən *ad hoc* tribunalların yaradılması mümkünlüyü mövcuddur ki, bu tribunallar müvafiq cinayətin törədilməsi zamanı qüvvədə olan beynəlxalq adət hüququ əsasında ədalət mühakiməsini həyata keçirə bilərlər (5, s. 666).

Müasir beynəlxalq cinayət hüququnda təcavüz cinayəti haqqında müvafiq müddəalar Sülh və Bəşəriyyətin Təhlükəsizliyi Əleyhinə Cinayətlər Məcəlləsinin layihəsində (16-cı maddə) və Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin Statutunun 5-ci maddəsində öz əksini tapmışdır. Beynəlxalq hüquqşünas alim O.Soleranın düzgün olaraq vurğuladığı kimi, bu gün Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin Statutunun məqsədləri baxımından təcavüz cinayətinin anlayışının və onun əlamətlərinin müəyyən edilməsi ilə bağlı həyata keçirilən danışıqların aparılması və davam etməsi beynəlxalq hüquq siyasəti üçün olduqca müstəsna əhəmiyyət kəsb edir (22, s. 253).

Təcavüz cinayətinin Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin predmet yurisdiksiyasına daxil edilməsi istisna olmaqla, bu cinayətin tərfi və ünsürləri, həmin əmələ münasibətdə yurisdiksiyanın həyata keçirilməsi şərtləri Roma konfransında iştirak edən dövlətlərin fərqli yanaşmalarına tuş gəlmişdir (əsasən siyasi mülahizələr üzündən). Məsələn, bəzi dövlətlər BMT TŞ tərəfindən müzakirə olunmamaq şərti ilə təcavüzün dəqiq anlayışının müəyyən olunmasına israr etdikləri halda, bir sıra dövlətlər isə (Türkiyə, Polşa, RF, ABŞ, Fransa, Böyük Britaniya) hesab etmişdirlər ki, Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsi müvafiq əmələ yalnız Təhlükəsizlik Şurasının təcavüz aktına dair qəbul etdiyi müvafiq qərarından sonra yurisdiksiyaya malik ola bilər (11, s. 58). Məhz bütün bu və digər səbəblər üzündən Roma Statutunda təcavüz cinayətinin anlayışı və şərhinin verilməsinə nail olunmamışdır. Statutun 5 (2)-ci maddəsinə əsasən, Məhkəmə təcavüz cinayətinə münasibətdə yurisdiksiyanı Statutun 121 və 123-cü maddələrinə müvafiq olaraq, bu

cinayətin anlayışını əks etdirən və Məhkəmənin yurisdiksiyasının həyata keçirilməsi şərtlərini şərh edən müddəalar qəbul edildikdən sonra həyata keçirəcəkdir. 123-cü maddənin tələbinə görə isə Statuta onun qüvvəyə minməsindən yeddi il keçdikdən sonra düzəliş edilməsi ilə bağlı icmal konfransı çağırılı bilər.

Roma Statutuna ediləcək düzəlişləri müzakirə etmək üçün icmal üzrə konfrans yüzdən çox dövlətdən (AR nümayəndəsi iştirak etməyib), qeyri-dövlət strukturlarından və mülki cəmiyyətin üzvlərindən ibarət olmaqla 4000 nümayəndənin iştirakı ilə 31 may-11 iyun 2010-cu ildə Uqandanın paytaxtı Kampala şəhərində keçirilmişdir. Konfransda ciddi müzakirələrə səbəb olan ən mühüm məsələlər içərisində təcavüz cinayətinin tərifinə və onun elementlərinə aid əlavə, eləcə də bu cinayətə münasibətdə Məhkəmənin yurisdiksiyasının hədlərinin müəyyən edilməsi, təcavüz cinayətinə görə cinayət təqibinin həyata keçirilməsi zamanı Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsi və BMT Təhlükəsizlik Şurası arasında münasibətlər daha çox diqqəti cəlb etmişdir.

Kampala icmal konfransının 11 iyun 2010-cu il tarixli 13-cü plenar iclasında qəbul edilmiş yekun sənədin (Əlavə I) 8-bis maddəsinin 1-ci bəndinə görə təcavüz cinayəti dedikdə: «öz xarakterinə, ciddiliyinə və miqyasına görə BMT Nizamnaməsini kobud şəkildə pozan, dövlətin siyasi və ya hərbi hərəkətlərinə görə faktiki rəhbərliyi həyata keçirən və ya nəzarət etmək iqtidarında olan şəxs tərəfindən planlaşdırılan, hazırlanan, başlanılan və ya həyata keçirilən təcavüz aktı» başa düşülür. Sözügedən maddənin 2-ci bəndində isə 1974-cü il «Təcavüzün tərfi» haqqında Qətnamədə nəzərdə tutulan müddəalar olduğu kimi öz təsbitini tapmışdır (17).

Roma Statutuna ediləcək 15-bis maddəyə görə, Məhkəmə törədilmiş təcavüz cinayətinə münasibətdə yurisdiksiyaya düzəlişin otuz iştirakçı-dövlət tərəfindən ratifikasiya edildiyi və ya qəbul edildiyi andan bir il keçdikdən sonra həyata keçirə bilər. Təcavüz cinayəti ilə bağlı Statuta edilmiş düzəliş 1

yanvar 2017-ci ildə iştirakçı-dövlətlərin əksəriyyətinin qəbul etdikləri qərardan sonra qüvvəyə minəcəkdir.

Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin ikinci sədr müavini, hüquq elmləri doktoru Hans-Peter Kaul Kampala konfransının əhəmiyyətinə toxunaraq qeyd edir ki, tarixdə ilk dəfə olaraq beynəlxalq cinayət hüququnda təcavüz cinayətini və qanunsuz müharibə aparılmasını (jus ad bellum) qadağan edən və kriminallaşdıran normanın yaradılmasına konkret perspektiv və unikal imkan yaranmışdır (18, s. 89).

Tədqiqatçıların düzgün olaraq qeyd etdiyi kimi təcavüz cinayətinin Kampala konfransı tərəfindən qəbul edilən tərfi o qədər də yenilikçi olmasa da, müəyyən suallara aydınlıq gətirir. Təcavüz cinayətinə verilən tərif bu cinayətə görə təqib edilmə ehtimalı olan şəxslərin siyahısını «dövlətin siyasi və hərbi hərəkətlərinə nəzarət etmək və ya idarə etmək» səlahiyyətinə malik olan şəxslər çərçivəsində məhdudlaşdırır. Bununla yanaşı, təcavüz cinayətinin elementlərinə dair əlavə eyni təcavüz cinayətinə görə birdən çox şəxsni mühakimə edilə biləcəyini nəzərdə tutur. Həmçinin qəbul edilmiş əlavədə təcavüz cinayət məsuliyyətinin təkə təcavüz aktının başlanması və həyata keçirilməsi deyil, həmçinin onun planlaşdırılması və ya hazırlanmasına görə də nəzərdə tutulması təqdirəlayiq haldır. Lakin qəbul edilən tərif fikrimizcə, müəyyən ziddiyyətli məqamlardan heç də azad deyil. Belə ki, təcavüz cinayətinin «öz xarakterinə, ciddiliyinə və miqyasına görə BMT-nin Nizamnaməsini aşkar formada pozan» təcavüz aktı kimi qiymətləndirilməsi müəyyən anlaşılmazlıq yarada bilər. Bu müddəadan belə nəticəyə gəlmək olar ki, təcavüzə görə cinayət məsuliyyətinin yaranması üçün təcavüz aktı öz xarakterinə, ciddiliyinə və miqyasına görə müəyyən həddi keçməlidir.

Beləliklə, yuxarıda qeyd olunanları ümumiləşdirib aşağıdakı nəticələrə gələ bilərik: 1. Təcavüz qanunsuz güc tətbiq etmənin ən ciddi və təhlükəli forması olub özünün katastrofik nəticələrinə görə beynəlxalq sülhə və təhlükəsizliyə, beynəlxalq hüquq qaydasına və qanunçuluğa potensial

təhlükə törədir; 2. Birinci dünya müharibəsindən sonra beynəlxalq birlik müharibədən siyasi alət kimi imtinaya cəhdlər etmiş və bunun son nəticəsi kimi həlledici addım 27 avqust 1928-ci ildə 63 dövlət tərəfindən imzalanmış məşhur Brian-Kelloq (Paris müqaviləsi) Paktının qəbul edilməsi ilə nəticələnmişdir; 3. İkinci dünya müharibəsinin qurtarmasından sonra isə təcavüzün qadağan edilməsi BMT Nizamnaməsində əhəmiyyətli dərəcədə genişləndirilmiş və həmin aktın 2-ci maddəsinin 4-cü bəndində beynəlxalq münasibətlərdə zor tətbiq etmək və zor tətbiq etməklə hədələmənin qadağan edilməsi beynəlxalq hüququn əsas prinsipi kimi təsbit edilmişdi. BMT Nizamnaməsinin 39-cu maddəsində əks olunmuş «təcavüz aktı» 14 dekabr 1974-cü il BMT Baş Assambleyasının «Təcavüzün tərfi» haqqında 3314 (XXIX) sayılı Qətnaməsində ətraflı olaraq təsbitini tapmışdır; 4. Bu gün təcavüz cinayətini təsbit edən normaları beynəlxalq adət hüququnun tərkib hissəsi kimi qəbul etməyə əsas verən beynəlxalq rəy və bəyanatlar (*opinio juris*), həmçinin Beynəlxalq Məhkəmənin qərarları mövcuddur; 5. Müasir beynəlxalq cinayət hüququ doktrinasında təcavüz aktı sülhün pozulması növü kimi qiymətləndirilir və göstərilir ki, təcavüz «*erga omnes*» – öhdəliklərə zidd olan hüquq pozuntuları kateqoriyasına, yəni beynəlxalq cinayətlər dairəsinə aid

dir; 6. Təcavüzün tərfi haqqında Qətnamənin 5-ci (2) maddəsinə əsasən, təcavüzkar müharibə beynəlxalq sülhə qarşı cinayətdir. Təcavüz beynəlxalq məsuliyyət doğurur; 7. Fiziki şəxsin (şəxslərin) təcavüz cinayətinə görə məsuliyyəti təcavüzün dövlət tərəfindən törədilməsi ilə üzvü surətdə bağlıdır. Əslində dövlətin törətdiyi təcavüz cinayəti şəxsin (şəxslərin) cinayət məsuliyyətinin yaranması üçün zəruri şərtədir. Bu, həm də o deməkdir ki, dövlətin təcavüz törətməsi faktı müəyyən olunmasa, bu və ya digər fiziki şəxs təcavüz cinayətinə görə məsuliyyətə cəlb oluna bilməz; 8. Dövlətin təcavüz törətməsi faktının müəyyən olunması BMT Təhlükəsizlik Şurasının müstəsna səlahiyyətinə daxildir; 9. Təcavüz cinayətinin Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin predmet yurisdiksiyasına daxil edilməsi istisna olmaqla, bu cinayətin tərfi və ünsürləri, həmin əmələ münasibətdə yurisdiksiyanın həyata keçirilməsi şərtləri Roma konfransında iştirak edən dövlətlərin fərqli yanaşmalarına tuş gəlmişdir; 10. Roma Statutuna ediləcək düzəlişləri müzakirə etmək üçün İcmal üzrə konfrans 31 may-11 iyun 2010-cu ildə Uqandanın paytaxtı Kampala şəhərində keçirilmişdir. Tədqiqatçıların düzgün olaraq qeyd etdiyi kimi, təcavüz cinayətinin Kampala konfransı tərəfindən qəbul edilən tərfi o qədər də yenilikçi olmasa da, müəyyən suallara aydınlıq gətirmişdir.

İstifadə edilmiş mənbələr:

1. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Nizamnaməsi və Beynəlxalq Məhkəmənin Statutu. Bakı, 2009
2. Hüseynov L.H. Beynəlxalq hüquq. Dərslik. Bakı: Qanun, 2012
3. İbayev V.Ə. Beynəlxalq humanitar hüquq. Bakı, 2001
4. Məmmədov R.K. Beynəlxalq cinayət hüququ və Azərbaycan Respublikasının cinayət qanunvericiliyi. Monoqrafiya. Bakı, 2012
5. Верле Герхард. Принципы международного уголовного права: Учебник / Пер. с англ. М., 2011
6. Действующее международное право. В 3-х томах. Том 2. М., 1999
7. Международное право: Учебник / Отв. ред. Г.М.Мелков. М., 2009
8. Международное гуманитарное право в документах. М., 1996
9. Нюрнбергский процесс. Сборник материалов. Т. 2. М., 1954
10. Сафаров Н.А. Преследование международных преступлений: универсальная юрисдикция против дипломатического иммунитета // Государство и право, 2011, № 9

11. Сафаров Н.А. Преступления подпадающие под юрисдикцию международного уголовного суда и уголовное законодательство стран содружества независимых государств (сравнительный анализ) // Государство и право, 2004. № 7
12. Скуратова А.Ю. Международные преступления: современные проблемы квалификации. М., 2012
13. Barcelona Traction, Light and Power Co Case (Preliminary Objection). ICJ Reports. 1970
14. Cryer R. Prosecuting international crimes: Selectivity and international crimes. Cambridge, 2005
15. Dinstein J. War aggression and self-defence. Cambridge Uni. Press. 2001
16. Evans M. International law. Oxford. Oxford University Press. 2003
17. http://212.159.242.181/iccdocs/asp_docs/Resolutions/RC-Res.6
18. Hans-Peter Kaul. The International Criminal Court: perspectives after the Kampala review conference // Russian year-book of international law. 2011. Special issue. Saint-Petersburg, 2012
19. Mahiou A, Le projet de code des crimes contre la paix et la sycurity de l'humanité, L'Observateur des Nations Unies, 1997
20. Ragazzi M. The Concept of International Obligations Erga Omnes. Claredon Press, Oxford, 1997
21. Simpson G. Men and abstract entities: Individual responsibility and collective guilt in international criminal law // System criminality in international law / eds. By A.Nollkaemper, H. Van der Wilt. Cambridge, 2009
22. Solera O, Defining the crime of aggression. N.Y., 2007
23. The trial of German major war criminals, proceedings of the international military tribunal sitting at Nuremberg, Germany. 22 (1950)

Мамедов Рагим

Преступление агрессии

РЕЗЮМЕ

В статье отмечается, что международные преступления представляют собой угрозу всеобщему миру и безопасности. Одним из видов международных преступлений является агрессия. Агрессия влечет за собой международную ответственность. В статье 6 (а) Устава Нюрнбергского трибунала агрессивные войны были объявлены преступлениями против мира. Это было первым случаем, когда международный договор установил индивидуальную уголовную ответственность по международному уголовному праву за ведение агрессивной войны.

Mammadov Rahim

Crime of aggression

SUMMARY

The article notes that international crimes are a threat to world peace and security. One of the kinds of international crimes is aggression. Aggression gives rise to international responsibility. In the article 6 (a) of the Charter of the Nuremberg Tribunal aggressive wars were declared crimes against peace. This was the first time an international treaty established individual criminal liability under international law for waging a war of aggression.

**Рәүғи: h.ü.e.d., prof. Firudin Səməndərov
Təqdim edən: h.ü.f.d., dos. Hikmət Eyvazov**

Əliyev Nazim Tələt oğlu,

Azərbaycan Respublikası DİN-in Polis Akademiyasının rəisi,
polis general-mayoru, hüquq üzrə fəlsəfə doktoru
naliyev10@mail.ru

CİNAYƏTKARLIĞIN PROQNOZLAŞDIRILMASININ MƏQSƏD VƏ VƏZİFƏLƏRİ

UOT 34:343.9.018

Açar sözlər: cinayətkarlığın kriminoloji tədqiqi, regional kriminoloji tədqiq, cinayətkarlığın proqnozlaşdırılması, cinayətlərin səbəbləri.

Ключевые слова: криминологическое изучение преступности, региональное криминологическое исследование, прогнозирование преступности, причины преступлений

Keywords: criminological research, regional criminological research, forecasting crime, causes of crime.

Cinayətkarlığın inkişaf tendensiyalarının və səciyyəvi xüsusiyyətlərinin tədqiqi üsullarından biri kimi kriminoloji proqnozlaşdırma kifayət qədər aktual məsələləri əhatə edir. İctimai münasibətlərin daha dinamik və mürəkkəb məzmunu müxtəlif növ cinayətlərin də kəmiyyət və keyfiyyət göstəricilərinin yayılma istiqamətlərinin kriminoloji proqnozların vasitəsi ilə öyrənilməsinə və effektiv profilaktik tədbirlərin müəyyən edilməsinə zəruri etmişdir. Cinayətkarlığın proqnozlaşdırılması mərhələli proses olub metodoloji bazanın zənginliyi, məqsəd və vəzifələri ilə seçilir.

A.Jeludkov və V.S.Çetverikov kriminoloji proqnozlaşdırmanın aşağıdakı məqsəd və vəzifələrini qeyd edirlər:

- perspektivdə cinayətkarlığın inkişafını (dəyişməsinə) xarakterizə edən göstəricilərin müəyyən edilməsi, bu əsasda arzuolunmaz meyillərin və qanunauyğunluqların üzə çıxarılması, onların lazımi səviyyədə dəyişdirilməsi üsullarının və metodlarının müəyyən edilməsi;

- cinayətkarlığın qarşısının alınması və profilaktikası üzrə perspektiv planların işlənilib hazırlanması üçün əhəmiyyət kəsb edən bütün halların müəyyən edilməsi;

- cinayətkarlıqla mübarizənin ümumi konsepsiyasının işlənilib hazırlanması;

- gələcəkdə cinayətkarlığın vəziyyəti, səviyyə, struktur və dinamikasında baş verə-

cəyi ehtimal olunan dəyişikliklərin üzə çıxarılması;

– bu dəyişikliklərə kömək edən halların müəyyən edilməsi (7, s. 60; 19, s. 86).

V.V.Orexovun fikrincə, «cinayətkarlığın proqnozlaşdırılmasının əsas məqsədi gələcəkdə cinayətkarlığın inkişafını (dəyişikliklərini) xarakterizə edən ən ümumi göstəricilərinin, onun mənfi və müsbət meyillərinin müəyyən edilməsindən və bu əsasda cəmiyyət və dövlət üçün lazımi istiqamətdə bu meyillərin dəyişdirilməsi və ya sabitləşdirilməsinin üsullarının tapılmasından ibarətdir» (11, s. 214).

A.P.Zrelov cinayətkarlığın determinantları (səbəb və şəraitləri), cinayətlərin mexanizmləri, onların nəticələri, cinayətkarlığın vəziyyəti, strukturu, dinamikası, səviyyəsinin kəmiyyət göstəriciləri haqqında proqnozların alınmasını kriminoloji proqnozlaşdırmanın məqsədlərinə aid edir (10, s. 146-147).

Professor F.Y.Səməndərov kriminoloji proqnozlaşdırmanın məqsədlərinə aşağıdakıları da aid edir: «perspektiv cinayətkarlığın inkişafını (dəyişməsinə) əks etdirən göstəricilər əsasında, onun arzuolunmaz meyillərinin və qanunauyğunluqlarının aşkar edilməsi, onun arzu olunan istiqamətdə dəyişməsinə nail olmaq üçün üsulların axtarılması; cinayətkarlıqla mübarizəyə yönələn perspektiv planların işlənilib hazırlanması üçün mühüm əhəmiyyəti olan bütün halların aydınlaşdırılması; hüquq-mühafizə orqanlarının optimal inkişafını özünün tərkib hissəsi kimi nəzərdə tutan cinayətkarlıqla mübarizənin ümumi təliminin hazırlanması» (3, s.129-130).

«Cinayətkarlıq və kibernetika» monoqrafiyasının müəllifləri kriminoloji proqnozlaşdırmanın məqsədlərini daha dəqiq və lakonik şəkildə ifadə etmişlər: «gələcəkdə cinayətkarlığın vəziyyətində, səviyyəsində, strukturunda, xarakter və dinamikasında baş verə biləcək dəyişikliklərin, meyil və qanunauyğunluqların, bu dəyişikliklərin yaranma şəraitlərinin və səbəblərinin, yeni cinayət növlərinin və cinayətkarlığın gələcəkdə yarana bilmə imkanlarının, törətdik-

ləri cinayətlərə görə məhkum olunmuş şəxslərin gələcək davranışlarının; cinayətkarlıqla mübarizə tədbirlərinin həyata keçirilməsinin mümkün ola biləcək nəticələrinin; cinayətkarlıqla mübarizə sahəsində sosial və hüquq elmlərinin inkişaf perspektivlərinin və s. tədqiq edilib müəyyənləşdirilməsidir» (2, s. 104).

Eyni zamanda müəlliflər qeyd edirlər ki, «kriminoloji proqnozlaşdırmanın vəzifələri «məqsəddən, tədqiqat obyektindən və proqnoz müddətindən asılı olaraq müxtəlif ola bilər. Məsələn, proqnozun müddəti nə qədər böyük dövrü əhatə edərsə, onda qarşıya qoyulan vəzifələr daha ümumi xarakter daşmalı və əksinə, qısa müddətli proqnozda vəzifələr konkretləşdirilməlidir. Onların fikrincə proqnozlaşdırmanın əsas vəzifəsi cinayətkarlığın gələcəkdə baş verə biləcək meyillərinin və qanunauyğunluqlarının aşkara çıxarılması əsasında proqnozlaşdırma müddətində cinayətkarlıqla mübarizənin ən vacib və səmərəli yollarının müəyyən edilməsidir» (2, s. 105).

Qeyd olunan məqsəd və vəzifələrə nail olmaq üçün kriminoloji proqnoz, mötəbər biliklərə əsaslanmalı, bu zaman ən effektiv və elmi cəhətdən əsaslandırılmış metodlardan (metodikalardan) istifadə edilməlidir. Nəzərə alınmalıdır ki, istənilən proqnoz, o cümlədən də kriminoloji proqnoz ehtimal xarakter daşıyır. Cinayətkarlığın elmi proqnozu həmişə qeyri-müəyyənlik problemi ilə bağlıdır, çünki hətta cinayətkarlığa təsir göstərən proseslərin və hadisələrin hərtərəfli və mükəmməl öyrənilməsi də gələcək dəyişmələrin bütün mümkün variantlarını müəyyən etməyə imkan vermir. Kriminoloji proqnozlaşdırmanın əsas vəzifəsi, qeyri-müəyyənlik şəraitində (şərtində) cinayətkarlıqla mübarizə problemlərinin həllinin təsirli (mümkün dərəcədə optimal) vasitələrinin tapılmasından ibarətdir. Bunun üçün təsvir olunan gələcək hadisələrin qeyri-müəyyənlik dərəcəsini minimuma endirmək, öyrənilən hadisənin real dəyişmə meyillərinə maksimum dərəcədə yaxın olan proqnozlar tərtib etmək zəruridir (19, s. 86-87).

Kriminoloji proqnozlaşdırma yalnız cinayətkarlığın meyilləri və qanunauyğunluqları, həmçinin ona təsir edən ən müxtəlif və qarşılıqlı bağlı proseslər haqqında biliklərə əsaslandığı halda elmi xarakter daşıyır.

M.P.Kleymenov göstərir ki, proqnozlaşdırmanın elmiliyi sınaqdan çıxmış metodlardan və prosedurlardan, habelə mütəbər statistik məlumatlardan istifadə edilməklə təmin edilir. Müəllif, düzgün olaraq qeyd edir ki, elmi öncəgörmə kimi kriminoloji proqnozlaşdırma – fasiləsiz və ardıcıl fəaliyyətdir. Nəzəri nöqtəyi-nəzərdən bunda kriminologiyanın proqnostik funksiyası reallaşdırılır. Praktiki planda cinayətkarlıqla mübarizə proseslərinin idarə olunması (istər strateji, istərsə də taktiki səviyyələrdə) daimi olaraq proqnostik informasiyanın alınmasını nəzərdə tutur (15, s. 469).

V.V.Orexov, cinayətkarlığın proqnozlaşdırılmasını – «gələcəkdə cinayətkarlığın ehtimal olunan meyillərinin və qanunauyğunluqlarının dəyişməsinin öncəgörülməsi» kimi müəyyən edərək, proqnozun «keçmişin və müasir vəziyyətin materialları əsasında qurulmuş gələcəyin modeli» olduğunu qeyd edir. Bu zaman müəllif yazır: «Aydın ki, proqnozlar gözlənilən hadisələrin ehtimal mənzərəsini müəyyən edir. Lakin onların əhəmiyyəti ondadır ki, proqnozlar mütəbərlik kimi əlamətlə xarakterizə olunur, bu da düzgün proqnozlaşdırma metodlarının seçimi və etibarlı ilkin informasiyanın mövcudluğu ilə təmin olunur» (12, s. 151).

Cinayət siyasətinin işlənib hazırlanmasının vasitəsi və mühüm istiqaməti, idarəetmə fəaliyyətinin bir növü kimi cinayətkarlıqla mübarizə sahəsində proqnozlaşdırma elmi əsaslandırma tələb edir. Onun metodoloji bazası dialektik yanaşma, sistemlilik və tarixilik kimi prinsiplərə və metodlara əsaslanmaqla proqnozlar sistemində ənənəvi metodlarla yanaşı, sinenergetika, sosiogenetika, geliobiologiya və s. kimi qeyri-ənənəvi metodları tətbiq etməyə imkan verir.

Elmi proqnoz subyektiv təsəvvürlərdən deyil, obyektiv məlumatlar əsasında formul edilir. V.V.Luneyev düzgün olaraq qeyd edir ki, «kriminoloji proqnozlaşdırmadan gələ-

cəkdə cinayətlərin dəqiq sayı, konkret şəxs tərəfindən gələcəkdə törədilməsi ehtimal olunan əməlin xarakteristikası, əməllərin kriminallaşdırılmasının və ya dekriminallaşdırılmasının dəqiq müddətləri haqqında məlumatlar gözləmək düzgün olmazdı. Kriminoloji proqnozlaşdırmanın məqsədi dəqiq kəmiyyət və digər göstəricilərin alınmasından deyil, cinayətkarlığın inkişafının mümkün meyillərinin və qanunauyğunluqlarının müəyyən edilməsindən, kriminoloji əhəmiyyət kəsb edən müəyyən proseslərin baş verməsini öncədən görmədən ibarətdir». Kriminoloji proqnozlaşdırma ilə bağlı fikirlərini yekunlaşdıraraq V.V.Luneyev qeyd edir ki, kriminoloji proqnozlaşdırma mümkün hadisələrin qeyri-müəyyənliyini aradan qaldırmayaraq yalnız onu minimuma endirməyə imkan verməklə proqnozlaşdırılan gələcəyi obyektiv mümkün olan bir sıra variantlar şəklində təsvir edir. Buna görə də kriminoloji proqnozlaşdırma həmişə ehtimal və çoxvariantlı xarakter daşıyır. Müəllifin fikrincə, elmi kriminoloji proqnozlaşdırma yaradıcı və fasiləsiz prosesdir (16, s.223-224).

A.P.Zrelov düzgün olaraq qeyd edir ki, cinayətkarlığın əhəmiyyətli hissəsinin latentliyi səbəbindən kriminoloji proqnozlaşdırma yüksək dərəcədə qeyri-müəyyənliklə səciyələnilir. Buna görə də proqnoz zamanı səhvlərə yol vermə riski böyükdür. Eyni zamanda kriminoloji proqnoz mütləq göstəricilərdə invariant (yəni real olaraq təşəkkül tapan kriminoloji vəziyyətdən fərqli) olsa da, meyillərin öncəgörməsində dəqiqdir. Bu da kriminoloji proqnozların əhəmiyyətini şərtləndirir (10, s. 145-146).

Beləliklə, cinayətkarlığın proqnozu gözlənilən hadisələrin ehtimal, təxmini mənzərəsini verir. Proqnozun ehtimallıq dərəcəsi proqnozlaşdırma zamanı ən müxtəlif növ amillərin nəzərə alınmasından asılıdır. Bu o deməkdir ki, proqnozlaşdırma zamanı təkcə cinayətkarlıq və cinayət törətmiş şəxslər haqqında statistik məlumatlar deyil, həm də cinayətkarlığa bu və ya digər dərəcədə təsir edən digər sosial hadisələrin və proseslərin inkişafını (dəyişməsinə) xarakterizə edən

məlumatlar da öyrənilməlidir. Cinayətkarlığa bilavasitə və ya dolayı təsir edən bu amillərin (sosial hadisələrin və proseslərin) sayı olduqca çoxdur. Məsələn, cinayətkarlığın proqnozları qurularkən miqrasiya, mənəviyyatın vəziyyəti, əhalinin hüquq normalarına və hüquq-mühafizə orqanlarına münasibəti, işsizlik, əhalinin təbəqələşməsi, əhalinin rifah vəziyyətinin aşağı düşməsi və ya yüksəlməsi kimi amilləri nəzərə almamaq olmaz (11, s. 214).

Qeyd edək ki, artıq xeyli vaxtdır ki, kriminoloji proqnozlaşdırmanın elmi problemləri hüquqşünas-alimlərin diqqət mərkəzindədir. Müxtəlif aspektlərdən və müxtəlif həcmdə bu problemlər M.M.Babayev, Y.D.Bluyşteyn, S.E.Vitsin, K.K.Qoryainov, Q.İ.Zabryanski, N.L.Zablotskis, M.N.Klyemenov, Q.M.Minkovski, V.S.Ovçinski, V.V.Pankratov, A.S.Şlyapoçnikov və digərləri tərəfindən tədqiq edilmişdir.

XX əsrin 60-80-ci illərində ziddiyyətli və siyiləşdirilmiş proqnoz xarakterli konsepsiyalar S.V.Borodin, L.D.Qauxman, P.S.Daqel, A.A.Qertsenzon, N.İ.Zaqorodnikov, Q.M.Minkovski, N.F.Kuznetsova və digər alimlər tərəfindən işlənilmişdir.

Bir sıra müəlliflər tərəfindən (məsələn, A.İ.Alekseyev, S.E.Vitsin, Y.İ.Qilinski və başqaları) kriminologiya dərslərinə kriminoloji proqnozlaşdırma ilə bağlı məsələlər nəzərdən keçirilmişdir. Cinayət hüququnun və onun institutlarının proqnozlaşdırılmasının ümumi problemləri cinayət-hüquqi proqnozlaşdırma çərçivəsində M.K.Klyemenov, Q.M.Minkovski, V.P.Revin və digərləri tərəfindən araşdırılmışdır. Şəxsiyyət əleyhinə cinayətlərin (S.V.Borodin), mütəşəkkil cinayətkarlığın (L.D.Qauxman, S.V.Maksimov), residiv cinayətkarlığın (P.F.Qrişanin, K.A.Panko, Y.V.Solopanov) proqnozlaşdırılması məsələləri də tədqiqat obyektinə olmuşdur.

Proqnozlaşdırma məsələləri üzrə müəyyən sayda tədqiqatların olmasına baxmayaraq, onlarda regional səviyyədə cinayətkarlığın proqnozlaşdırılmasına diqqət yetirilməmiş, proqnozların formalaşmasının regional aspektləri səthi şəkildə nəzərdən keçirilmiş,

regionlararası qarşılıqlı əlaqə və asılılıqlar kontekstində proqnozların işlənilməsinə həsr olunmuş tədqiqatlar aparılmamışdır. Halbuki Azərbaycanın bir sıra regionlarında sosial, iqtisadi, etnik, mənəvi-psixoloji, coğrafi və s. kimi parametrlərdə əhəmiyyətli fərqlər mövcuddur ki, bu da ümumən cinayətkarlığın proqnozlaşdırılmasında, xüsusən də cinayətkarlığın vəziyyəti, struktur və dinamikasının proqnozlarının qurulmasında regional fərqlərin nəzərə alınmasını tələb etməklə cinayətkarlığın proqnozlaşdırılmasının nəticəliliyinin yüksəldilməsinə imkan verən zəruri şərtlərdən biri hesab edilməlidir.

Müxtəlif rəngli idarəetmə qərarlarının qəbulunun səmərəliliyinin yüksəldilməsi məqsədilə cinayətkarlığın proqnozlaşdırılmasının rolu, əhəmiyyəti istifadə imkanları kifayət edəcək həcmdə öyrənilmədiyi də qeyd edilməlidir.

Beləliklə, hazırda cinayətkarlığın proqnozlaşdırılması ilə bağlı bütün problemlər və məsələlər kompleks nəzəri və metodoloji baxımdan elmi tədqiqatların obyektinə olmamışdır, bəzi problemlər isə ümumiyyətlə hüquqşünas-alimlərin diqqətindən kənar qalmışdır. Məzmun etibarilə kriminoloji proqnozlaşdırmanın strukturu dəqiq müəyyən edilməmiş, kriminoloji fəaliyyət kateqoriyaları sistemində onun yeri tam şəkildə aydınlaşdırılmamışdır.

Bu sahədə öz həllini gözləyən məsələlərə aşağıdakıları da aid etmək olar:

- cinayətkarlıqla mübarizə sahəsində həyata keçirilən tədbirlər sistemində kriminoloji proqnozlaşdırmanın yerinin, rolunun və əhəmiyyətinin müəyyən edilməsi;
- kriminoloji proqnozlaşdırmanın nəzəriyyəsinin və müasir təcrübəsinin analizi, bu sahədə proqnozların sosial-iqtisadi, sosial-psixoloji, siyasi və digər ictimai amillərdən asılılığının, indiyə qədər mövcud olan nəzəriyyələrin və metodların tətbiqi imkanlarının və həddlərinin müəyyən edilməsi;
- cinayətkarlıqla mübarizə sahəsində proqnozlaşdırmanın metodoloji əsaslarının işlənilməsinə hazırlanması, onun ümumi və xüsusi metodlarının xarakteristikalarının verilməsi,

həmçinin cinayətkarlıqla mübarizə sahəsində proqnozlaşdırmanın ən məqbul, rəşional və effektiv kompleks metodikasının işlənilməsi;

- regional cinayətkarlığın proqnozlaşdırılması sisteminin metodiki əsaslarının inkişaf etdirilməsi və bu sahədə informasiya təminatının yaradılmasına istiqamətlənən mexanizmlərin işlənilib hazırlanması;

- cinayətkarlığın vəziyyəti, strukturu və dinamikası üzrə proqnozların qurulması üçün ən effektiv texnologiyaların və metodlar sisteminin müəyyən edilərək əsaslandırılması;

- hüquq-mühafizə strukturlarında və ilk növbədə daxili işlər orqanlarında proqnostik fəaliyyətin təkmilləşdirilməsi üzrə təkliflərin və tövsiyələrin işlənilib hazırlanması (4, s. 7-8; 9, s.7-9; 17, s.6-8; 18, s.3-5).

İstifadə edilmiş ədəbiyyət

1. Cavadov F.M., Abdullayev Y.S. Cinayətkarlığın kriminoloji proqnozlaşdırılmasının metodoloji əsasları //Məhkəmə ekspertizası, kriminalistika və kriminologiyanın aktual məsələləri. Elmi əsərlər məcmuəsi. Bakı, 2011, № 55, s. 3-21

2. Rəhimov İ.M., Nəsənov E.H., Abdullayev Y.S., Cavadova F.M. Cinayətkarlıq və kibernetika. Bakı, 1995

3. Səməndərov F.Y. Kriminologiya. Ümumi hissə. Bakı, 2003

4. Абызов К.Р. Проблемы криминологического прогнозирования и предупреждения региональной преступности. Автореф. дисс. к.ю.н. М., 2004

5. Агеев В.В. Теоретические и организационно-правовые основы оперативно-розыскного прогнозирования. Автореф. дисс. к.ю.н. М., 2008

6. Демидов В.Н., Згадзай О.Э., Казанцев С.Я., Сафнуллин Н.Х. Криминологическое прогнозирование: анализ, методы и моделирование. Монография. Казань, 2001, с. 3-10

7. Желудков А. Криминология (конспект лекций). М., 2002

8. Иншаков С.М. Криминология. Учебник. М., 2000

9. Кисилев С.Л. Теоретические основы гелиогеофизического прогнозирования преступности и чрезвычайных ситуаций. Автореф. дисс. доктора юрид.наук. М., 2000

10. Криминология / Под ред. Ю.Ф.Кваши. Ростов-на-Дону, 2002

11. Криминология. Учебник для юридических вузов / Под ред.В.Н.Бурлакова, В.П.Сальникова, С.В.Степашина. СПб., 1999.

12. Криминология. Учебник / Под ред. В.В.Орехова. СПб., 1992

13. Криминология. Учебник / Под ред. В.Н.Кудрявцева и В.Е.Эминова. М., 2002

14. Криминология. Учебник / Под ред.Н.Ф.Кузнецовой, Г.М.Миньковского. М., 1998

15. Криминология / Под ред. А.И.Долговой. М., 2008.

16. Криминология: Учебник для студентов вузов, обучающихся по специальности «Юриспруденция» / Научные редакторы Н.Ф.Кузнецова, В.В.Лунеев. М., 2005.

17. Новичков В.Е. Прогнозирование в сфере борьбы с преступностью в современной России: Автореф. дисс. док-ра юрид. Наук. М., 2005.

18. Подгостник А.А. Информационное обеспечение прогнозирования социально-экономического развития федерального округа. Автореф. дисс. к.э.н. СПб., 2010.

19. Четвериков В.С. Криминология. Учебное пособие. М., 1996

Алиев Назим

Цели и задачи прогнозирования преступности**РЕЗЮМЕ**

В статье рассмотрены некоторые научно-теоретические и организационно-методологические аспекты прогнозирования преступности, обоснованы актуальность и научно-практическая значимость криминологического прогнозирования состояния, структура и динамика преступности. Проведен анализ специальной литературы, посвященной понятию, целям и задачам криминологического прогнозирования. Определены основные проблемы и нерешенные вопросы в этой области.

Aliyev Nazim

Goals and objectives of forecasting crime**SUMMARY**

The article discusses some scientific-theoretical and organizational and methodological aspects of forecasting crime, as well as grounds actuality and scientific-practical importance of situation, structure and dynamics of crime for criminological forecasting. Special literature, dedicated to understanding, goals and objectives of criminological forecasting has been analyzed. Main problems and unresolved issues in this sphere have been determined.

Rəyçi: h.ü.e.d., prof. Firudin Səməndərov**Təqdim edən: h.ü.f.d. Cabir Quliyev**

AZƏRBAYCAN, BAKI AZERBAIJAN, BAKU AZERBAIJAN, BAKU

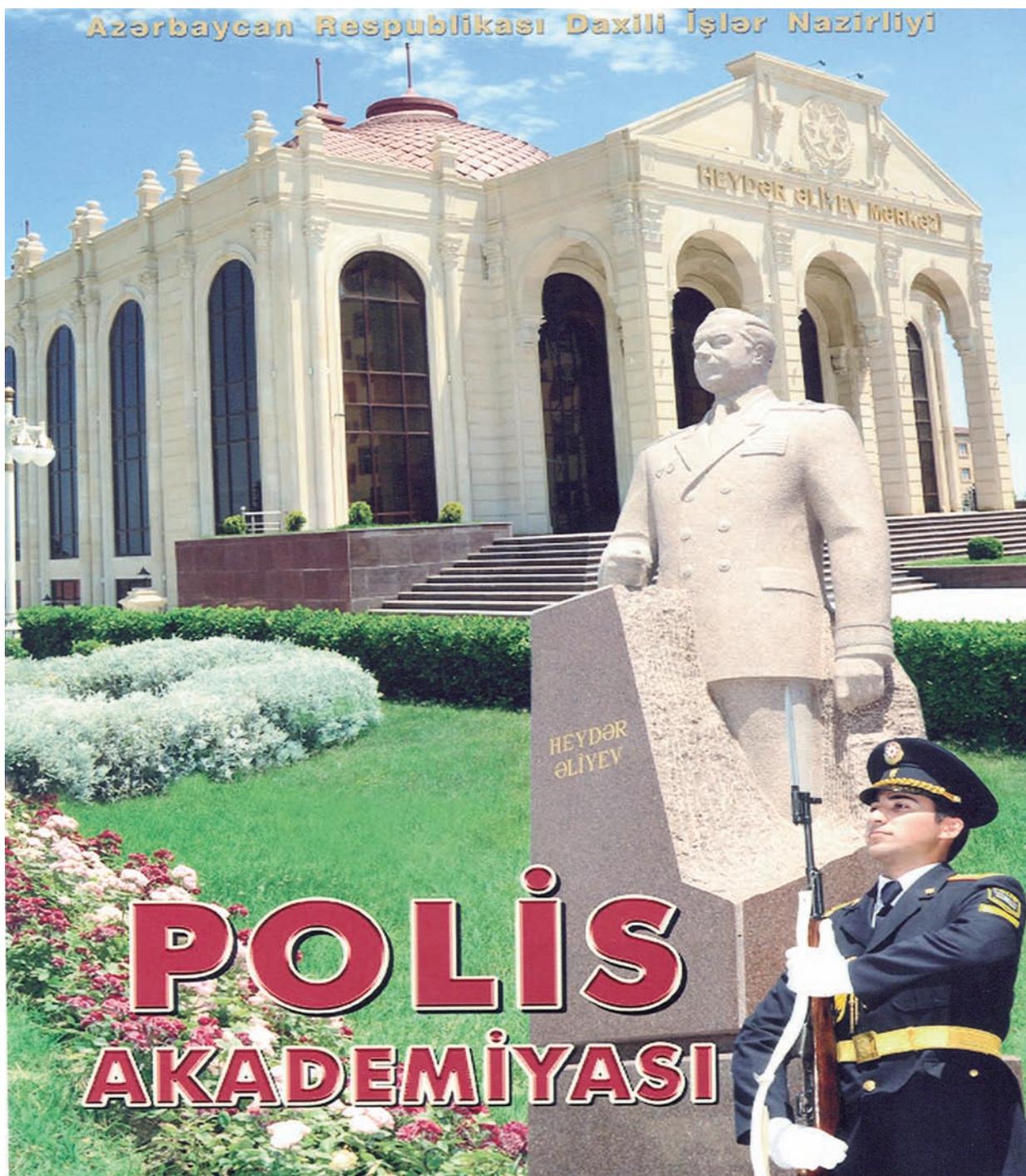
AZƏRBAYCAN, BAKI
AZERBAIJAN, BAKU
AZERBAIJAN, BAKU

BEYNƏLXALQ TƏDBİRLƏR

“REGIONAL CİNAYƏTKARLIĞIN KRİMİNOLOJİ
TƏDQIQININ AKTUAL PROBLEMLƏRİ”
MÖVZUSUNDA BEYNƏLXALQ
ELMİ-PRAKTİK KONFRANS

Azərbaycan Respublikası Daxili İşlər Nazirliyi

Regional cinayətkarlığın kriminoloji tədqiqinin aktual problemlərini müəyyən etmək, onların təhlilini aparmaqla profilaktikası istiqamətlərini araşdırmaq və beynəlxalq təcrübəni öyrənmək məqsədi ilə 18 dekabr tarixində Azərbaycan Respublikası Daxili İşlər Nazirliyinin Polis Akademiyasında “Regional cinayətkarlığın kriminoloji tədqiqinin aktual problemləri” mövzusunda beynəlxalq elmi-praktik konfrans keçirilmişdir.

Konfransda JUSTO Avropa institutunun cinayətkarlığa qarşı mübarizənin hüquqi vasitələri kafedrasının müdiri, h.e.d., professor Qolik Yuri Vladimiroviç, Rusiya Dövlət Ticarət-İqtisadi Universitetinin “Cinayət hüququ və prosesi” kafedrasının müdiri, h.e.d., professor Catiyev Vladimir Soltanoviç, Odessa Milli Hüquq Akademiyası” Milli universitetinin kriminologiya və cəza-icra hüququ kafedrasının rəis müavini, h.e.n., dosent Melniçuk Tatyana Vladimirovna, Azərbaycanın hüquqşünas alimləri: h.e.d, professor İlham Rəhimov, h.e.d, professor Xanlar Ələkbərov, h.e.d, professor

Bəhram Zahidov, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının, Ədliyyə Nazirliyi Məhkəmə Ekspertizası Mərkəzinin, Ədliyyə Akademiyasının, Gömrük Akademiyasının, Dövlət İdarəçilik Akademiyasının, Milli Aviasiya Akademiyasının, Qafqaz Universitetinin, Baş Prokurorluğun, Ali Məhkəmənin və daxili işlər orqanlarının müxtəlif xidmətlərinin nümayəndələri iştirak edirdilər.

Beynəlxalq elmi-praktik konfransı açan DİN-in Polis Akademiyasının rəisi, polis general-mayoru, h.ü.f.d., Nazim Əliyev bildirmişdir ki, son dövrlərdə cinayətlərin yeni növlərinin yaranması, cinayətkarlığın kəmiyyət və keyfiyyət göstəricilərinin daha dinamik dəyişkənliyi regional cinayətkarlığın konseptual səviyyədə araşdırılmasını zəruri edir. Natiq Azərbaycanın ayrı-ayrı regionlarının səciyyəvi kriminoloji xüsusiyyətlərini qeyd etməklə regional kriminoloji təhlillər aparmışdır. Çıxış edən digər nümayəndələr regional kriminoloji tədqiqatın əhəmiyyətini göstərərək, bu sahədə aparılan araşdırmaların profilaktik tədbirlərin daha konkret istiqamətlərini formalaşdırdığını diqqət önünə çəkdi.

Rusiya Federasiyası, Ukrayna və Azərbaycan Respublikası alimlərinin və təcrübi işçilərin maraqlı fikir və diskussiyaları ilə yadda qalan konfransın yekununda Polis Akademiyasının müdavimləri arasında keçirilmiş intellektual yarışmanın qalibləri mükafatlandırıldı.

Konfransda aşağıdakı mövzular üzrə çıxışlar dinlənmiş və müzakirələr aparılmışdır:

– “Regional cinayətkarlığın kriminoloji tədqiqi: nəzəri əsaslar və təcrübi problemlər” – Polis Akademiyasının rəisi, hüquq üzrə fəlsəfə doktoru, polis general-mayoru Nazim Əliyev;

– “Regional cinayətkarlığın xüsusiyyətlərinin bəzi məsələləri” – YUSTO Avropa İnstitutunun “Cinayətkarlığa qarşı mübarizənin hüquqi vasitələri” kafedrasının müdiri, h.e.d., professor Qolik Yuri Vladimiroviç;

– “Rusiyanın antikriminal siyasəti haqqında düşüncələr” – Rusiya Dövlət Ticarət-İqtisadi Universitetinin “Cinayət hüququ və prosesləri” kafedrasının müdiri, h.e.d., professor Catiyev Vladimir Soltanoviç;

– “Ukraynada kriminogen vəziyyət (2005-2012-ci illər): analitik-kriminoloji təhlil” – Odessa Milli Hüquq Akademiyasının “Kriminologiya və cəza-icra hüququ” kafedrasının rəis müavini, h.e.n., dosent Melniçuk Tatyana Vladimirovna;

– “Regional cinayətkarlığın səciyyəvi xüsusiyyətləri” – AMEA-nın Fəlsəfə və Hüquq İnstitutunun direktor müavini, hüquq elmləri doktoru, professor Bəhram Zahidov;

– “Regional cinayətkarlığın profilaktikasının bəzi məsələlər”i – Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyi Ədliyyə Akademiyasının prorektoru, hüquq üzrə fəlsəfə doktoru, baş ədliyyə müşaviri İlham Abbasov;

– “Regional cinayətkarlıq profilaktikanın obyekt kimi (səciyyəvi xüsusiyyətlər)”- Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyasının

“Dövlət quruculuğu və hüquq” kafedrasının müəllimi Tural Hacıyev;

– “Narkotik vasitələrin qanunsuz dövriyyəsi ilə bağlı törədilən regional cinayətlərlə mübarizənin xüsusiyyətləri” – DİN-in BNMI-nin baş əməliyyat müvəkkili, polis polkovnik-leytenantı Vidadi Məmmədov;

– “Regional cinayətkarlığın kriminoloji xüsusiyyətləri” – V kurs IV taqım müdavimi İlkin Almazov.

Mikayilov Anar Səhrab oğlu,

Azərbaycan Respublikası DİN-in Polis Akademiyasının “Cinayət prosesi” kafedrasının baş müəllimi, polis baş leytenantı

CİNAYƏT PROSESİNDƏ PROSESSUAL TƏMİNATLARIN ƏHƏMİYYƏTİ

UOT 34:343.13

Açar sözlər. cinayət prosesi, prosesual təminatlar, ibtidai araşdırma.

Ключевые слова: уголовный процесс, процессуальные гарантии, предварительное расследование.

Keywords: criminal process, procedural safeguards, preliminary inquiry.

Cinayət prosesinin səlahiyyətli subyektləri tərəfindən cinayət-mühakimə icraatının vəzifələrini yerinə yetirərkən, qanunun prinsiplərinə əməl edilməsi, şəxsiyyətin varlığının müəyyən normativlərə əsasən qorunması, müdafiəsi və təmin olunması əsas şərtləri təşkil edir. Cinayət-mühakimə icraatı şəxsiyyətin hüquqlarının ən başlıca və nəzərəçarpaq dərəcədə qorunan, qeyd olunan dövlət fəaliyyətinin sferasıdır.

İstər beynəlxalq aktlarda, istərsə də qəbul olunmuş milli qanunvericilikdə şəxsiyyətin hüquqları insanların sosial fəaliyyətinə, onların cəmiyyətdəki ictimai əlaqələrinə və fərdin varlığının tərzinə ayrılmaz surətdə daxil olmuşdur. Cinayət-mühakimə icraatı cinayət hadisəsi nəticəsində cinayətdən zə-

rərçəkmiş şəxslərin, habelə bir sıra hallarda isə həyatları, azadlıqları Konstitusiyanın tələblərinə uyğun olaraq qorunması ehtiyacı olan şəxslərin fəaliyyətini tənzimləyir.

Mirağa Cəfərquliyev haqlı olaraq qeyd edib ki, prosesual təminatlar - ədalət mühakiməsinin normal gedişatının, məhkəmə, prokurorluq, istintaq orqanlarının bütün hərəkətlərinin qanuni və əsaslı olmasını, habelə proses iştirakçılarının hüquqlarını təmin edən vasitədir (6, s. 14)

Anlayışdan da göründüyü kimi, təhqiqat, istintaq, prokurorluq və məhkəmə orqanlarının prosesual təminatlar sferasında fəaliyyəti ədalət mühakiməsi ilə bərabər cinayət prosesinin vəzifələri ilə də oxşarlıq təşkil edir. Belə ki, CPM-in 8-ci maddəsində qeyd olunur ki:

- şəxsiyyəti, cəmiyyəti və dövləti cinayətkar qəsdlərdən qorumaq;
- həqiqi və ya ehtimal edilən cinayət törətməsi ilə əlaqədar şəxsiyyəti vəzifə səlahiyyətlərindən sui-istifadə edilməsi hallarından qorumaq;
- cinayətləri tezliklə açmaq, cinayət təqibi ilə bağlı bütün halları hərtərəfli, tam və obyektiv araşdırmaq;
- cinayət törətmiş şəxsləri ifşa və cinayət məsuliyyətinə cəlb etmək;
- cinayət törətməkdə ittiham olunan şəxslərin təqsirini müəyyən etmək, onları cəzalandırmaq və təqsirsiz şəxslərə bəraət vermək məqsədilə ədalət mühakiməsini həyata keçirmək cinayət prosesinin vəzifələridir.

Yuxarıda qeyd olunan orqanların cinayət prosesi ilə bağlı bütün hərəkətləri qanunla müəyyən edilmiş qaydaya tabedir, yəni müəyyən hərəkətlərin edilməsi üçün qanunvericiliklə müəyyən edilmiş şərtlər məcmusundan ibarət olan və cinayət prosesinin istinasız bütün iştirakçıları üçün mütləq olan müəyyən prosessual formada həyata keçirilir. Prosessual forma proses iştirakçılarının fəaliyyətinin məğzi və mahiyyəti, onların hüquqlarının və qanuni maraqlarının təminatı ilə sıx bağlıdır.

Cinayət-prosessual qanunvericiliyin struktur və nəzəri müddəalarına uyğun olaraq prosessual təminatları bir neçə meyarlar üzrə təsnifləşdirmək olar:

1. Səlahiyyətli subyektlərin qəbul etdikləri qərarlara görə təminatlar – bu mərhələdə təhqiqat, istintaq və prokurorluq orqanlarının cinayət işinin başlanması, ibtidai araşdırmanın aparılması, istintaq hərəkətlərinin həyata keçirilməsi, həmçinin məhkəmə orqanları tərəfindən ədalətli qərarların qəbul olunması ilə həyata keçirilən hərəkətlər başa düşülür. Məsələn, A cinayət hadisəsi törədərsə, müstəntiq cinayət işi başlaya, həmin şəxsi dindirə, üzleşdirə, hakim isə zərurət olarsa həbs qətimkan tədbirini seçməklə şəxsin azadlığını müvəqqəti məhdudlaşdırma bilər.

2. Konkret öhdəlikləri olan şəxslərin prosessual təminatları – bu mərhələdə şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxslərin barəsində araşdırma aparılan zaman məxsus olduqları hüquq və vəzifələri başa düşülür. Məsələn, B cinayət hadisəsi törədərsə, araşdırma aparılan zaman ifadə verməkdən imtina etmək, istədiyi müdafiəçini (vəkili) seçmək və s. kimi hüquqlarının olması başa düşülür.

Prosessual normaların ifadə formasına və tətbiqi mexanizminə görə prosessual təminatların iki meyar üzrə təsnifləşdirildiyini qeyd etmək olar:

1. Elmi meyar – bura əsasən ayrı-ayrı alimlərin fikirlərini, elmi araşdırmaların aparılmasını və həmçinin beynəlxalq aktlarda prosessual təminatların olmasını qeyd edə bilərik.

Hüquqşünas alim Mirağa Cəfərquliyev elmi meyarlara əsasən prosessual təminatları iki mənada şərh edir:

a) prosessual təminatlar geniş mənada ədalət mühakiməsi təminatı kimi;

b) məhdud mənada isə hər bir proses iştirakçısının hüquqlarını və qanuni maraqlarını təmin etmə vasitəsi kimi (6, s. 14).

Lakin ədalət mühakiməsi təminatları ilə proses iştirakçılarının hüquqlarının təminatlarını birləşdirmək olmaz. Çünki bu anlayışlar fərqli meyarlar üzrə təsnifləşdiriliblər. Ədalət mühakiməsi yalnız məhkəmələr tərəfindən həyata keçirilir (1, maddə 125).

Prosesin digər iştirakçılarının təminatı dedikdə isə, istər ittiham tərəfinin (prokuror, müstəntiq, təhqiqatçı, xüsusi ittihamçı, zərər çəkmiş şəxs və mülki iddiaçı), istər müdafiə tərəfinin (şübhəli şəxs, təqsirləndirilən şəxs, müdafiəçi və mülki cavabdeh), istərsə də prosesin digər iştirakçılarının (hal şahidi, şahid, mütəxəssis, ekspert, məhkəmə iclasının katibi), habelə nümayəndə və qanuni nümayəndənin hüquqları və vəzifələri başa düşülür.

Cinayət-mühakimə icraatında ədalət mühakiməsini həyata keçirən hakimlərin (məhkəmə hakimiyyəti) və müstəqil qərar qəbul etmək hüququ olan şəxslərin (təhqiqatçı, müstəntiq və prokurorun) prosessual təminatları cinayət-mühakimə icraatının vəzifələri ilə eynilik təşkil edir. Çünki səlahiyyətli subyektlər istər ibtidai istintaq mərhələsində, istərsə də məhkəmə mərhələsində prosessual təminatları tətbiq edirlər.

Daha bir misal, beynəlxalq aktlarda qeyd olunan təminatlar barədə BMT-nin Baş Məclisinin 1988-ci il 9 dekabr tarixli 43/173 sayılı Qətnaməsi ilə qəbul edilmiş hər hansı formada həbs və ya azadlıqdan məhrum edilmiş bütün şəxslərin müdafiəsinin başlıca prinsiplərinin 10-cu bəndində qeyd olunur ki, həbs edilmiş onun həbsinin səbəbləri barədə həbs olunduğu vaxt və ona qarşı ittihamlar barədə dərhal xəbərdar edilir.

Prosessual təminatlar təkcə ölkə qanunvericiliyi ilə deyil, həmçinin beynəlxalq aktlarda da qeyd olunub. Azərbaycan Respublikası öz müstəqilliyini əldə etdikdən sonra digər sahələrlə yanaşı, hüquq sistemində əməli islahatlar aparmış, bir çox normativlər qəbul etmiş, insan və vətəndaşların hüquq və

azadlıqlarının qorunması, müdafiəsi və təmin olunması sahəsində başqa-başqa dövlətlərlə, həmçinin beynəlxalq təşkilatlara ikitərəfli və çəxtərəfli müqavilələr bağlamış və bir neçə beynəlxalq təşkilatlara üzv olmuş, zəruri öhdəliklər götürmüşdür. Bu kimi tədbirlərin həyata keçirilməsində əsas məqsəd insan və vətəndaşların hüquq və azadlıqlarını bərpa etməkdir.

1950-ci il tarixli Avropa Konvensiyasının 53-cü maddəsində bilavasitə qeyd olunur ki, bu Konvensiyada heç nə hər hansı razılığa gələn yüksək tərəfin qanunvericiliyi və ya onun tərəf olduğu hər hansı digər sazişlə təmin edə bilən insan hüquqları və əsas azadlıqlarından hər hansını məhdudlaşdırmaq və ya onlardan geri çəkilmə kimi şərh oluna bilməz [4, maddə 53].

Anlayışdan da görünür ki, dövlətlərin götürdüyü əsas öhdəliklər insan və vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsindən bəhs edir.

Konvensiyanın ayrı-ayrı maddələrində qeyd olunan normalar hər iki tərəfin (istər qərar qəbul edən, istərsə də qarşı tərəfin – qərarı icra edən) hüquqlarının realizə edilməsinin mənbəyi kimi çıxış edir.

2. Praktiki meyar – bu meyar isə təhqiqatçı, müstəntiq, prokuror və məhkəmə cinayət-mühakimə icraatını həyata keçirən zaman həm Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının və həm də prosessual qanunvericiliyin prinsip və şərtlərinə riayət etməklə prosessual təminatları təmin edir.

Praktiki meyarlara misal olaraq qeyd edə bilərik ki, müstəntiq tərəfindən şəxsin təqsirləndirilən şəxs qismində cəlb edilməsi haqqında qərarın çıxarıldığı andan 48 saatdan gec olmayaraq və hər bir halda təqsirləndirilən şəxsin gəldiyi, yaxud tutulduğu və məcburi gətirildiyi gündən gec olmayaraq ona ittiham elan edilməlidir [2, maddə 224].

Müstəntiq tərəfindən ittiham aktı tərtib edilən zaman təqsirləndirilən şəxsin bəzi hüquqları elan edilməlidir. Nədə təqsirləndirildiyini bilmək, ittiham elan edildikdə, həbsə alınıqdan və ya barəsində qətimkan tədbiri seçilməsi haqqında qərar elan olun-

duqdan sonra müvafiq qərarların surətini almaq, onu tutmuş və ya haqqında qərarı icra etmiş şəxsədən hüquqları haqqında yazılı bildiriş almaq, həbsə alındığı və ya ittiham elan olunduğu andan müdafiəçiyə malik olmaq və s. aid etmək olar [2, maddə 224].

Qeyd etmək lazımdır ki, hər bir demokratik, hüquqi dövlətdə insan və vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının qorunması, ölkə qanunvericiliyinin, beynəlxalq aktların və dövlətlərarası ikitərəfli və çəxtərəfli müqavilələrin əsas prioritet istiqamətlərindən biridir.

İnsan və vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının qorunması, pozulmuş hüquqların bərpa olunması və onların təmin edilməsi həm Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında və həm də digər qanunlarda bilavasitə təsbit olunub. Konstitusiyanın 60-cı maddəsində qeyd olunur ki, hər kəsin hüquq və azadlıqlarının məhkəmədə müdafiəsinə təminat verilir. Lakin insanların hüquqlarının və azadlıqlarının müdafiəsinə təkə məhkəmə orqanı vasitəsilə təminat verilmir. İnsanların hüquqlarının müdafiəsinin təmin edilməsinin təsnifatını şərti olaraq iki kateqoriyalı subyektlər arasında aparıldığını güman etmək olar:

a) hər kəsin qanunla qadağan olunmayan üsul və vasitələrlə öz hüquqlarını və azadlıqlarını müdafiə etmək hüququ vardır;

ç) dövlət hər kəsin hüquqlarının və azadlıqlarının müdafiəsinə təminat verir. Burada dövlət orqanları qismində inzibati orqanlar və məhkəmələr çıxış edir.

Əgər birinci halda insanlara öz hüquqlarını qorumaq və pozulmuş hüquqlarını bərpa etmək üçün imkan yaradılsa, ikinci halda isə dövlət orqanlarının və onun səlahiyyətli subyektlərinin vəzifələri insanların hüquqlarının və azadlıqlarının təmin edilməsi dövlətin ali məqsədidir [1, maddə 12].

Beləliklə, insanları verilən hüquqlardan və azadlıqlardan məhrum etmək olmaz, lakin onları məhdudlaşdırmaq olar, belə ki, bu halları yalnız səlahiyyətli subyektlər öz vəzifələrinin icrası zamanı zəruri olan hallarda və qanunla müəyyən edilmiş qaydada tətbiq edə bilərlər.

İstifadə edilmiş mənbələr:

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı, 12.11.1995
2. Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsi. Bakı, 2000
3. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi. Bakı, 2000
4. 1950-ci il Avropa Konvensiyası (İnsan hüquqları və əsas azadlıqlarının müdafiəsi haqqında)
5. BMT-nin Baş Məclisinin 1988-ci il 9 dekabr tarixli 43/173 nömrəli Qətnaməsi
6. Cəfərquliyev Mirağa. Azərbaycan Respublikasının cinayət prosesi. Dərslük. Bakı, 2008

Микаилов Анар

Значение процессуальных гарантий

РЕЗЮМЕ

Процессуальные гарантии в уголовном процессе являются важным рычагом в осуществлении прав и законных интересов участников процесса. Процессуальные гарантии должны быть соблюдены на всех этапах уголовного процесса.

Mikayilov Anar

Meaning of the procedural safeguards

SUMMARY

The procedural safeguards in the criminal process are the main way in realization of rights and legal interests of attendees of the process. The procedural safeguards must have been observed in all levels of criminal process.

Rəyçi: h.ü.e.d., prof. Mirağa Cəfərquliyev
Təqdim edən: h.ü.e.d. Mithəd Qəfərov

Səyyad Ağamir oğlu Ağayev,
Azərbaycan Respublikası DİN-in Polis Akademiyasının
“Cinayət prosesi” kafedrasının rəisi, polis polkovniki, h.ü.f.d,

Hacıyev Süleyman Aslan oğlu,
Polis Akademiyasının V kurs I tağım müdavimi

CİNAYƏT BARƏSİNDƏ DAXİL OLMUŞ MƏLUMAT ÜZRƏ İLKİN YOXLAMA ZAMANI HƏYATA KEÇİRİLƏN DİGƏR PROSESSUAL HƏRƏKƏTLƏR

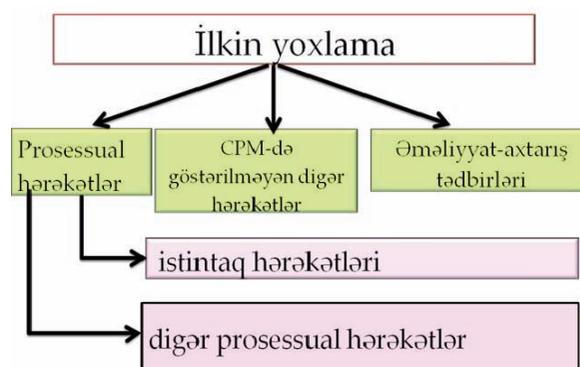
UOT 34: 343.1

Açar sözlər: prosessual hərəkət, təqsirini könüllü boynuna alma, çağırış vərəqəsi, ifadələrin alınması.

Klöçevie slova: процессуальные действия, добровольное признание вины, повестка, взятие показаний.

Keywords: procedural acts, voluntary confession, agenda, obtaining evidence.

Ümumiyyətlə, bu hərəkətlərin hər biri prosessual xarakterə malikdir. Çünki sözügedən hərəkətlər cinayət-prosessual fəaliyyət çərçivəsində həyata keçirilir və məqsəd etibarilə prosessual məsələlərin həllinə yönəlir.

İlkin yoxlama hərəkətlərinin həyata keçirilmə üsulları daim öz aktuallığı ilə seçilmişdir.

Cinayət-prosessual qanunvericilik ilkin yoxlama zamanı prosessual baxımdan maraq doğuran məlumatların əldə olunması, prosessual əhəmiyyət kəsb edən halların müəyyən olunması üçün müxtəlif hərəkətlərin həyata keçirilməsini nəzərdə tutur.

Sxemdən də göründüyü kimi ilkin yoxlama zamanı həyata keçirilən bütün prosessual hərəkətlər 2 (iki) qrupa bölünür:

- 1) istintaq hərəkətləri;
- 2) qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş digər prosessual hərəkətlər.

Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 207.4-cü maddəsində deyilir ki, törədilmiş və ya hazırlanan

cinayət haqqında məlumatlara baxılarkən ərizəçilərdən əlavə sənədlər, onlardan və digər şəxslərdən izahatlar tələb edilə bilər. Bu zaman istintaq hərəkətlərinin aparılması qadağandır.

AR CPM-in 207.4-cü maddəsinin hərfi mənası belə nəticəyə gəlməyə əsas verir ki, ilkin yoxlama yalnız əlavə sənədlər və izahatlar tələb edilməklə həyata keçirilə bilər (2, s. 171). Lakin bu çərçivəni ərizələrin qəbulu və ifadələrin alınması kimi hərəkətlərlə genişləndirə bilərik, çünki ilkin yoxlama hərəkətlərinin dairəsinin yalnız qeyd olunan fəaliyyətlə məhdudlaşdırılması bu mərhələnin qarşısında duran vəzifələrin müvəffəqiyyətlə icrasını təmin edə bilməz.

AR CPM-in 204.1-ci maddəsinə görə, törədilmiş (törədilən) və ya hazırlanan cinayətlər haqqında fiziki şəxslərin məlumatları yazılı və şifahi ərizə formasında ola bilər. Fiziki şəxslərin yazılı ərizələri ərizə verənin şəxsi imzası ilə təsdiq edilməlidir. Şifahi ərizələr isə ayrıca protokol tərtib edilməklə rəsmiləşdirilməlidir. Cinayətin əlamətlərini özündə əks etdirən məlumatların ilkin mənbəyi haqqında informasiya fərziyyələrə, ehtimallara, şayiələrə əsaslanarsa, bu cinayət işinin başlanması üçün səbəb ola bilməz. Məsələn, məlumatın mənbəyi haqqında heç bir məlumat vermədən kiminsə soyğunçuluq cinayətini törətdiyinə dair ərizənin verilməsi. Nəzərdən qaçırmaq olmaz ki, hazırlanan cinayət haqqında verilmiş məlumat yalnız həmin cinayət ağır və ya xüsusilə ağır cinayətlər kateqoriyasına aid olduqda cinayət işinin başlanmasına səbəb olur. Polis əməkdaşına cinayət haqqında xəbər verən şəxslərin yazılı ərizə verməkdən imtina etməsi kimi hallarda müvafiq raport tərtib edilməlidir. Şifahi ərizənin qəbulu protokolunda, yaxud yazılı ərizədə qeyd formasında ərizəni verən şəxsə bilə-bilə yalan xəbərçilik etməyə görə cinayət məsuliyyəti barəsində xəbərdarlıq öz əksini tapmalıdır (2, s. 202). Ancaq burada təqsirini könüllü boynuna alma haqqında ərizə ilə müraciət etmiş şəxs istisna edilir.

Könüllü gəlib təqsirini boynuna alma dedikdə şəxsin törətdiyi cinayət haqqında könüllü olaraq təhqiqatçıya, müstəntiqə,

prokurora və ya məhkəməyə məlumat verməsi başa düşülür (6, s. 365). Şəxsin ərizəsi aşağıdakı hallarda təqsirini könüllü boynuna alma kimi cinayət işinin başlanmasına səbəb olur: 1) şəxsin barəsində məlumat verdiyi cinayət, cinayət prosesini həyata keçirən orqanlara məlum olmamalıdır; 2) həmin cinayət açılmamış olmalıdır; 3) törədilmiş cinayət haqqında cinayət prosesini həyata keçirən orqanların məlumatı olsa da, bu barədə xəbər verən şəxsin məlumatı olmamalıdır. Təqsirini könüllü boynuna alma cinayət işi başlandıqdan sonra da mümkündür (4, s. 605).

AR CPM-in 143.2-ci maddəsinə əsasən təhqiqatçı, müstəntiq, prokuror və ya məhkəmə cinayət prosesi tərəflərinin vəsatəti, yaxud öz təşəbbüsü ilə sübutların toplanması zamanı fiziki, hüquqi və vəzifəli şəxslərdən, habelə əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirən orqanlardan cinayət təqibi üzrə əhəmiyyət kəsb edən sənəd və əşyaları təqdim etməyi, yoxlama və təftişin keçirilməsini səlahiyyətli orqanlardan və vəzifəli şəxslərdən tələb etməyə haqlıdır [3, s. 125].

Bəs sənədlər və əşyalar hansı qaydada tələb edilməlidir? Praktiki fəaliyyətdə bu məsələnin həlli müxtəlifdir. Bəzən sənədlərin və ya əşyaların tələb edilməsi sorğusuz, şifahi həyata keçirilir (7, s. 78), əksər hallarda isə əşyalar və ya sənədlər yazılı sorğu əsasında tələb olunur. Əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirən orqanlardan, həmçinin ayrı-ayrı müəssisələrdən istehsalat fəaliyyəti ilə bağlı sənədlər tələb olunduqda yazılı sorğu göndərilməlidir. Göndərilən sorğuda tələb olunan sənədlərin və ya əşyaların dairəsi, sənədlərin təqdim olunma müddəti öz əksini tapmalıdır.

Əşya və sənədlərin, o cümlədən məlumatların təqdim edilməsindən sonra təhqiqatçı, müstəntiq, prokuror və məhkəmə sənəd və məlumatların məzmunu ilə tanış olur, habelə əşyalara baxış keçirilir. Beləliklə, sənəd və məlumatlarda cinayət təqibi üçün əhəmiyyət kəsb edən hallar müəyyən olunur, əşyalarda isə iş üçün əhəmiyyəti olan xüsusiyyətlər aşkar edilir. Bundan sonra həmin hallar müvafiq protokolda öz əksini tapmaqla

sübut əhəmiyyəti kəsb edir. Sonradan həmin əşyalar maddi sübut kimi, sənəd və məlumatlar isə “digər sənədlər” qismində cinayət təqibi üzrə icraatın materiallarına əlavə olunur. Təqdim edilən əşya, sənəd və məlumatların sübutların mümkünlüyü tələblərinə cavab vermədiyi müəyyən edildikdə, onların cinayət təqibi üzrə icraatın materiallarına əlavə olunmasından imtina edilir. Unutmaq olmaz ki, cinayət işi başlandıqdan sonra bu sənədlər bəzi ekspertizalar üçün obyekt rolunu oynaya bilər. Buna görə də onların mənsəyi şübhə doğurmamalıdır (1, s. 311).

Cinayət prosesinə görə şübhəli, təqsirləndirilən, zərər çəkmiş şəxsin və şahidlərin ifadələri şifahi və yazılı formada ola bilər. Cinayət mühakimə icraatında ifadələrin sübut növü kimi qəbul edilməsi üçün aşağıdakı şərtlərə əməl olunmalıdır: 1) ifadələr CPM-lə müəyyən olunmuş qaydada alınmalıdır; 2) ifadələr təhqiqatçı, müstəntiq, prokuror və ya məhkəmə tərəfindən alınmalıdır; 3) yalnız şübhəli, təqsirləndirilən, zərər çəkmiş şəxsdən və şahidlərdən alınmış ifadələr sübut kimi qəbul olunur.

Təqsirləndirilən şəxsin ifadə verməsi onun vəzifəsi deyil, hüququdur. Təqsirləndirilən şəxs ifadə verməkdən imtina etməyə və billə-bilə yalan ifadə verməyə görə məsuliyyət daşımır. Təqsirləndirilən şəxs ona qarşı irəli sürülmüş ittihama dair bütün hallar barədə, cinayət təqibi üzrə ona məlum olan bütün başqa hallar, habelə cinayət təqibi üzrə materiallarda olan bütün sübutlar haqqında ifadə verə bilər. Təqsirləndirilən şəxs cinayət təqibi üzrə əhəmiyyət kəsb edən hər hansı hal barədə həm ifadə, həm də həmin hal (fakt) barədə izahat verə bilər. Şəxsin izahatı da onun ifadəsi kimi yoxlanılmalıdır (1, s. 276).

İfadə alınması üçün şəxs çağırılan zaman cinayət prosesini həyata keçirən orqanlar ehtiyatlı hərəkət etməlidirlər. Çünki çağırılmanın məqsədi barəsində çağırılmış şəxsdə (xüsusən də həmin şəxsin cinayətlə birbaşa əlaqəsinin olması ehtimalı böyükdürsə) məlumatın olması işin gedişatına mənfi təsir göstərə bilər. Bunun üçün çalışmaq lazımdır ki, şəxs əfsanələşdirilmiş mövzu ilə

bağlı, əsl məqsəd gizli saxlanılmaqla orqana çağırılsın. Adətən cinayətlə əlaqəli olması ehtimal olunan şəxsdən məlumat alınması üçün şəxs o zaman çağırılır ki, bu məlumatların digər üsullarla alınması mümkün olmur.

İfadənin alınması üçün əvvəlcədən hazırlıq hərəkətlərinin görülməsi daha məqsəduşğun olardı. Əldə olan materiallar ətraflı öyrənilməli və analizdən keçirilməlidir. Hazırlıq zamanı veriləcək sualların ardıcılığına da fikir vermək lazımdır. Suallar cinayət barəsində ümumi şəkildə deyil, onun ayrı-ayrı halları barəsində və konkret formada qoyulmalıdır. Müstəntiq kəmiyyətə çox məlumat almağa səy göstərməməli, daha çox cinayətin açılması üçün kömək edə biləcək məlumatların əldə olunmasına çalışmalıdır. Bunun üçün danışıqın predmetini dəqiq müəyyən etmək zəruridir (9, s. 82).

Yaxşı olar ki, ifadəsi alınan şəxsə mümkün sayda onun şəxsi həyatı barəsində suallar verilsin. Verilən məlumatların düzgün qiymətləndirilməsi üçün ifadəsi alınan şəxs barəsində anket məlumatlar müstəntiqə məlum olmalıdır. Hətta onun başqa şəxslərlə münasibətləri barədə də müstəntiqdə məlumat olmalıdır. Adətən ilk öncə şəxsə maraq kəsb edən faktlar barəsində məlumat verməsinə dair təklif olunur. Söhbət əsnasında müstəntiq tədricən özünə lazım olan faktlar barədə suallar verir. İfadə alınarkən şəxsə müəyyən sənədlər də təqdim oluna bilər. Bu o zaman edilir ki, müstəntiq şəxsin həmin sənədlər barədə hər hansı zəruri məlumat verə biləcəyini ehtimal edir. Lakin bu zaman diqqətli olmaq lazımdır ki, həmin sənədlərin təqdim olunmasından sonra ifadə verən şəxs cinayətin artıq açılmaq ərəfəsində olması barədə duyuyq düşməsin. Ümumiyyətlə, ifadə alınması üçün çağırılmış şəxs müstəntiqin əlində olan ilkin materiallarla, o cümlədən digər şəxslərin ifadələri ilə tanış edilməməlidir (7, s. 152).

Zərər çəkmiş şəxs cinayət işinin nəticəsində maraqlı olduğu üçün onun ifadələri qiymətləndirilərkən qeyd olunan hal nəzərə alınmalıdır. Digər tərəfdən onun ifadələrinin formalaşmasına cinayət törədilən zaman

keçirdiyi qorxu və s. hisslər öz təsirini göstərir. Ehtimallara və fərziyyələrə əsaslanan ifadələr sübut kimi qəbul edilə bilməz.

Şəxslər ifadə alınması üçün istintaq orqanına çağırış vərəqəsi göndərilməklə dəvət olunur. Şəxsin məcburi çağırışlara üzrlü səbəb olmadan gəlməməsi və ya çağırışları almaqdan boyun qaçırması kimi hallarda onun prosessual hərəkətlərin aparılmasında məcburi iştirakını təmin etmək üçün məcburi gətirilmə tətbiq edilir (CPM-in 178-ci mad) (2, s. 154).

Şəxslərdən ifadənin alınması dindirmə protokolu ilə rəsmiləşdirilir. İfadənin alınma prosesi başa çatdıqdan sonra müstəntiq dindirilən şəxsi protokolla tanış edir. Protokol

müstəntiq və ifadəsi alınan şəxs tərəfindən onun axırında, habelə ifadə verən şəxs tərəfindən əlavə olaraq onun hər səhifəsində imzalanır.

Beləliklə, ilkin yoxlama zamanı prosessual əhəmiyyət kəsb edən başlanğıc məlumatların əldə olunmasından ötrü həyata keçirilən prosessual hərəkətlərin əhəmiyyətini nəzərə alaraq deyə bilərik ki, bu institutun nəzəri və qanunvericilik əsaslarının təkmilləşdirilməsinə zərurət vardır. Çünki qeyd olunan prosessual hərəkətlərin tətbiqi zamanı hər hansı çatışmazlıq əldə edilən məlumatların qanuniliyini və əsaslılığını şübhə altına alar və istintaqın sonrakı gedişatında problemlərə səbəb olar.

İstifadə edilmiş mənbələr:

1. Abbasova Füzə. Cinayət prosesi: Dərslik. Bakı: Zərdabi LTD, 2012, 412 səh.
2. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi. Bakı: Hüquq ədəbiyyatı, 2008, 270 səh.
3. Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsi. Bakı: Zərdabi LTD, 2012, 624 səh.
4. Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin Kommentariyası /Red. C.H.Mövsümov, B.C.Kərimov, Ə.H.Hüseynov. Bakı: Digesta, 2010, 1332 səh.
5. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı: Qanun, 2003, 48 səh.
6. Cəfərquliyev Mirağa. Azərbaycan Respublikasının cinayət prosesi: Dərslik. Bakı: Qanun, 2008. 768 səh.
7. Бодолова С.Н., Образцов В.А., Тротасевич А.А., Рзаев Т.Й., Топорков А.А. Следственные действия. Москва, 1999, 499 стр.
8. Уголовно-процессуальный Кодекс Российской Федерации. М., 2006, 272 стр.
9. Степанов В.В. Предварительная проверка первичных материалов о преступлениях. Саратов, 1972, 140 стр.

Агаев Сайяд
Гаджиев Сулейман

Иные процессуальные действия, осуществляемые во время первичной проверки по сведениям, поступившим относительно преступления

Р Е З Ю М Е

В целом, статья посвящена исследованию отдельных процессуальных действий, осуществляемых в процессе первичной проверки, а также выяснению особенностей их применения и проблемных сторон.

Мысли, изложенные в статье, основаны на действующем уголовно-процессуальном законодательстве и других нормативно-правовых актах.

Aghayev Sayyad
Hajiyev Suleyman

**Procedural actions carried out during the primary check
on information regarding crime**

SUMMARY

The article investigates individual procedural actions carried out during the initial examination, as well as to determine the characteristics of their applications and problematic sides. Ideas, expressed in the article are based on acting law of criminal procedure and other legal acts.

Rəyçi: h.ü.f.d. Allahverdi Mahmudov
Təqdim edən: h.ü.f.d., dos. Hikmət Eyvazov

Шапиро Людмила Геннадьевна,

доктор юридических наук, профессор, заведующая кафедрой криминалистического обеспечения расследования преступлений Саратовской Государственной Юридической Академии

РАССЛЕДОВАНИЕ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ПРЕСТУПЛЕНИЙ ПОСРЕДСТВОМ РЕАЛИЗАЦИИ СПЕЦИАЛЬНЫХ ЗНАНИЙ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ СИТУАЦИОННОГО ПОДХОДА

УДК 34:343.98

Açar sözlər: xüsusi biliklər, iqtisadi cinayətlər, müstəntiq, şəraitli yanaşma.

Ключевые слова: специальные знания, экономические преступления, следователь, ситуационный подход.

Keywords: special knowledge, economic crimes, investigator, conditional approach.

Преступления, совершаемые в сфере экономической деятельности, наносят колоссальный ущерб экономике России, негативно влияют на ее национальную безопасность. В 2007 г. было выявлено 459,2 тыс. экономических преступлений, в 2008 г. – 448,8 тыс., в 2009 г. – 428,8 тыс., в 2010 г. – 276,4 тыс., в 2011 г. – 202,5 тыс., в 2012 г. – 173 тыс. В период с января по июнь 2013 г. выявлено 99,1 тыс. преступлений экономической направленности [13]. Учитывая высокую степень латентности экономической преступности, можно констатировать, что официальные статистические данные не отражают реальной ситуации.

Качество расследования экономических преступлений во многом обеспечивается использованием специальных знаний в различных областях человеческой деятельности на современном уровне их развития, поэтому следователи (дознаватели) должны наиболее полно использовать достижения науки и техники в целях всестороннего и объективного исследования обстоятельств, подлежащих доказыванию по уголовному делу. Эффективность использования специальных знаний при их выявлении и рас-

следовании во многом обуславливается ситуационным подходом, который, как справедливо отмечает Т.С.Волчецкая, все более прочно завоевывает свои позиции в самых различных областях юридической науки и практической деятельности, поскольку позволяет установить связь между различными разделами и учениями науки, с одной стороны, и между рекомендациями науки и практической деятельностью – с другой [2; 9].

На основе всестороннего и глубокого анализа всех компонентов следственной ситуации (информационного, психологического, процессуально-тактического, материального и организационно-технического характера) следователь (дознатель) должен прийти к выводу о том, что для получения криминалистически значимой информации по делу необходимы специальные знания, и альтернативные варианты ее получения отсутствуют.

При конкуренции способов собирания информации необходимо учитывать, обеспечивает ли использование специальных знаний большую надежность, достоверность и оперативность ее получения по сравнению с другими процессуальными средствами. Исходя из того, что возможности науки не безграничны, также необходимо четко представлять, в состоянии ли современная наука разрешить интересующие вопросы. Кроме того, следователь (дознатель) должен учитывать, насколько обоснованно использование специальных знаний с экономических позиций; если затраты на достижение необходимого результата со всей очевидностью выходят за рамки здравого смысла, должны быть предусмотрены иные способы собирания доказательств.

Следователь (дознатель) должен определить подлежащую применению область специальных знаний, что обуславливается обстоятельствами, подлежащими установлению по конкретному делу, и необходимостью решения вопросов, выходящих за пределы правовых знаний субъекта расследования, поскольку каждый юрист должен

уметь решать задачи, соответствующие его квалификации и квалификационным требованиям, в частности, толковать и применять законы и другие нормативные акты; юридически правильно квалифицировать факты и обстоятельства; давать квалифицированные юридические заключения и консультации; принимать правовые решения и совершать иные юридические действия в точном соответствии с законом и т.д. Кроме того, юрист должен четко представлять сущность, характер и взаимодействие правовых явлений, знать основные проблемы дисциплин, определяющих конкретную область его деятельности, видеть их взаимосвязь в целостной системе знаний и значение для реализации права в профессиональной деятельности. Помощь любому юристу в соответствии этим требованиям призвана и способна оказать теория государства и права, которая вооружает общей методологией познания государственно-правовой действительности, является основой для понимания отраслевых юридических наук. Теория государства и права изучает наиболее общие закономерности развития и функционирования государства и права, исследует общие для всех указанных наук (отраслей права) проблемы, играет важную методологическую роль в юриспруденции.

Тем не менее, специфика специальности «юриспруденция» обуславливает необходимость систематического изучения юристом нового законодательства во всех отраслях права, но в процессе осуществления уголовно-процессуальной деятельности следователь, как правило, не имеет возможности обеспечивать пополнение своих полученных в ВУЗ-е знаний всех отраслей права в условиях постоянно изменяющегося законодательства. В частности, знания следователем банковского права и банковского законодательства, как правило, будут менее глубокие, чем у юриста, работающего в банке и систематически занимающегося практикой применения соответствующих правовых норм. Учитывая наличие специа-

лизации среди юристов, можно сделать вывод о том, что к профессиональным знаниям следователя и судьи по уголовным делам относятся такие знания, которые данные субъекты систематически (постоянно) используют в своей профессиональной деятельности, то есть в процессе выполнения своих должностных обязанностей. Очевидно, что это знания уголовного права, уголовного процесса, криминалистики и других наук, однако уровень профессиональных знаний следователя и судьи должен систематически повышаться с учетом изменения законодательства, развития данных наук.

Думается, что оказание помощи при возникновении сложностей в решении практических вопросов следует искать путем использования знаний в непроцессуальной форме, в частности, путем консультирования. Таким же образом должны решаться вопросы, связанные с применением норм законодательств иностранных стран. Подобного рода затруднения могут встретиться и в процессе применения норм таможенного, налогового, банковского, земельного, других отраслей и институтов российского права, когда использование специальных знаний может осуществляться также путем консультирования.

Зачастую при расследовании дел о преступлениях в сфере экономической деятельности необходимо использование специальных знаний в нескольких областях, например, в экономике, товароведении, компьютерных технологиях. Ситуационный подход позволяет выбрать наиболее оптимальную для получения криминалистически значимой информации по делу форму специальных знаний с учетом конкретного этапа расследования [7]. Кроме того, должна учитываться взаимосвязь избранной формы специальных знаний и сроков ее реализации, которые имеют существенное значение.

В процессе предварительной проверки первичной информации о преступлениях в соответствии с ч. 1 ст. 144 Уголовно-процессуального кодекса РФ в зависимости от

конкретной ситуации, следователю целесообразно активно привлекать специалистов для производства предварительных исследований документов, предметов, оказания помощи в изучении и проверке материалов с целью обнаружения признаков преступления, подготовке к выдвижению версий и решения других задач, связанных с конкретными обстоятельствами преступления, поскольку эффективность всего расследования во многом определяется степенью оперативности реагирования на поступившую информацию и качеством ее проверки.

Возбудив уголовное дело и уяснив в процессе анализа следственной ситуации, что в целях установления существенных обстоятельств преступления необходимо письменное профессиональное суждение независимого сведущего лица, следователь должен принять решение либо о назначении судебной экспертизы, либо о получении заключения специалиста. Судебная экспертиза является наиболее распространенной формой применения специальных знаний при расследовании экономических преступлений, обеспечивая квалифицированное и методически обоснованное исследование объектов, имеющих значение для установления обстоятельств преступления. Тем не менее, эффективность расследования уголовных дел во многом зависит от своевременного принятия следователем мер по обеспечению участия в уголовном судопроизводстве компетентного эксперта. В зависимости от квалификации можно выделить три уровня компетентности эксперта:

а) базовый (общий) – характеризуется наличием высшего профессионального образования, конкретной экспертной специальности, а также стажа работы по определенной экспертной специализации до 5 лет;

б) средний (квалифицированный) – характеризуется наличием высшего профессионального образования, конкретной экспертной специальности, стажа работы по определенной экспертной специализации

ции от 5 до 10 лет, а также повышенной квалификацией;

в) высший (высококвалифицированный) – характеризуется наличием высшего профессионального образования, конкретной экспертной специальности, стажа работы по определенной экспертной специализации свыше 10 лет, опыта решения экспертных задач в условиях сложной экспертной ситуации и повышенной не менее двух раз квалификацией.

Необходимый уровень компетентности эксперта определяется следователем (дознавателем) с учетом целей и задач, сложности предстоящего экспертного исследования, его первичности или повторности, а также других обстоятельств.

В процессе вторичного контроля экспертной компетентности, осуществляемого при оценке экспертного заключения «...компетентность эксперта определяется через качество решения поставленной перед ним конкретной задачи» [6, с. 180]. «Оценка научной компетенции эксперта не сводится к изучению его анкетных данных; она предполагает глубокое изучение обстоятельств, установленных экспертизой, и методов исследования, примененных экспертом» [9, с. 243].

«Не следует обязывать следователя выступать в роли специалиста, исследующего экспертное заключение с точки зрения специальных знаний, но оценка достоверности должна включать логический анализ всех частей заключения. Несоблюдение экспертом требований, предъявляемых к структуре заключения – показатель определенных нарушений, которые могут повлиять на достоверность его выводов. Поэтому следователь (а затем и суд) обязаны проверить, наличествует ли в заключении обоснование выбора специальных методик и ссылка на их апробированность, хотя при этом они не оценивают заключения с точки зрения специальных знаний» [1, с. 27].

В целях осуществления контроля уровня экспертной компетентности, организации

обмена опытом и т.п. в государственных судебно-экспертных учреждениях целесообразно более широко использовать рецензирование заключений экспертов. На ведомственных (межведомственных) совещаниях, научно-практических конференциях по вопросам, посвященным различным аспектам назначения и проведения судебных экспертиз, желательно информировать следователей (следственные органы) о рейтингах экспертов различных специальностей, обсуждать возникающие проблемы, анализировать типичные недостатки заключений экспертов, постановлений о назначении экспертиз.

В практической деятельности органов следствия возникает много проблем, связанных с назначением и производством судебных экспертиз. Большие сложности зачастую вызывает реализация судебно-экономических, компьютерно-технических, инженерно-технологических и других видов судебных экспертиз, производство которых требует серьезной подготовки материалов для исследования или длительного времени, в связи с чем их назначение целесообразно осуществлять сразу же, как только будут собраны все необходимые исходные данные (объекты экспертизы) [3].

Порядок получения заключения специалиста имеет упрощенный характер, поэтому привлечение специалиста для дачи заключения способно значительно ускорить процедуру доказывания по сравнению с назначением и производством судебной экспертизы. Для стороны обвинения это обстоятельство является весьма важным. Целесообразность получения заключения специалиста может возникать в самых различных ситуациях, например, для уяснения механизма протекания события, в частности, образования следов; объективной оценки показаний свидетелей, потерпевших, подозреваемых, обвиняемых; оценки научной обоснованности ранее полученного заключения другого специалиста или эксперта и т.д.

Несмотря на то, что институт заключения специалиста существует в российском уголовном судопроизводстве уже более десяти лет, проблемы, обусловленные его реализацией, до сих пор не решены. Одна из таких проблем связана с отсутствием в УПК РФ норм, предусматривающих основания получения заключения специалиста сторонами, конкретизирующих его сущность и, соответственно, позволяющих провести четкие различия между заключением специалиста и заключением эксперта, а также между заключением специалиста и его показаниями. Высказанные по этим вопросам позиции ученых и практиков также разнообразны и противоречивы.

Не совсем удачную попытку решить обозначенные проблемы предпринял Пленум Верховного суда РФ, указав в п. 20 Постановления № 28 от 21 декабря 2010 г., что специалист не проводит исследование вещественных доказательств и не формулирует выводы, а лишь высказывает суждение по вопросам, поставленным перед ним сторонами, поэтому в случае необходимости проведения исследования должна быть произведена судебная экспертиза [14]. Дело в том, что принципиальных различий в существе разрешаемых вопросов специалистом, дающим заключение в порядке ст. 80 УПК, и заключением эксперта не существует. В заключении специалиста, содержание которого составляет суждение, могут найти свое отражение результаты проведенного им исследования, определенной предварительной подготовки, необходимой для выработки какого-либо суждения. По определенным вопросам суждение может быть высказано на основе профессиональных знаний специалиста о закономерностях явлений, процессов и т.д., установленных соответствующей наукой. Очевидно, что в любом случае суждение является результатом мыслительной (познавательной) деятельности специалиста. Объекты, представляемые специалисту для дачи заключения, не должны требовать производства длительных и сложных лабораторных исследований.

Оценивая ситуации на протяжении всего процесса расследования уголовного дела и принимая решение о производстве наиболее целесообразных действий в каждой из них, следователь (дознатель) должен учитывать возможность использования специальных знаний и навыков специалистов (случаи обязательного вызова специалистов для участия в следственных действиях, либо случаи, когда следователь убеждается в невозможности их проведения без участия специалистов). Особенности привлечения специалистов к участию в следственных действиях обусловлены спецификой расследования определенного вида преступлений и сложившейся следственной ситуацией. Из числа опрошенных нами следователей, к сожалению, лишь 38% отметили, что для участия в следственных действиях привлекают специалиста.

Специалист может участвовать в следственных действиях для содействия следователю (суду) в решении ряда различных вопросов (ч. 1 ст. 58 УПК РФ). Например, участие специалиста-бухгалтера (экономиста) при производстве выемки (обыска) необходимо для решения, в частности, следующих вопросов: 1) какие именно бухгалтерские документы могут содержать сведения об интересующих следователя хозяйственных операциях; 2) где находятся подлинники этих документов, вторые экземпляры, копии и т.д.; 3) какие документы вызывают сомнение в их доброкачественности, какая часть документа имеет значение для дела.

При расследовании преступлений в сфере экономической деятельности актуально участие специалиста в наложении ареста на имущество. Определение областей специальных знаний, использование которых необходимо в каждом конкретном случае, зависит от вида имущества, на которое может быть наложен арест. Так, А.Н.Иванов и Е.С.Лапин справедливо отмечают, что при наложении ареста на домовладения, жилье, целесообразно пригласить в качестве специалиста представителя бюро технической инвентаризации;

для оценки транспортного средства и указания его характеристик можно использовать помощь работников ГИБДД, которые определяют марку и степень их износа; при наложении ареста на земельный участок – представителя службы земельного кадастра. Для определения стоимости, исторической и художественной ценности имущества, на которое может быть наложен арест, а также условий его хранения обеспечивается участие искусствоведов. В некоторых случаях целесообразно приглашение представителей территориального органа Роснедвижимости, товароведов и представителей специализированных фирм, занимающихся оценкой имущества [4, с. 77-78]. Юридические лица и индивидуальные предприниматели, осуществляющие оценочную деятельность, должны иметь лицензию на этот вид деятельности [11].

Следователь зачастую нуждается в помощи специалистов и при производстве допроса, прежде всего, с целью расширения возможностей получения им доказательственной информации. Помощь специалистов при допросе подозреваемых (обвиняемых) и свидетелей по делам об экономических преступлениях необходима, в частности, в следующих случаях:

1) когда при допросе необходимо выяснить сложные положения специальных экономических знаний, которые следователь не в состоянии усвоить во время консультации со специалистом перед допросом;

2) если при допросе устанавливаются обстоятельства нескольких преступлений;

3) когда будущий допрос будет касаться положений, относящихся к специальным знаниям, а допрашиваемый по имеющимся данным имеет достаточно высокую профессиональную подготовку и опыт работы [8, с. 11].

Очевидно, что тщательная подготовка к проведению следственных действий, включающая консультации (советы по каким-либо вопросам) со специалистами, во многом обуславливает их эффективность.

Такие консультации позволяют получить сведения, помогающие выдвинуть обоснованные версии, оценить имеющуюся информацию, избрать тактику производства следственных действий. При подготовке к допросу по делам о налоговых преступлениях специалист может проконсультировать следователя, в частности, по вопросам содержания бухгалтерских проводок, последовательности формирования в бухгалтерских документах объекта налогообложения и иным вопросам [10, с. 137].

Не привлечение специалиста к участию в следственных действиях в ряде случаев может повлечь утрату доказательственной информации или иные негативные последствия. Такая ситуация может возникнуть при производстве осмотра, выемки (обыска) средств компьютерной техники без участия специалиста. Так, в процессе производства выемки 12 системных блоков из бухгалтерии предприятия в протоколе выемки следователь не указал ни их серийные номера, ни другие отличительные признаки. Позднее, в ходе осмотров системных блоков с участием специалиста, в памяти компьютеров были обнаружены файлы, подтверждающие факт изготовления ряда фиктивных документов с использованием данной компьютерной техники [5, с. 71].

В ситуациях промежуточного и заключительного этапов расследования в ходе анализа заключения эксперта (специалиста), у следователя (дознателя) зачастую возникает много вопросов, с целью решения которых может быть произведен допрос эксперта (ст. 205 УПК РФ) или специалиста (ч. 4 ст. 80 УПК РФ). Специфика показаний специалиста обусловлена его процессуальным положением. В отличие от эксперта, который допрашивается по определенному кругу вопросов, связанных с экспертным заданием и проведенным исследованием, специалисту могут быть поставлены вопросы, касающиеся всего спектра обстоятельств преступления, познание которых возможно с использованием специальных знаний.

В результате использования специальных знаний следователь, получая необходимую криминалистически значимую информацию по делу, решает определенные задачи расследования. Соответственно меняется и ситуация, анализ которой, наряду с ее другими компонентами, включает оценку процессуальных документов, отражающих деятельность сведущих лиц (заключений специалиста, эксперта, протоколов следственных действий с участием специалистов, протоколов допроса специалиста, эксперта, акта документальной проверки и ревизии, исследований специалистов), позволяя принимать дальнейшие процессуальные и тактические решения.

В целях улучшения профессиональной ориентации дознавателя и следователя в тех вопросах, с которыми ему постоянно приходится сталкиваться в процессе своей работы по расследованию экономических преступлений, необходима специализация юристов. Аналогичного мнения придерживаются и

другие ученые. Например, Н.П. Яблоков обоснованно считает необходимой специализированную и целенаправленную подготовку специалистов определенного профиля [12, с. 19].

Действительно, в целях повышения качества расследования преступлений необходимо разработать и внедрить следующие мероприятия: 1) научно обоснованную систему профессионального отбора кандидатов на следственную работу, например, для расследования экономических преступлений, еще на стадии подготовки студентов; 2) оптимальный набор дисциплин специализации, спецсеминаров, соответствующих методических разработок по подготовке следователей; 3) обеспечить возможность обучения студентов дисциплинам уголовно-правовой специализации уже со 2-3 курсов; 4) четко налаженную систему взаимодействия студентов и сотрудников правоохранительных органов.

Использованные источники:

1. Волга В.М. Судебно-экономическая экспертиза: общие положения и специфика производства на стадии предварительного следствия: Автореф. дис. ... канд.юрид.наук. Волгоград, 2006
2. Волчецкая Т.С. Криминалистическая ситуалогия: Монография / Под ред. Н.П. Яблокова. М., Калининград, 1997
3. Иванов А.Н., Лапин Е.С. Особенности организации расследования преступлений в сфере экономической деятельности // Экономические правонарушения: история, состояние, проблемы борьбы: материалы Международной научно-практической конференции (18-19 апреля 2002 года). Екатеринбург: Изд-во УрГЮА, 2002, с. 288
4. Иванов А.Н., Лапин Е.С. Наложение ареста на имущество в уголовном судопроизводстве. Монография. М.: Юрлитинформ, 2007
5. Информационный бюллетень СК при МВД России. М., 2006. № 3 (129).
6. Исаева Л.М. Специальные познания в уголовном судопроизводстве. М., 2003.
7. Волчецкая Т.С. Указ. работа, с. 108-109; Ким Д.В. Применение ситуационного подхода на судебных стадиях уголовного процесса // Воронежские криминалистические чтения: сб. науч. трудов. Вып. 14 / под ред. О.Я.Баева. Воронеж: Изд-во Воронежского гос. ун-та, 2012, с. 153-157.
8. Костромина Е.Г. Научные основы расследования экономических преступлений, совершенных организованными группами: Автореф. дисс. ...канд.юрид.наук. М., 2006.
9. Петрухин И.Л. Экспертиза как средство доказывания в советском уголовном процессе. М., 1964.

10. Сидоров А.А. Особенности организации и тактики допроса при расследовании налоговых преступлений // Актуальные проблемы криминалистики на современном этапе. Материалы всероссийской научно-практической конференции, г. Краснодар, 23-24 мая 2002 г.

11. Федеральный закон от 29 июля 1998 г. № 153-ФЗ «Об оценочной деятельности в Российской Федерации» (с последними изменениями от 27 июля 2006 г.) // «Российская газета», 1 августа 2006, г.; «Постановление Правительства РФ от 7 июня 2002 г. № 395 «О лицензировании оценочной деятельности» // «Российская газета», 18 июня 2002 г.

12. Яблоков Н.П. О некоторых путях решения проблемы повышения подготовки следователей в юридических вузах // Проблемы повышения уровня подготовки специалистов для работы в органах предварительного следствия. Л.-Уфа, 1991.

13. <http://mvd.ru/presscenter/statistics/reports/item/1092035/> (дата обращения: 22.07.2013).

14. <http://vsrf.ru/second.php> (дата обращения: 10.06.2013)

Şapiro Lyudmila

**Şəraitli yanaşmadan istifadə etməklə xüsusi biliklərin realizəsi
vasitəsi ilə iqtisadi cinayətlərin araşdırılması**

XÜLASƏ

Məqalədə şəraitli yanaşma nəzərə alınmaqla iqtisadi cinayətlərin araşdırılması zamanı xüsusi biliklərin müxtəlif formalarının realizəsi problemləri nəzərdən keçirilir, onların istifadə edilməsinin optimallaşdırılmasına dair təkliflər irəli sürülür.

Shapiro Lyudmila

**Investigation of economic crimes by means of realization of the special
knowledge using conditional approach**

SUMMARY

The article studies problems on realization of various forms of special knowledge in investigation of economic crimes using conditional approach, and author offers their improvement.

**Rəyçi: h.ü.e.d., prof. Kamil Səlimov
Təqdim edən: h.ü.f.d. Cabir Quliyev**

Quliyev Əjdər İsrafil oğlu,

Azərbaycan Respublikası Daxili İşlər Nazirliyinin
Polis Akademiyasının «DİO-da xüsusi texnika»
kafedrasının rəisi, polis polkovniki

SÜBUTETMƏDƏ ELMİ-TEXNİKİ VASİTƏLƏRİN TƏTBİQİNİN ROLU

UOT 34:343.148.6

Açar sözlər: istintaq, texnika, elm, təhqiqat, effektivlik, kriminalistika, tərəqqi.

Ключевые слова: следствие, техника, наука, дознание, эффективность, криминалистика, прогресс.

Keywords: investigation, technique, science, interrogation, effectiveness, criminal law, progress.

Sübutetmə dedikdə məhkəmə icraatında həqiqətin müəyyən edilməsi prosesi, onun dərk olunması, məzmunu haqqında təsəvvürlərin əsaslandırılması başa düşülür.

Ədəbiyyatda adətən sübutetmə prosesinin qneseoloji mahiyyətini təşkil edən, bir-biri ilə sıx bağlı olan iki aspekti: idrak və təsdiqedicə funksiyaları qeyd edirlər.

Sübutetmə sübutların toplanması, tədqiqatı və qiymətləndirilməsinin həm praktiki, həm də düşüncə fəaliyyətinə əsaslanmış vahid proses kimi aydınlaşdırılmasıdır. Sübutedicə informasiyanın həm toplanması,

həm də saxlanması bu məqsədlər üçün istifadə olunan metod, üsul və fəndlərlə müəyyən edilir. Maddi sübutlar və sənədlər kateqoriyaları arasında sərhəd qoyan zaman sübutlar nəzəriyyəsinin müəllifləri qeyd edir ki, belə sərhədləndirmədə müəyyənləşdirici əlamət kimi «hər növ sübuta xas olan cəhət – işin amillər barədə faktiki informasiyanın saxlanması və ötürülməsi üslubu kimi çıxış etməlidir».

Sübutedicə informasiya ilə iş üslubları haqqında danışıq və üslubu kifayət

qədər geniş mənada başa düşərkən (metod, fənd, texniki vasitə), biz məqalənin həsr olunduğu əsas mövzuya – sübut etmədə elmi və texniki vasitələrin tətbiqinin nəticələrinin roluna (və bununla da sübut etmə prosesini tənzimləyən prosessual normaların təminatında kriminalistika və kriminalistik texnikanın oynadığı rola) yaxınlaşırıq. Təsadüfi deyil ki, sübutların aşkar edilməsi və tədqiqatı üsul və vasitələrinin elmi texniki səviyyəsindən cinayətin tam açılması barədə qanun tələblərinin uğurla yerinə yetirilməsi asılıdır. Öz növbəsində texniki vasitə və üsulların istifadəsi cinayətin araşdırılmasının taktiki metodikası və fəndlərin bir hissəsidir. Kriminalistik texnika və onun istifadəsi taktikasının imkanlarını sübut etmə problemi və sübut etmə nəzəriyyəsi kontekstində nəzərdən keçirərək, biz məhkəmə sübutları nəzəriyyəsinin prosessual aspekti və sübutların toplanması və tədqiqatın kriminalistik taktikası arasında sıx əlaqə aşkar edirik.

Sübutların toplanmasında elmi-texniki vasitələrin istifadəsinin əhəmiyyətini açıqlayarkən «sübutların toplanması» termininin özündə olan şərtiliyə diqqət yetirmək lazımdır. Bu amili qeyd edərkən, elə başa düşmək lazımdır deyil ki, guya müstəntiq hazır «sübutları toplayır». Əgər belə olsaydı müstəntiqin vəzifəsi olduqca sadə olardı, yəni «hazır» sübutların tapılması və işə əlavə edilməsi. Əslində sübut etmənin başlanğıc məqamında müstəntiqin idrak fəaliyyətinin obyektivi sübutlar yox, maddi aləm əşyalarında və insanların şüurunda qalmış müəyyən hadisə izləri olur.

Bu mərhələnin vəzifəsi həmin izlərdən informasiyanın götürülməsi və qanunla nəzərdə tutulmuş vasitələrlə fiksasiya edilməsidir. Məhz burada əks olunmanın «birinci» və «ikinci» dərəcəliyi təzahür olunmağa başlayır. Birinci əks olunma maddi aləm və obyektlərdə, yəni informasiyanın maddi daşıyıcılarında cinayət hadisəsinin əks olunmasıdır, ikinci (dərəcəli) əks olunma – «əks olunmanın əksidir», yəni fiksasiya saxlama və fiksasiya, saxlama və ötürmə formalarından birində: verbal, əyani-təsviri, əşyalı, qrafik-

analitik daşıyıcıdan götürülmüş informasiyanın əks olunmasıdır. Başqa sözlə, cinayət hadisəsinin əks olunmasının idrak prosesi dünyanın maddiliyi, maddənin əks olunma bacarığı, maddənin birinciliyi və şüurun ikinci dərəcəliyi haqqında, təbiət və cəmiyyətdə hadisələrin qarşılıqlı əlaqədə olması haqqında ümumi qəbul edilmiş idrak metodunun postulatları ilə (qanunları ilə) bütövlüklə uzlaşır. Bu amili qeyd edərək Sübutlar nəzəriyyəsinin bəzi müəllifləri yazır: «İdrak prosesinin bir növü kimi məhkəmə sübut etməsi ümumi qneseoloji qanunlara tabedir və idrak fəaliyyətinin istənilən sahəsi kimi materialistik dialektikanın qanunları ilə həyata keçirilir».

Bu tezisə tam uyğun olaraq sübut – özü də əks olunma, yəni cinayət izlərində olan informasiyanın başqa şəxsə çevrilməsidir. Başqa sözlə, foto-video-kinofiksasiya və hadisə yerinin şəraitinin verbal təsviri real şəraitin özü deyil, onun dəyişdirilmiş (çevrilmiş) əks olunmasıdır. İnformasiyanın hətta əşya formasında fiksasiya forması da öz-özlüyündə sübut şəklində çıxış etməyəcək. Ətraf aləmdən götürüləcək təcrid olunmuş sübut yalnız işin digər materiallarına istintaq protokolu ilə, fotoçəkilişlə və s. «bağlandıqda» maddi sübut rolunda çıxış edə bilirlər.

Sübutu informasiyanın əks olunması kimi qavrayaraq və bu planda sübutların toplanması mərhələsini nəzərdən keçirərək əsas məqamı seçmək lazımdır, yəni sübutların doğruluğu, qoyulan tələblərə uyğunluğu, sübut etmədə onların istifadə mümkünlüyü sübutda olan informasiyanın əks olunmasının etibarlılığından asılıdır. Eyni zamanda izlərdə birinci əks olunmadan sübuta keçirilən informasiyanın dolğunluğu və obyektivliyi istintaq hərəkətlərinin düzgün seçilməsi və keçirilməsindən daxili konstruksiyasının yararlılığından, tətbiq olunmuş fiksasiya vasitələrinin həkk olunmalı izlərin xüsusiyyətlərinə uyğunluğundan asılıdır. Yalnız bu şərtlə əldə edilmiş faktiki məlumatların həcmi yetərli olacaq, onlar özü isə lazımi prosessual forma əldə edib sübut olacaqdır.

Bu halda nəzərə almaq lazımdır ki, istənilən növ sübut forma və məzmununun spesifik xüsusiyyətlərinə malikdir. Yalnız həmin xüsusiyyətlərə bələd olmaqla, sübutlarda faktların düzgün və ya təhvil olunmuş formada əks etdirilməsinə qadir olan obyektiv və subyektiv faktorların məcmusunu müəyyən etmək olar.

Sübutetmə vasitələri (o cümlədən informasiyanın toplanması, saxlanması və ötürülməsi üçün istifadə olunanlar) sübutetmənin əsas məqsədindən, yəni sübutetmə predmetindən və ona aid amillərdən ayrılıqda öyrənilə bilməz. Bütövlükdə iş üçün əhəmiyyət kəsb edən amillər anlayışına daxildir:

1) sübutetmənin predmetinə daxil olan amillər (o cümlədən sübutetmə predmetinin bir hissəsini təşkil etməklə digər amillərin sübutetməsi üçün istifadə olunan faktlar);

2) sübutetmə predmetinə daxil olmayan, lakin sübutetmənin ara mərhələlərində tədqiq olunan amillər;

3) digər (yeni) sübutların aşkar edilməsi üçün müəyyən edilməli amillər;

4) digər (mövcud) sübutların yoxlanması və düzgün qiymətləndirilməsi üçün zəruri olan amillər;

5) qeyri-düzgün və ya yetərsiz informasiyaya əsaslanan fərziyyələrin inkar edilməsinə xidmət edən amillər.

Düşünürük ki, informasiyanın aşkar edilməsi, fiksasiyası və saxlanması üzrə elmi-texniki vasitələr hər bir amillər dairəsi üzrə sübutların toplanmasında vasitəçi kimi xidmət edə bilər.

Birinci qrup amillər üzrə bu cinayət tərkibinin elementinin bir hissəsi, cinayətin obyektiv tərəfi olan hadisə mexanizminin fiksasiya vasitələri (dörd formadan hər birisi) olacaq.

Sübutetmənin ara mərhələsini təşkil edən ikinci amillər dairəsi üzrə bu dolayı sübut əhəmiyyətinə malik olan müxtəlif izlərin fiksasiyası olacaq (əyani-təsviri, predmetli, grafik-analitik): əl, ayaq, alətlərin, nəqliyyat vasitələrinin və s. izləri. Digər sübutların aşkar edilməsi üçün müəyyən edilməli amillər üzrə bu, ilk növbədə, axtarış texnikası cihazları

və onların göstəriciləri olacaq (metalaxtaran, meyit axtaran, dozimetrlər və s.).

Digər sübutların yoxlanması və qiymətləndirilməsi üçün məlum olması vacib olan amillərə qaldıqda isə burada çox güman ki, obyektlərin vəziyyəti (və xüsusiyyəti) barədə sübutetmə prosesinə bu vəziyyətin təsiri barədə mülahizə etməyə imkan verən elmi-texniki vasitələrin tətbiqilə həyata keçirilən tədqiqat nəticələri barədə danışmaq olar.

Nəhayət, birindən başqa bütün qalan fərziyələri inkar (istisna) edə bilən amillər təyin edilməsi üçün elmi-texniki vasitələrin istifadəsi baxımından xüsusi aydınlaşdırmalar tələb etmir. Praktiki olaraq bunlar yuxarıda baxılmış birinci və ikinci qrup amillərdən hər birisi ola bilər.

Əgər sübutetmə prosesində müəyyən edilən amillər göstərilmiş təsnifatından uzaqlaşsaq və sübutedici informasiyanın fiksasiyası məqsədilə elmi-texniki vasitələrin tətbiqinin real vəziyyətini təsəvvür etsək, onda geniş təsir spektri barədə danışa bilərik. Bura aid ediləcək: cinayət hadisəsinə görə maddi əşyalarda bilavasitə baş vermiş dəyişikliklərin – hadisə yerinin, ərazinin, otaqların xüsusiyyətləri; canlı şəxsin tanınması və ya meyitin baxışı zamanı aşkar edilmiş izlər, xüsusi əlamətlər, əşyalar, gizləncilər onların yerləşməsi və statika vəziyyətində fiksasiya edilən digər obyektlər. Elmi-texniki vasitələr həm də sübutetmə əhəmiyyətinə malik olan hadisələrin (hərəkətlərin) dinamikasında fiksasiya edə bilər: məsələn, istintaq eksperimenti zamanı sınaqların gedişatı, yerindəcə ifadələrin yoxlanması zamanı bəzi hərəkətlərin yerinə yetirilməsi və s.

Sübutedici informasiyanın aşkar edilməsi və götürülməsi mövqeyindən sübutların toplanması probleminə yaxınlaşarkən müstəntiqin rəhbər tutmalı məqamları dəqiq təsəvvür etmək lazımdır. Bunlara aid edilir:

1) hansı amillər və faktlar barədə informasiya lazımdır; 2) sübutetmədə bu faktların rolu nədən ibarətdir; 3) informasiya hansı həcmdə və hansı formada lazımdır; 4) harada, necə və nə vaxt onu axtarmaq

lazımdır; 5) hansı mənbələrdən əldə etmək olur; 6) necə onu götürmək və təsbit etmək olar; 7) bunun üçün hansı elmi-texniki vasitələr istifadə oluna bilər; 8) bu informasiya necə saxlanıla, tədqiq oluna və məhkəməyə təqdim oluna bilər.

Buna uyğun olaraq sübutların toplanmasının belə sxemi daha münasib olardı:

-axtarış; -aşkar etmə; -əldə etmə; -fiksasiya; -götürmə; -qoruyub saxlama.

Bundan başqa göstərilən sxem hansı mərhələdə, hansı məqsədlə və hansı elmi-texniki vasitələrin tətbiqini və ən əsası iş üzrə sübut etmədə onun əhəmiyyətini izləməyə imkan verir.

Sübutların aşkar edilməsi, şübhəsiz ki, axtarışdan başlayır. Bu halda, qeyd olunduğu kimi faktiki olaraq sübutlar yox, sübutedici informasiyanın daşıyıcıları axtarılır, məqsəd isə aşkar edən zaman həmin daşıyıcıda hansı informasiya signalının olduğunu və sübutedici əhəmiyyət əldə edə biləcəyini (heç olması təxminən) müəyyən etməkdir.

Belə hallarda informasiyanın axtarışını əsl axtarış hərəkətləri kimi qəbul etmək lazımdır. İzlərin axtarışı, sənədlərin axtarışı, şahid və zərərçəkmişlərin axtarışı, gizlədilmiş obyektlərin (silah, meyit) axtarışı və s. Yarım hüquqi, yarım texniki xarakter daşıyan bu hərəkətlərin çoxu axtarış üçün elmi-texniki vasitələrin tətbiqilə müşayiət olunur. Bunlara axtarış cihazları, reaktivlər, tozlar, işıqlandırıcılar və s. aiddir. Onların istifadəsi əzəldən sərbəst sübutedici əhəmiyyətə malik ola bilməz. İş orasındadır ki, axtarış məqsəd deyil. Bu vacib, mürəkkəb, əziyyətli, lakin köməkçi xarakter daşıyan mərhələdir.

ETV tətbiqi faktı müvafiq istintaq hərəkətinin (hadisə yerinə baxış, axtarış, şəxsi əşyalara, əyin-başa baxış və s.) protokolunda əks olunacaq. Lakin belə informasiya köməkçi, istiqamətverici xarakter daşıyacaq. Axtarışın ardınca informasiya daşıyıcısının aşkar edilməsi gəlməlidir. Məhz onun mövcudluğu sübutların prosesual toplanmasının başlanğıcı olacaq.

ETV-nin tətbiqi sübutun yaradılmasında (şərti termindir) sərbəst əhəmiyyət daşıya bildiyi vaxtı sübutedici informasiyanın fiksasiyası (təsbit olunması) mərhələsini hesab etmək olar.

Kriminalistikada fiksasiya istənilən proses iştirakçısına istənilən vaxt informasiya daşıyıcısı və informasiyanın özünün təqdim olunmasına və qorunub saxlanmasına zəmanət verən şəkildə onun təsbit olunması kimi başa düşülür. Əvvəl qeyd olunmuşdur ki, «sübutların təsbit olunması» termini prosesual ədəbiyyatda istifadə olunduqda vurğu prosesual tərtibata edilir, terminin kriminalistik izahında isə daha çox bu hərəkətin texniki tərəfi nəzərdə tutulur: mateləşdirmə, konservasiya, obyektiv həkketdirmə və s.

Düşünürük ki, elmi-texniki, o cümlədən kriminalistik vasitələrin imkanlarının lazımi istifadəsi fiksasiyanın hər iki növünü, həm prosesual, həm də elmi-texniki növlərini özündə təcəssüm etdirə bilər. Belə müddəə əsaslandırıldıqda və qəbul edildikdə sərbəst sübut mənbəyi qismində elmi və texniki vasitələrin tətbiqinin nəticələrinin (bu terminoloji birləşməni prosesual mənada başa düşmək şərti) istifadəsi barədə danışmaq olar.

İstifadə edilmiş mənbələr:

1. Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsi. Bakı: Qanun, 2010
2. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı: Qanun, 2010
3. «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti» haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı: Qanun, 2010
4. Sarıcalinskaya K.Q. Kriminalistika: Dərslik. Bakı, 1999
5. Süleymanov D.İ. Kriminalistika. Bakı, 2000
6. Поврезнюк Г.И. Криминалистические методы и средства установления личности в процессе расследования преступлений. М., 2005
7. В.М. Коршунов «Следы на месте происшествия. Обнаружение, фиксация, изъятие». М., 2001
8. В.П.Приказчиков, А.П. Резван, Е.И. Пухов, Н.В. Шувалов «Тактика аудиозаписи и видеосъемки при производстве следственных действий». Волгаград-2000.
9. Г.И. Грамович «Основы криминалистической техники». Минск-1981
10. С.А.Шейфер «Следственные действия». М-1981
11. А.А.Леви «Теория и практика собирания доказательственной информации техническими средствами». Киев-1980
12. В.А.Семенцов «Видео- и звукозапись в доказательственной деятельности следователя». М., 1997

Гулиев Аждар

Роль использования научно-технических средств при доказательстве

РЕЗЮМЕ

В научной статье рассматривается и теоретически обосновывается роль использования научно-технических средств при доказательстве.

Guliyev Ajdar

The role of use of scientific-technical resources in the proof

SUMMARY

The scientific article studies and theoretical grounds the role of use of scientific-technical resources in the proof.

Rəyçi: h.ü.f.d., dos. Hikmət Eyvazov
Təqdim edən: h.ü.f.d. Cabir Quliyev

Muradov Famil Hüseyn oğlu,

Azərbaycan Respublikası DİN-in Polis Akademiyasının
«Daxili işlər orqanlarının əməliyyat-axtarış fəaliyyəti»
kafedrasının baş müəllimi, polis polkovnik-leytenantı

Salmanzadə Nurəddin Kərim oğlu,

«Daxili işlər orqanlarının əməliyyat-axtarış fəaliyyəti»
kafedrasının baş müəllimi, polis mayoru

ƏMƏLİYYAT AXTARIŞININ MAHİYYƏTİ VƏ ƏSAS İSTİQAMƏTLƏRİ

UOT 34:343.985.5

Açar sözlər: əməliyyat axtarışı, üsul və metodlar, prosesual hərəkət, əməliyyat-axtarış fəaliyyəti, axtarış obyektı, əməliyyat məlumatı.

Ключевые слова: оперативный розыск, способы и методы, оперативно-розыскная деятельность, объект розыска, оперативные сведения.

Keywords: operational investigation, ways and methods, operational-investigative activity, object of investigation, operational information.

Cəmiyyətin inkişafının bütün dövrlərində mövcud olan, XIX əsrdən etibarən bir elm kimi formalaşan və sonradan inkişaf edərək tanınan əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin üsul, forma və metodlarından cinayətkarlığa qarşı mübarizədə istifadə edilmişdir. Bu fəaliyyətin elmi-nəzəri və hüquqi əsaslarının yaranması cəmiyyətin tələblərindən irəli gəlmiş və müasir dövrdə cinayətkarlığa qarşı mübarizədə dövlətin təşkilati-hüquqi fəaliyyət formalarından biri hesab olunur.

Müasir dövrdə hüquq qaydalarının möhkəmləndirilməsi, ictimai təhlükəsizliyin təmini və cinayətkarlığa qarşı mübarizənin səmərəli, müvəffəqiyyətli təşkili və həyata keçirilməsini əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin qüvvə, vasitə, üsul və metodları tətbiq edilmədən təsəvvür etmək mümkün deyil. Bu fəaliyyət əsasən bəşəriyyət üçün böyük təhlükə yaradan terrorizmə, korrupsiyaya, narkotiklərin qanunsuz dövriyyəsinə, mütəşəkkil, o cümlədən peşəkar, transmilli cinayətkarlığa qarşı mübarizədə çox mühüm və önəmli yer tutur.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətini digər təşkilati-hüquqi fəaliyyət formalarından fərqləndirən cəhət ondan ibarətdir ki, səlahiyyətli dövlət orqanları (əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektləri) bu fəaliyyəti həyata keçirərkən, cinayətin qarşısının alınması, açılması, axtarışda olan cinayətkarların yaxalanması məqsədilə gizli qüvvə, vasitə, üsul və metodlardan istifadə edirlər.

Azərbaycan Respublikasında «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanun qəbul olunana qədər bu fəaliyyət sahəsində mövcud olan hüquqi münasibətlərin böyük əksəriyyəti idarə səciyyəli normativ-hüquqi aktlarla nizamlanırdı. Eyni zamanda bu sahədə elmi-nəzəri biliklərin və təcrübi materiallarda əks olunan məlumatların müəyyən

hissəsinin dövlət və xidməti sirlərə aid edilməsi bununla əlaqədar elmi araşdırmaların aparılmasında müəyyən məhdudiyətlərə və maneələrə səbəb olmuşdur. Azərbaycan Respublikasında ilk dəfə 28 oktyabr 1999-cu ildə «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun qəbul edilməsi bu fəaliyyətin qismən leqallaşdırılması, bu sahədə illər ərzində toplanmış təcrübə materiallarının elmi-nəzəri təhlilinə, mövcud olan problemlərin müzakirəyə çıxarılmasına və düzgün həllinin tapılmasına şərait yaratmışdır (2, s. 6).

Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti sahəsində elmi-nəzəri araşdırılması zəruri olan bir çox məsələlər mövcuddur. Belə məsələlərdən biri əməliyyat axtarışının mahiyyəti və həyata keçirilməsinin əsas istiqamətləridir. «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Azərbaycan Respublikasının 28 oktyabr 1999-cu il tarixli Qanununun 1-ci maddəsinin II hissəsinə əsasən əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin məqsədi insan həyatı, sağlamlığı, hüquq və azadlıqlarını, hüquqi şəxslərin qanuni mənafələrini, dövlət sirrini, habelə milli təhlükəsizliyi cinayətkar qəsdlərdən müdafiə etməkdən ibarətdir (2, s. 4). Bu məqsədlə həmin maddənin III hissəsində bu fəaliyyətin əsas vəzifələri müəyyən olunmuşdur ki, həmin vəzifələrin yerinə yetirilməsi əsas etibarilə əməliyyat axtarışının həyata keçirilməsi ilə xarakterizə olunur.

Axtarış hüquqi termin kimi məzmun etibarlı ilə geniş həcmli anlayışa malikdir. Axtarış dedikdə, kiminsə və ya nəyinsə aşkar olunması (müəyyən olunması) istiqamətində həyata keçirilən fəal hərəkət başa düşülür və əməliyyat-axtarış prosesinin ilkin mərhələsi hesab olunur. Aşkar etmə prosesi ictimai həyatın müxtəlif sahələrində, məişətdə və s. həyata keçirilən bir prosesdir. Hüquqi anlamda yanaşdıqda isə qeyd etməliyik ki, axtarış hüquqi və nəzəri cəhətdən əsaslandırılaraq, proseduru müəyyən olunmaqla həyata keçirilən prosessual hərəkət və eyni zamanda əməliyyat-axtarış fəaliyyəti sahəsində kompleks tədbirlərin həyata keçirilməsidir (3, s. 88).

Prosessual hərəkət dedikdə, Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcələ-

ləsinin 242-ci maddəsinə əsasən cinayət təqibi üzrə ibtidai istintaq zamanı müstəntiq tərəfindən aparılan axtarış başa düşülür (1, s. 254). Həmin maddəyə əsasən əldə edilmiş sübutlar və ya əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin materialları hər hansı yaşayış, xidməti və ya istehsalat binasında, digər yerdə, yaxud hər hansı şəxsə iş üzrə sübut əhəmiyyətinə malik ola biləcək əşyaların və ya sənədlərin olmasını güman etməyə kifayət qədər əsas verdikdə, müstəntiq axtarış apara bilər. Prosesual qaydada axtarış axtarılda olan şəxslərin, habelə heyvanların, insan meyitlərinin və ya heyvan cəsədlərinin aşkar edilməsi məqsədlə aparıla bilər. Prosesual qaydada həyata keçirilən axtarışın əsas fərqli xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, bu növ axtarış əməliyyat axtarışından fərqli olaraq yalnız cinayət işi başlanılmasından sonra həyata keçirilə bilər. Belə ki, Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcələsinin 207.4-cü maddəsinə əsasən hadisə yerinə baxış istisna olmaqla, cinayət işinin başlanılmasından əvvəl digər istintaq hərəkətlərinin aparılması, habelə prosessual məcburiyyət tədbirlərinin tətbiqi qadağandır (1, s. 218).

Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti sahəsində axtarışın həyata keçirilməsi təcrübədə «əməliyyat axtarışı» adlanan xüsusi bir forma yaradır. Onun mahiyyətini izah edərkən, bir məqama xüsusi diqqət yetirmək lazımdır. Bu məqam ondan ibarətdir ki, əməliyyat-axtarış fəaliyyətində «axtarış» dedikdə, bu söz məzmun etibarlı ilə iki mənada başa düşülür. Başqa sözlə desək, geniş və dar mənada.

Geniş mənada götürdükdə, burada söhbət ümumi olaraq axtarışın həyata keçirilməsindən gedir və bu zaman axtarışın obyektini məlum və konkret olan, həmçinin məlum və konkret olmayan, lakin əməliyyat marağı kəsb edən şəxslər və faktlar ola bilər.

Dar mənada götürdükdə isə, yuxarıda qeyd olunanların, yəni hər bir axtarışın obyektini, təşkilini və eləcə də həyata keçirilmə formasını nəzərə alaraq hər birini ayrılıqda izah etməliyik.

Rus müəllifləri tərəfindən yazılan ədəbiyyatlara, eləcə də Rusiya Federasiyasının əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında qanunvericiliyinə diqqət yetirdikdə görünür ki, hər bir axtarış növü məzmunundan əlavə, terminoloji baxımdan ifadə formasına və yazılışına görə də başqa anlayışlarla verilir. Məsələn, «rozisk» və «poisk» anlayışlarının hər ikisi Azərbaycan dilində ədəbiyyatlarda və normativ-hüquqi aktlarda «axtarış» termini kimi ifadə olunursa da, təcrübədə həyata keçirilmə formasına və mahiyyətinə görə fərqlənir.

Qeyd edilənləri göstərməkdə məqsəd ondan ibarətdir ki, axtarışın bu iki istiqaməti əməliyyat-axtarış fəaliyyəti sahəsində istifadə edilir və bunların bir-birindən fərqli olan xüsusiyyətləri nəzərə alınmalıdır. Məlum olduğu kimi, cinayətkarlığa qarşı mübarizə istiqamətində maraq kəsb edən xüsusi məlumatların (əvvəllər məlum olmayan) aşkar olunması, toplanması və yoxlanılması üçün əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektləri tərəfindən kompleks tədbirlər həyata keçirilir. Çünki «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Azərbaycan Respublikasının 28 oktyabr 1999-cu il tarixli Qanununun 1-ci maddəsinin III hissəsinə əsasən, əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin vəzifələrindən biri də törədilmiş cinayətlərin aşkar edilməsi və açılmasıdır.

Yuxarıda qeyd olunan bu proses «əməliyyat axtarışı» adlanan xüsusi bir forma yaradır. Digər növ axtarışa gəldikdə isə, burada söhbət konkret şəxsin axtarışından gedir. Yəni axtarışın obyektini məlum və konkretir. Bu sahədə axtarış işinin təşkili və həyata keçirilməsi müvafiq normativ-hüquqi aktlarla, həmçinin əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin müvafiq subyektlərinin idarədaxili normativ-hüquqi aktları ilə tənzimlənir. Bu ondan irəli gəlir ki, «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun 1-ci maddəsinin III hissəsinə əsasən, məhkəmə, istintaq və təhqiqat orqanlarından gizlənən, cəza çəkməkdən boyun qaçıran və ya itkin düşən şəxslərin axtarılması və naməlum meyitlərin şəxsiyyətinin müəyyən edilməsi əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin vəzifələri kimi müəyyən olunur.

Yuxarıda qeyd olunduğu kimi, «əməliyyat axtarışı» əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin ilkin mərhələsidir. Belə axtarışı istənilən idrak fəaliyyətinin elementi kimi və özünün xüsusi təşkilati əsaslarına, prinsiplərinə malik sistem olaraq fərqləndirmək lazımdır.

Əməliyyat axtarışının məzmununu axtarışın obyektinə xas olan əlamətlərə dair məlumatlar təşkil edir. Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin nəzəriyyəsində həmin əlamətlər aşağıdakı kimi təsnif olunur:

1. Cinayəti hazırlayan, törədən və törətmiş, cinayət yolu ilə əldə edilmiş əmlakı satan və ya alan şəxslərə xas olan, həmçinin yoxlanılan şəxslərin həyat tərzini xarakterizə edən əlamətlər;

2. İctimai təhlükəli əməl törədən şəxslərin psixoloji durumuna xas olan əlamətlər

3. Cinayət yolu ilə əldə olunmuş, axtarılan əşya və predmetlərə xas olan əlamətlər;

4. Cinayətin törədilməsinə səbəb olan və şərait yaradan halları xarakterizə edən əlamətlər.

Qeyd edilən qrup əlamətlərdən hər biri bu və ya digər cinayətləri törədən şəxslərin hərəkət spesifikliyinə uyğun olaraq istifadə oluna bilər. Buna və cinayət törədilən şəraitə müvafiq olaraq axtarılan obyektlərin tanınma taktikası müəyyən edilir (5, s. 453).

Axtarışı həyata keçirən subyektlər axtarılan obyektləri, özlərinə məlum olan əlamətləri obyektlərdəki əlamətlərlə müqayisə edərək müəyyən edirlər.

Əməliyyat axtarışı əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektləri tərəfindən «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun 10-cu maddəsində nəzərdə tutulmuş əməliyyat-axtarış tədbirlərinin tətbiq olunması ilə gizli və aşkar formada həyata keçirilir. Bu vaxt informasiya sistemlərindən və texniki vasitələrdən istifadə oluna bilər.

Bu fəaliyyətin bir növü də informasiya axtarışıdır, yəni informasiya sistemlərinin köməyi ilə məlumatların toplanmasıdır. Bura həm yerli, həm də mərkəzləşdirilmiş informasiya sistemləri aid edilir. Məsələn, DİN-in BƏSİİ, KTİ-nin uçotları, digər

informasiya sistemləri üzrə sorğular vasitəsilə yoxlamaların keçirilməsi. Eyni zamanda onu da qeyd etmək lazımdır ki, axtarışın həyata keçirilməsi zamanı əldə edilmiş və əhəmiyyət kəsb edən məlumatlar müvafiq informasiya sistemləri üzrə uçota alınaraq gələcəkdə əməliyyat axtarışının həyata keçirilməsində və nəticələrin təhlil olunmasında da istifadə edilir.

Təşkilati sistem kimi əməliyyat axtarışının digər əməliyyat-axtarış fəaliyyəti formalarından fərqləndirən xüsusiyyətləri mövcuddur. Onun birinci fərqləndirici xüsusiyyəti məlum faktlar və şəxslərlə əlaqədə olmadan həyata keçirilməsidir. Bu ondan ibarətdir ki, əməliyyat axtarışının əsas vəzifələrindən biri hələ məlum olmayan (latent) cinayət faktlarının, onları törətmiş şəxslərin aşkar edilməsidir.

Əməliyyat axtarışının digər fərqləndirici xüsusiyyəti axtarılan obyektlərin aşkar edilməsi daha çox ehtimal olunan yerlərdə təşkil olunmasıdır. Belə ehtimal müəyyən şəraitdə, konkret məkanda və zamanda kriminogen proseslərin təkrarlanma tendensiyası yarananda əmələ gəlir.

Bu qanunauyğunluqlar mürəkkəb statistik səciyyəyə malikdirlər. Buna görə də onlara əsaslanmış fərziyyələr yalnız ehtimal nəzəriyyəsi bazasında və çərçivəsində həyata keçirilə bilər. Bu ümumi müddəalar istənilən əməliyyat-axtarış işinin təşkilinin əsasını yaradır. Bu fəaliyyət kriminogen obyektlərin aşkar edilməsi üçün xüsusi qaydada aparılan təhlil əsasında təşkil olunur.

Müəyyən ərazidə (obyektdə) hüquq pozuntularının dəfələrlə törədilməsi haqqında məlumatların mövcudluğu orada yeni cinayətlərin törədilmə ehtimalını proqnozlaşdırmaq üçün və «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun 1-ci maddəsinin III hissəsinə uyğun olaraq törədilmiş cinayətlərin aşkar edilməsi və açılması, cinayətləri hazırlayan, törədən və ya törətmiş şəxslərin müəyyən edilməsi məqsədilə əməliyyat-axtarış tədbirlərini keçirmək üçün kifayət qədər obyektiv səbəb kimi çıxış edir (3, s. 91).

Əməliyyat axtarışının fərqləndirici xüsusiyyətlərindən biri də onun sistematik olaraq

həyata keçirilməsidir. Axtarışın müəyyən vaxtda və şəraitdə, axtarılan obyektin ola biləcəyi yer və obyektlərdə həyata keçirilməsi, bu istiqamətdə tədbirlərin fasiləsiz keçirilməsini şərtləndirir.

Tədbirlər zamanı müəyyən faktlar aşkar edildikcə, axtarış yeni-yeni fakt və şəxslərin üzə çıxarılması məqsədilə davam etdirilir. Əməliyyat axtarışı qrup halında da həyata keçirilə bilər. Bununla əlaqədar hətta ixtisaslaşdırılmış əməliyyat axtarışı bölmələri və ya qrupları (məsələn, cibgirliklə bağlı cinayətlərlə mübarizə bölməsi və s.) yaradıla bilər ki, bunların da əsas fəaliyyəti əməliyyat axtarışı olur.

Axtarış prosesində əldə edilmiş məlumatlar müvafiq xidməti sənədlərdə əks olunur. Lakin vəzifəli şəxslərin işi bununla məhdudlaşmır. Axtarılan obyektin mövcudluğu və ya yoxluğu haqqında qərarın qəbulu üçün əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektləri çatışmayan informasiyanı toplamalı, yoxlamalı, təhlil etməli və qiymətləndirməlidirlər.

Yuxarıda qeyd olunanlardan belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, əməliyyat axtarışına aşağıdakı məzmunla anlayış vermək olar: «əməliyyat axtarışı dedikdə, əməliyyat marağı kəsb edən şəxslər və faktlar barədə cinayətkarlığa qarşı mübarizədə əhəmiyyətə malik olan məlumatların aşkar olunması, toplanması və yoxlanılması istiqamətində əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektləri tərəfindən məqsədyönlü kompleks tədbirlərin həyata keçirilməsi başa düşülür» (3, s. 91).

Əməliyyat marağı kəsb edən şəxs və faktların aşkar edilməsi tədbirləri əməliyyat aparatlarının xidmət apardıqları ərazini əhatə edərək, vahid axtarış kompleksi təşkil edir. Belə kompleks şərti olaraq vahid istiqamətverici və ya mühafizəedici sistem kimi nəzərdən keçirmək olar ki, bu da konkret cinayətdən və ya şəxsdən asılı olmayaraq fəaliyyət göstərir, lakin vaxtı-vaxtında cinayət faktı haqqında, əməliyyat marağı kəsb edən şəxslər barədə məlumat verir. Məsələn üçün xidmət göstərilən ərazidə müəyyən zaman ərzində cinayət törədilmir və yaxud marağ kəsb edən şəxslər mövcud olmur,

lakin axtarış daim davam etdirilir. Çünki vəziyyət hər an dəyişə bilər. Məsələn, terrorizmin, mülkiyyət əleyhinə törədilən cinayətlərin və s. qarşısının alınması məqsədilə tədbirlər ardıcıl və sistemli qaydada həyata keçirilməlidir.

Əlbəttə ki, bu o demək deyil ki, əməliyyat axtarışı reallıqdan uzaqdır, ərazidə baş verən hadisələrlə əlaqəsi yoxdur. Əksinə, axtarış maraq kəsb edən şəxslər və faktlar barədə əldə olunmuş məlumatlar və əməliyyat şəraitinin hərtərəfli təhlili əsasında həyata keçirilir.

Aşağıdakı istiqamətlərdə axtarış tədbirləri daha səmərəli nəticə verir:

– xidməti ərazidə yaşayan və çalışan əhali arasında aparıldıqda;

– əməliyyat marağı kəsb edən şəxslərin cəmləşdiyi yerdə, kriminogen obyektlərdə və cinayət yolu ilə əldə edilmiş əşya və predmetlərin satıldığı obyektlərdə aparıldıqda;

– kriminal qruplarda (narkomanlar, tüfeyli həyat tərzini keçirənlər və s. cinayət törətməyə meyilli olan şəxslər arasında) aparıldıqda;

– bağlı qalmış cinayətlər üzrə şübhəli və təqsirləndirilən şəxslər arasında aparıldıqda.

Əhali arasında əməliyyat axtarışı xeyli zəhmət və bacarıq tələb edən axtarış istiqamətlərindən biridir (qüvvə və vasitələrdən istifadə olunmasına görə). Əhali arasında axtarış həyata keçirərkən, əməliyyatçılar yataqxanalara, yaşayış binalarına xüsusi diqqət yetirməlidirlər. Belə hallarda ictimaiyyətin köməyindən istifadə olunması uğurlu nəticələr əldə etməyə imkan verir.

Əməliyyat-axtarış orqanlarının çoxillik təcrübəsi göstərir ki, əməliyyat marağı kəsb edən şəxslər daha çox vağzallarda, limanlarda, kütləvi istirahət yerlərində, bazarlarda, spirtli içkilər satılan bar və kafələrdə cəmləşirlər.

Vağzallarda, limanlarda, sərnişinlərin cəmləşdiyi digər obyektlərdə axtarışın aparılması zərurəti bir sıra faktlarla bağlıdır. İlk növbədə nəqliyyat obyektlərindəki vəziyyət (insanların sıxlığı, daimi hərəkət, sərnişinlərin psixoloji durumu və s.) müəyyən növ cinayətlərin törədilməsi üçün əlverişli şərait

yaradır (oğurluq, dələduzluq, terror aktları və s.). Belə obyektlərin sutka boyunca işləməsi hesabına əməliyyat marağı kəsb edən şəxslər buradakı kommunal və s. xidmətlərdən bəhrələnilir və gecələyə bilərlər. Belə obyektlərdə əməliyyat axtarışının təşkili üçün buranın və eyni zamanda burada fəaliyyət göstərən yeməxana, kafe və s. iaşə obyektlərinin işçilərinin köməyindən istifadə etmək lazımdır.

Nəqliyyat obyektlərində əməliyyat axtarışını təşkil edərkən, ərazi və nəqliyyat polis orqanları arasında qarşılıqlı əlaqəni təmin etmək vacibdir. Bu halda informasiya mübadiləsinin zəruriliyini, ictimaiyyətin köməyindən istifadə olunmasında səylərin koordinasiyasını nəzərə almaq lazımdır. Hər bir obyekt üzrə informasiya mərkəzləşdirilmiş şəkildə toplanmalı və istifadə olunmalıdır ki, tədbirlər vaxtında planlaşdırılsın və təkrarçılığa yol verilməsin.

Kütləvi istirahət yerlərində, parklarda, çimərliklərdə, şəhərkənarı istirahət zonalarında, diskotekalarda xuliqanlıq, quldurluq və narkotiklərin satışı kimi cinayətlərin törədilməsi ehtimal olunduğundan, belə yerlərdə axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsi məqsədəuyğundur. Belə yerlərdə əməliyyat axtarışı məxfi əməkdaşların köməyindən istifadə olunmaqla keçirilməlidir. Həmçinin əməliyyat işçiləri özləri axtarış obyektlərindəki vəziyyəti, orada olan insanlar, onlar arasındakı əlaqələri müəyyən edir, yeni gələn şəxsləri qeyd alır, hazırlanan cinayətlərin qarşısının alınması istiqamətində tədbirlər görürlər.

Oğurlanmış əmlakın satışı yerləri mülkiyyət əleyhinə törədilən cinayətlər üzrə materialların təhlili əsasında müəyyən edilir. Satış yerlərinə daha çox topdansatış bazarları, «qara bazarlar», dükanlar, köşklər və küçə ticarətinin aparıldığı müxtəlif yerlər aid edilir. Nəzərə almaq lazımdır ki, cinayətkarlar ticarət edən şəxslərlə əlaqə yaradaraq, oğurlanmış əmlakı onların vasitəsilə sata bilərlər. Belə obyektlərdə işləyən və ya tez-tez həmin yerlərdə olan şəxslər müəyyən olunmaqla onların köməyindən istifadə olunmalıdır. Bu yerlərdə tədbirlərin keçirilməsi

məsi üçün axtarış qrupları təşkil olunur ki, həmin qrupların işində oğurlanmış əmlakı tanıya bilən zərərçəkmişlər də iştirak edə bilər. Axtarışa cəlb olunmuş digər bütün şəxslər oğurlanmış əmlakın əlamətləri barədə informasiya ilə təmin olunmalıdır.

Axtarış prosesində müəyyən edilmiş əşyalar dərhal oğurlanmış əmlakın uçotu üzrə yoxlanılmalıdır. Eyni zamanda şübhəli şəxslərin şəxsiyyəti ciddi yoxlanışdan keçirilməlidir. Axtarış təkcə oğurlanmış əmlakın əlamətlərinə görə deyil, həm də belə əmlakı satan və ya ona sahiblik edən şəxslərin davranışı üzrə də həyata keçirilməlidir. Məsələn, satış zamanı həddindən artıq ehtiyatlı davranma; xəlvəti satma; aşağı qiymətlə satma; əşyanın həqiqi dəyəri barədə məlumatlılıq; mənşəyi haqqında xəbərsizlik kimi hallar yuxarıda qeyd olunan davranışa aid olunur.

Əməliyyat axtarışının istiqamətlərindən biri də kriminogen qruplar daxilində axtarışın keçirilməsidir. «Kriminogen qruplar» termini şərtdir və ictimai faydalı həyat tərzini sürməyən insanlar kateqoriyasını açıqlamaq üçün istifadə olunur (tüfeyli həyat tərzini sürənlər, narkomanlar, əxlaqsız həyat tərzini keçirənlər, cinayət törətməyə meyilli olan insanlar və s.). Sadalananların əksəriyyəti ictimai faydalı əməklə məşğul olmur, qanuni qazanc mənbəyinə malik deyillər. Bu kateqoriyadan olan şəxslər daha çox cinayət törədirlər. Onlar qanunla müəyyən olunmuş qaydada əməliyyat uçotuna götürülməli və barələrində profilaktiki tədbirlər həyata keçirilməlidir.

Əməliyyat axtarışının əsas istiqamətlərindən biri də bağlı qalmış cinayətlərin açılması və onu törədən şəxslərin müəyyən olunmasıdır. Bu istiqamətdə axtarış tədbir-

ləri cinayəti törətməkdə şübhəli bilinən və təqsirləndirilən şəxslər arasında aparılır. Bu növ axtarışın yuxarıda qeyd etdiyimiz axtarışlardan fərqi ondan ibarətdir ki, bu zaman axtarış tədbirləri törədilmiş (baş vermiş) konkret cinayət faktı üzrə həyata keçirilir və məqsəd cinayəti açmaqdan və onu törətmiş şəxsi (şəxsləri) müəyyən etməkdən ibarətdir. Yəni burada cinayət faktı məlumdur, lakin cinayəti törədən şəxs məlum deyil. Bundan əvvəl qeyd etdiyimiz axtarış zamanı isə əsas məqsəd reallıqda mövcud olan (törədilən), lakin müəyyən səbəblərdən (məsələn, cinayət törədən və ya zərərçəkmiş şəxs tərəfindən cinayətin gizlədilməsi, hüquq-mühafizə orqanları tərəfindən qeydə alınmaması və s.) məlum olmayan, gizli qalan (latent) cinayətlərin aşkar edilməsi və belə cinayətləri törədənlərin müəyyən olunmasıdır (3, s. 94).

Bağlı qalmış cinayətlərin açılması və onu törədən şəxslərin müəyyən olunması üçün istintaq təcridxanalarında saxlanılan və cəzaçəkmə müəssisələrində cəza çəkən şəxslərin ətrafında əməliyyat tədqiqi həyata keçirilməli, onların törədilmiş cinayətlə əlaqəsi yoxlanılmalıdır. Eyni zamanda bağlı qalmış cinayətlər haqqında məlumatı olan və cinayət törətməsi ehtimal olunan şəxslər barədə əməliyyat məlumatları əldə olunmalı, onların həmin cinayətin iştirakçısı olub-olmaması barədə fərziyyələr irəli sürülməklə yoxlanılması həyata keçirilməlidir. Bununla əlaqədar cinayət və inzibati məsuliyyətə cəlb olunan, əvvəllər məhkum olunmuş şəxslər arasında əməliyyat axtarışının keçirilməsi əməliyyat marağı kəsb edən digər şəxslərin, həmçinin cinayətlərin törədilməsinə kömək edən digər amillərin və sair faktların müəyyən olunmasına geniş imkan yaradır.

İstifadə edilmiş mənbələr:

1. Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsi (25.08.2000). B.: Qanun, 2010
2. «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu (28.10.1999). B.: Qanun, 2011
3. Hüseynov Ş., Salmanzadə N. Daxili işlər orqanlarının əməliyyat-axtarış fəaliyyəti. Bakı, 2011
4. Məmmədov F., Mustafayev M. Cinayət-axtarış hüququnun əsasları. Bakı, 2002
5. Горяинов К.К., Овчинский В.С., Синилов Г.К. Теория оперативно-розыскной деятельности. Москва, 2010

**Мурадов Фамиль
Салманзаде Нураддин**

Сущность и основные направления оперативного розыска**РЕЗЮМЕ**

Содержание статьи составляют сущность и основные направления оперативного розыска. В данной статье проанализированы особенности оперативного розыска, отличие от других видов розыска, правовые основы, организация, осуществление, сущность в борьбе с преступностью и проблемы, существующие в этой области.

**Muradov Famil
Salmanzade Nuraddin**

The essence and main directions of the operational investigation**SUMMARY**

The article features essence and main directions in operation investigation. The article analyzes features of operational investigation, differences from other types of investigation, legal basis, organization, implementation, the essence in fight against crime and problems that exist in this area.

**Rəyçi: h.ü.e.d., prof. Mirağa Cəfərquliyev
Təqdim edən: h.ü.f.d., dos. Hikmət Eyvazov**

BEYNƏLXALQ TƏDBİRLƏR

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI DİN-İN POLİS
AKADEMİYASINDA BMT-NİN ÜMUMDÜNYA
İNSAN HÜQUQLARI BƏYANNAMƏSİNİN
65 İLLİYİNƏ HƏSR OLUNMUŞ BEYNƏLXALQ
ELMİ-PRAKTİKİ KONFRANS KEÇİRİLMİŞDİR**

65

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 27 dekabr 2011-ci il tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş "Azərbaycan Respublikasında insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsinin səmərəliliyinin artırılması haqqında" Milli Fəaliyyət Proqramının icrası ilə bağlı 28 noyabr 2013-cü il tarixində Polis Akademiyasında BMT-nin İnsan Hüquqları üzrə Ali Komissarlığı, Azərbaycan Respublikası Ombudsman aparatı, Azərbaycan Hüquqşünaslar Konfederasiyası, AMEA-nın İnsan hüquqları üzrə Elmi-tədqiqat İnstitutu və Polis Akademiyasının birgə təşkilatçılığı ilə Ümumdünya insan hüquqları Bəyannaməsinin 65 illiyinə həsr olunan "Müasir dövrdə insan hüquqlarının təminatının aktual problemləri" mövzusunda beynəlxalq elmi-praktiki konfrans keçirilmişdir.

Tədbirdə Azərbaycan Respublikasının İnsan hüquqları üzrə Müvəkkili (Ombudsman), professor Elmira Süleymanova, Milli Məclisin deputatları Əli Hüseynli, Rəbiyyə Aslanova, Aytən Mustafayeva, Avropa Polis Kollecləri Assosiasiyasının Prezidenti Helen Martini, BMT-nin Azərbaycanda rəzident əlaqələndiricisi Antonius Bernardus Bruk, BMT-nin insan hüquqları üzrə müşa-

virisi Vladimir Şkolnikov, Rusiya Federasiyası və Ukrayna Respublikasından alimlər, eləcə də DİN-in Bakı şəhər Baş Polis İdarəsinin, Baş Mütəşəkkil Cinayətkarlıqla Mübarizə İdarəsinin, İnsan Alverinə Qarşı Mübarizə Baş İdarəsinin Azərbaycan Respublikası Prokurorluğu, AMEA-nın İnsan Hüquqları Elmi Tədqiqat İnstitutu, digər dövlət müəssisələri və beynəlxalq təşkilatların nümayəndələri iştirak etmişlər.

Konfrans iştirakçıları əvvəlcə Ümummilli lider Heydər Əliyevin xatirəsini ehtiramla anaraq Heydər Əliyev Mərkəzi ilə tanış olmuş və xatirə fotosəkilləri çəkmişlər.

Konfransı açan akademiyanın rəisi Nazim Əliyev bildirmişdir ki, insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının təmin edilməsi Azərbaycan dövlətinin əsas məqsədidir. Son illər ölkəmizdə insan hüquqlarının qorunması sahəsində mühüm işlər görüldüyünü və bu konfransın respublikamızda insan hüquqlarının müdafiəsi sahəsində bir sıra problemlərin həllində mühüm rol oynayacağını bildirmişdir.

Azərbaycan Respublikasının İnsan Hüquqları üzrə Müvəkkili (Ombudsman) Elmira Süleymanova isə vurğulamışdır ki, ulu öndər Heydər Əliyev qanunun aliliyi, insan hüquqları və demokratiyanı ölkəmizdə hə-

yata keçirilən dövlət quruculuğu proseslərinin təməl prinsipləri olaraq müəyyənləşdirmişdir. Azərbaycanada Ombudsman institutunun yaradılması insan hüquqlarının məhkəmə sistemindən kənar qorunmasına böyük təkan vermişdir.

Milli Məclisin Hüquq siyasəti və dövlət quruculuğu komitəsinin sədri Əli Hüseynli qeyd etmişdir ki, ölkəmiz insan hüquq və əsas azadlıqlarının qorunmasına təminat kimi demokratik idarəetməni və vətəndaş cəmiyyətinin inkişaf etdirilməsini alternativsiz yol kimi seçmişdir. Demokratik, hüquqi dövlətin qanunun aliliyi, insan hüquqları və sosial ədalət kimi fundamental əsaslarının möhkəmləndirilməsi Prezident İlham Əliyevin daim diqqət mərkəzindədir.

Milli Məclisin İnsan hüquqları komitəsinin sədri Rəbiyyə Aslanova və AMEA-nın İnsan Hüquqları Elmi Tədqiqat İnstitutunun direktoru, Milli Məclisin deputatı Aytən Mustafayeva respublikamızda insan hüquqlarının təminatı sahəsində əldə olunmuş uğurlardan danışmışlar.

Tədbirdə Avropa Polis Kollecləri Assosiasiyasının prezidenti Helen Martini, BMT-nin Azərbaycandakı rezident əlaqələndiricisi Antonius Bernardus Bruk, BMT-nin İnsan Hüquqları üzrə Ali Komissarlığının Cənubi Qafqazdakı ofisinin baş müşaviri Vladimir

Şkolnikov çıxış edərək diqqətə çatdırmışlar ki, Azərbaycanda demokratik, hüquqi dövlət və vətəndaş cəmiyyətinin formalaşmasına, insan hüquq və azadlıqlarının səmərəli müdafiəsinə yönəlmiş tədbirlər nəticəsində bir çox nailiyyətlər qazanılmışdır.

Konfransda həmçinin aşağıdakı mövzular üzrə çıxışlar dinlənilmiş və müzakirələr aparılmışdır:

– "BMT-nin insan hüquqları haqqında ümumi Bəyannaməsinin insan hüquqlarının təşviqində və müdafiəsində rolu" – Hüquq elmləri doktoru, Professor, Milli Məclisin Dövlət Quruculuğu üzrə qanunvericilik şöbəsinin müdiri, Avropa Şurasının İQAK-ın Sədri, Azərbaycan Hüquqşünasları Konfederasiyasının İdarə Heyətinin üzvü Lətif Hüseynov;

– "Müasir dövrdə İnsan hüquqları tədrisinin aktual problemləri" – Polis Akademiyası rəisinin tədris və elmi işlər üzrə müavini, polis polkovniki, hüquq elmləri doktoru, professor Mahir Əhmədov;

– "Qloballaşma şəraitində insan hüquqları amili beynəlxalq və milli hüquqa yeniyənəşmə meyarı kimi" – Bakı Dövlət Universiteti "Hüquq" fakültəsinin dekanı, hüquq elmləri doktoru, professor Əmir Əliyev;

– "İnsan hüquqlarının təminatı: mexanizmlər və dövlətin imkanları" – Ukrayna

Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyasının "Hüquq və qanunvericilik prosesi" kafedrasının müdiri, hüquq elmləri doktoru, professor Plaxotnyuk Natalya Qriqoryevna;

– "Rusiyada mülki ədalət mühakiməsi qaydalarının insan hüquqları sahəsində beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması problemləri" – Saratov Hüquq Akademiyasının "Mülki proses" kafedrasının müdiri, hüquq elmləri doktoru, professor İsayenkova Oksana Vladimirovna;

– "Təqsirsizlik prezumpsiyasının inkişafında Ümumdünya insan hüquqları bəyannaməsinin əhəmiyyəti" – Azərbaycan Respublikası Baş Prokurorluğunun Elmi-Tədris Mərkəzinin rəisi, III dərəcəli dövlət ədliyyə müşaviri Nazir Bayramov;

– "Cinayət mühakimə icraatını tənzimləyən bəzi normalar ümumdünya insan hüquqları bəyannaməsi kontekstində" – AMEA-nın "Cinayət hüququ və cinayət prosesi" şöbəsinin müdiri, hüquq elmləri doktoru, professor İsxan Vəliyev.

Çıxış edənlər BMT-nin Baş Məclisi tərəfindən 1948-ci il dekabrın 10-da qəbul edilən "Ümumdünya insan hüquqları Bəyanna-

məsi"nin əhəmiyyəti və mahiyyətindən danışıraq, məhz bu sənədlə müasir insan hüquqları konsepsiyasının əsasının qoyulduğunu və Yer kürəsində yaşayan bütün insanların və dövlətlərin əməl etməli olduqları insan hüquqlarının məqsəd və prinsiplərinin elan edildiyini vurğuladılar. Onlar həmçinin insan hüquqlarının qorunması sahəsində görülən işləri, Azərbaycan Respublikasında əsas insan hüquqları və azadlıqlarının ölkə rəhbərliyi səviyyəsində qorunduğunu, bütün sahələrdə hüquqi bazanın təkmilləşdirilməsi üçün müvafiq islahatların aparıldığını qeyd edərək, insan hüquqlarının təmin olunması sahəsində birgə fəaliyyətin təkmilləşdirilməsi ilə bağlı öz tövsiyə və təkliflərini verdilər.

Konfransın sonunda Azərbaycan Respublikası DİN-in İnsan Alverinə Qarşı Mübarizə Baş İdarəsinin rəisi, polis polkovniki Cavad Şıxəliyev və Polis Akademiyasının rəisi, polis general-mayoru Nazim Əliyev ölkədə insan hüquq və azadlıqlarının qorunmasında polisin praktiki fəaliyyəti və rolu, bu sahədə əldə edilmiş uğurlar barədə ətraflı məlumat verdilər. Bununla da konfrans öz işini yekunlaşdırdı.

Чекмарева Анастасия Валериевна,

доцент кафедры гражданского процесса Саратовской Государственной Юридической Академии, кандидат юридических наук, доцент

ОСОБЕННОСТИ ПРОЦЕССУАЛЬНЫХ ДЕЙСТВИЙ ПРИ ПОДГОТОВКЕ ГРАЖДАНСКИХ ДЕЛ К СУДЕБНОМУ РАЗБИРАТЕЛЬСТВУ

УДК 34:347.91

Açar sözlər: məhkəmə baxışı, prosessual hərəkətlər, məhkəmə, tərəflər, işdə iştirak edən şəxslər.

Ключевые слова: судебное разбирательство, процессуальные действия, суд, стороны, лица, участвующие в деле.

Keywords: preparation of case for court, procedural steps, court, sides, involved persons.

Современное, динамично развивающееся общество предъявляет новые требования к подготовке судебного разбирательства. Особенно это касается судов первой инстанции, поскольку в их деятельности функция правосудия не ограничивается волей государства, а предполагает состязательные начала процесса, волеизъявление сторон по таким вопросам, как предъявление иска, возражение против иска или его признание, предоставление доказательств. В этой связи роль суда не ослабевает, а усиливается, поскольку он осуществляет управленческую деятельность, взаимодействуя в процессе с юридически заинтересованными лицами, контролируя их действия, оказывая содействие в истребовании доказательств. Кроме того, специфика гражданских процессуальных правоотношений состоит в том, что их главным и основным участником является суд, в результате чего гражданское процессуальное отношение приобретает властно-правовой характер. Этим во многом объясняется и вертикальная структура правовой связи его субъектов, складывающаяся между судом и другими участниками процесса. Вместе с тем, в обществе накопилась критическая масса недоверия к судопроизводству. Согласно опросу, проведенному «Левада-Центром», лишь у 8% респондентов

тов существует абсолютное доверие к судебной системе. У 45% опрошенных отношение к ней сдержанное отношение, а у 43% полностью отсутствует доверие к судебной власти [1, с.103]. В этой связи, качественная подготовка дел позволит укрепить доверие к судопроизводству.

Актуальность совершенствования процессуальных подготовительных действий в суде первой инстанции обусловлена также новыми масштабами деятельности судей. Ежегодно судьям приходится рассматривать свыше 14,5 миллионов гражданских дел. В среднем на одного судью общей юрисдикции приходится 76 дел. Наибольшее количество дел приходится на мировых судей. Судебная нагрузка составляла около 50 дел в месяц, а по некоторым судам превышала 100 дел в месяц при научно-обоснованной норме 15-20 дел [2].

Разъясняя значимость подготовки гражданских дел к судебному разбирательству, Пленум Верховного суда Российской Федерации определил этот этап как одно из основных условий правильного и своевременного разрешения дел. «Непроведение либо формальное проведение подготовки дел к судебному разбирательству, как правило, приводит к отложению судебного разбирательства, волоките, а в ряде случаев и к принятию необоснованных решений»[3]. Пленум Верховного суда обратил внимание судей на тот факт, что подготовка дел к судебному разбирательству обязательна по каждому гражданскому делу. В этой связи принципиальную значимость представляет выяснение и научное обоснование содержания процессуальных подготовительных действий в суде первой инстанции.

В понятие содержания процессуальных подготовительных действий в суде первой инстанции входят действия суда, которые совершаются после возбуждения производства по делу, действия сторон, других лиц, участвующих в деле, их представителей. Отказ от «следственного начала» в деятельности суда позволил концептуально изменить порядок подготовки гражданских дел к судебному разбирательству, обозначив

акцент на действие принципов диспозитивности и состязательности. Глава 14 ГПК РФ регламентирует действия сторон при подготовке дела к судебному разбирательству. Действия истца сводятся к передаче доказательств, содержащих фактические основания иска, а также заявления перед судьей ходатайства об истребовании доказательств, которые он не может получить самостоятельно без помощи суда.

Процедура действий ответчика или его представителя сложнее и предполагает уточнение исковых требований, выяснение их фактических оснований. Кроме того, ответчик или его представитель может представить истцу и его представителю, а также суду возражения в письменной форме по сути требований. Важной задачей является передача другой стороне и судье доказательств, подтверждающих возражения против иска. Наконец, в случае невозможности получить доказательство самостоятельно, ответчик или его представитель обращается к судье с заявлением об истребовании необходимых доказательств. Следовательно, главная новация современного законодательства состоит в вовлечении сторон и их представителей в решение задач подготовки дела к судопроизводству в качестве активных участников. Ранее на этом этапе основным субъектом являлся судья. Современное законодательство отражает важную тенденцию в развитии гражданского процесса, базирующуюся на состязательности участников процесса. Действия сторон и их представителей, перечисленные в ст. 149 ГПК РФ, в основном связаны с «правом на информацию». Получение ответчиком копии доказательств, подтверждающих фактические основания иска, необходимо для обоснования собственной позиции по делу, оценки полноты или недостаточности имеющихся в его распоряжении доказательств. Кроме того, на этом этапе возможно понимание одной из сторон нецелесообразности дальнейшего судебного разбирательства, в результате чего стороны могут прийти к мировому соглашению. Так или иначе, ст.

149 ГПК РФ подразумевает обмен состязательными документами и раскрытие доказательств. Например, при подготовке дела об установлении отцовства истец передает ответчику копии доказательств, подтверждающих происхождение ребенка от ответчика. Это могут быть письма, телеграммы, квитанции почтовых переводов, запись на указание ответчика отцом в карте наблюдения за беременной и роженицей и другие доказательства [4, с. 105]. По делам о возмещении вреда здоровью, причиненного в связи с исполнением трудовых обязанностей, истцом могут быть представлены документы, подтверждающие факт нахождения на иждивении, акт о несчастном случае на производстве, заключение медико-социальной экспертизы о степени утраты профессиональной трудоспособности пострадавшего, справка о среднемесячном заработке и другие документы.

Содержание подготовки дела к судебному разбирательству предполагает решающую роль судьи. Согласно ст. 150 ГПК РФ, полномочия судьи существенно расширены. Возрастает его разъяснительная функция, усиливается роль в примирении сторон, по привлечению к участию специалистов, переводчиков, истребованию доказательств по ходатайству сторон, соблюдению сроков подготовки дела к разбирательству.

Саратовская школа цивилистики до принятия ГПК РФ в 2002 г. подразделяла подготовительные действия на 3 группы: 1) обязательные по всем без исключения рассматриваемым делам; 2) обязательные только по отдельным делам или факультативные (их необходимость определялась судьей в каждом конкретном случае); 3) действия по завершению судопроизводства без разрешения дела [5, с. 225].

В соответствии с современными требованиями к подготовке дела и целями необходимо, на наш взгляд, вместо второй группы выделить еще две. Следовательно, вторая группа действий судьи будет включать в себя комплекс действий, направленных на примирение сторон. В свете современных новаций требуется и выделение

группы действий, связанных с проведением предварительного судебного заседания, целью которого, согласно статье 152 ГПК РФ, является процессуальное закрепление распорядительных действий сторон, совершенных при подготовке дела к судебному разбирательству, выяснение обстоятельств, имеющих значение для правильного рассмотрения и разрешения дела, определение достаточности доказательств по делу, исследование фактов пропуска сроков обращения в суд и сроков исковой давности. В случае назначения предварительного судебного заседания осуществляется его подготовка. Цель предварительного заседания состоит в создании условий для рассмотрения дела по существу. В принципе, можно согласиться с выявлением М.О.Бороздиной двойственного характера предварительного заседания [6, с. 20]. С одной стороны, оно проходит при подготовке дела к судебному разбирательству и является квинтэссенцией процедур управленческого характера. С другой стороны, судья, согласно ст. 152 ГПК РФ, принимает решение, а оно является актом правосудия. Г.А.Жилин называет подготовку дела к судебному разбирательству более низким уровнем гражданского процесса по отношению ко всему производству в суде первой инстанции, поскольку на этом этапе происходит «обеспечение правильного и своевременного рассмотрения и разрешения дела» [7, с. 101].

Такое понимание стадии подготовки дела к судебному разбирательству представляется нам, по крайней мере, не вполне корректным. Дело в том, что подготовка дел к судебному разбирательству обеспечивает достижение целей отправления правосудия [8, с. 297]. Невозможно признавать наличие высоких или низких уровней процесса, так как все его стадии взаимосвязаны не по типу «низшая – высшая», а как самостоятельные, обеспечивающие решение конкретных задач обеспечения правосудия. Вместе с тем, этап подготовки дел к судебному разбирательству является универсальным, поскольку способен оказывать влияние на другие стадии процесса. Так, если

подготовка дела не проводится или проводится неполно, либо неправомерно, это приводит к несвоевременному рассмотрению дела по существу, вынесению незаконных решений, которые потом отменяются или изменяются в апелляционном или кассационном порядке. Так, Апелляционным определением Верховного суда Республики Саха (Якутия) от 20.06.2012 по делу № 33-1954/2012 решение суда по иску о признании законными завещания и свидетельства о праве на наследство, встречному иску о признании недействительными завещания и свидетельства о праве на наследство отменено, дело направлено на новое рассмотрение в тот же суд. Основанием для вынесения такого определения явились следующие обстоятельства: не проведена подготовка дела к судебному разбирательству, условия принятия встречного иска не рассматривались, в мотивировочной части решения не указаны законы, которыми руководствовался суд [9].

С другой стороны, происходит проникновение отдельных элементов судебного разбирательства в этап подготовки дел. Это касается и совершения распорядительных действий (ч. 1 ст. 152 ГПК РФ), и исследования фактов пропуска сроков исковой давности.

Как справедливо отмечали М.А.Викут и И.М.Зайцев, «подготовка дела – всегда синтез, единство трех видов деятельности: интеллектуальной (судья оценивает представленные материалы, проводит их юридическую квалификацию, обдумывает перспективы развития дела и т.п.); процессуальной (совершение подготовительных действий, предусмотренных ГПК) и делопроизводственной (канцелярия делает запросы, направляет повестки и т.п.)» [5, с. 224].

В свете современных требований, помимо названных, особую значимость приобретает и такой вид деятельности, как судебское руководство, обусловленное состязательностью сторон и заключением мирового соглашения. Отмечая значимость судебного руководства, Э.М.Мурадян подчерки-

вает, что «дирижируя судебным оркестром», судья направляет развитие процесса, поощряет позитивную активность, конструктивный диалог сторон, содействует рациональному поиску решения, приемлемого для обеих сторон [10, с. 140].

Содержание процессуальных подготовительных действий в суде первой инстанции не является в полном смысле правосудием, а лишь его обеспечением, она призвана обеспечить правомерность и своевременность последующего судебного разбирательства [11, с. 28]. На этой основе, по нашему мнению, может быть предложена следующая классификация подготовительных действий, заключающаяся в их последовательности защиты прав и интересов лиц, участвующих в деле.

Действия суда при подготовке дела к судебному разбирательству, в соответствии с целями этого этапа, а также особенностями конкретного дела, могут быть дифференцированы на следующие группы:

– действия, направленные на продолжение процесса. В этом случае логична цель подготовительных процедур – обеспечение правильного и своевременного рассмотрения и разрешения дела. Осуществлением этих действий решаются задачи подготовки дела.

Реализуя задачи по уточнению фактических обстоятельств, определению закона, которым следует руководствоваться при разрешении дела и установлению правоотношений сторон, судья вызывает стороны на собеседование, где опрашивает истца или его представителя по существу заявленных требований, ответчика или его представителя, выясняя какие имеются возражения против иска. Судья также вправе решить вопрос о соединении или разъединении заявленных требований.

Выяснение состава лиц, участвующих в деле и других участников процесса, влечет необходимость совершения следующих действий:

– разрешение вопроса о вступлении в дело соистцов, соответчиков и третьих лиц, не заявляющих самостоятельные требования относительно предмета спора;

- замена ненадлежащего ответчика;
- привлечение специалиста, переводчика.

Задача представления необходимых доказательств сторонами и другими лицами, участвующими в деле, реализуется путем совершения следующих действий:

- назначение экспертизы и эксперта для ее проведения;
- истребование по ходатайству сторон и других лиц, участвующих в деле, доказательств, которые они не могут получить самостоятельно;
- проведение осмотра на месте письменных и вещественных доказательств, в случаях, не терпящих отлагательства;
- направление судебных поручений;
- принятие мер по обеспечению доказательств;
- обеспечение иска;
- разрешение вопроса о проведении предварительного судебного заседания.

Задача информационного обеспечения участников процесса реализуется путем:

- направления ответчику копии заявления и приложенных документов, обосновывающих требования истца;
- извещения лиц, участвующих в деле, о времени и месте проведения собеседования;
- извещения лиц, участвующих в деле, о времени и месте проведения предварительного судебного заседания (в случае принятия решения о его проведении);
- вызова в судебное заседание участников процесса: лиц, участвующих в деле, лиц, содействующих осуществлению правосудия;
- разъяснения лицам, участвующим в деле, их процессуальных прав и обязанностей.

Действиям, направленные на приостановление или завершение судопроизводства относятся:

- действия, способствующие примирению сторон: меры по заключению сторонами мирового соглашения, разъяснение возможности проведения процедуры медиации, права обратиться за разрешением спора в третейский суд, разъяснение права отказа истца от иска, признания иска ответчиком;
- действия, направленные на исследование фактов пропуска сроков исковой давности;
- исследование оснований приостановления, прекращения производства по делу, оставления заявления без рассмотрения.

Таким образом, подготовка дела к судебному разбирательству в суде первой инстанции отличается многообразием процессуальных действий. Однако в каждом конкретном деле имеется своя особая специфика, которая делает целесообразным совершение именно тех действий, которые в большей мере способствуют достижению цели подготовки дела к рассмотрению. Сущностные признаки содержания процессуальных подготовительных действий в суде первой инстанции можно определить следующим образом. Во-первых, содержание процессуальных действий обусловлено законом. Во-вторых, руководящую роль в надлежащем их исполнении играет судья. В-третьих, подготовительные действия имеют состязательный характер. В-четвертых, законом предусмотрена возможность мирного урегулирования спора, в том числе с участием медиатора. В-пятых, формами совершения процессуальных подготовительных действий являются: собеседование, предварительное судебное заседание, единоличное определение круга вопросов судьей.

Использованные источники:

1. Бабаджанян К.А. Суд и закон на страже интересов личности // Правовая политика и правовая жизнь. Саратов – Москва. 2011. № 3 (44)
2. VIII съезд судей: этика, нагрузка, оклады, профпраздник // <http://rapsinews.ru/judicial-analyst/2012/12/17/2658105333.html> Дата обращения 17.12.2012
3. Постановление Пленума Верховного суда Российской Федерации от 24 июня 2008 г. № 11 (в ред. от 09.02.2012) «О подготовке гражданских дел к судебному разбирательству» // «Российская газета», № 140, 02.07.2008
4. Ефимова Ю.В. процессуальные особенности рассмотрения отдельных категорий гражданских дел: Учебно-методический комплекс. Саратов, 2009
5. Вилкут М.А., Зайцев И.М. Гражданский процесс России. М., 1999
6. Бороздина М.О. Предварительное судебное заседание как новелла гражданского процессуального законодательства. Автореф. дисс. канд. юрид. наук. Саратов, 2007
7. Жилин Г.А. Правосудие по гражданским делам. М., 2010
8. Решетникова И.В. Концепция подготовки дела к судебному разбирательству // Современная доктрина гражданского, арбитражного процесса и исполнительного производства: теория и практика: Сб. науч. статей. Краснодар. СПб., 2004
9. Апелляционное определение Верховного суда Республики Саха (Якутия) от 20.06.2012 по делу № 33-1954/2012СПС «Консультант Плюс». URL: // <http://base.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc;base=SOJ;n=274974> (дата обращения 14.02. 2013).
10. Мурадян Э.М. Ходатайства, заявления и жалобы (обращения в суд). СПб., 2008
11. Исаенкова О.В., Демичев А.А. Гражданское процессуальное право России: Учебник / Под ред. О.В.Исаенковой. М., 2009.

Çekmaryova Anastasiya

**Mülki işlərin məhkəmə baxışına hazırlanması zamanı ayrı-ayrı
prosessual hərəkətlərin xüsusiyyətləri**

XÜLASƏ

Məqalə mülki işin məhkəmə baxışına hazırlanması zamanı məhkəmənin, tərəflərin və işdə iştirak edən digər şəxslərin prosessual hərəkətlərinin məzmununun tədqiqinə həsr olunmuşdur. Müəllif prosessual hərəkətlərin müxtəlif əsaslar üzrə təsnifatını aparır.

Chekmaryova Anastasiya

**Features of separate procedural steps during
preparation of civil cases for court**

SUMMARY

The article is dedicated to research of content of procedural steps of court, parts and other persons during the preparation of civil cases for court. The author classifies procedural steps via various basis.

**Rəyçi: h.ü.e.d., prof. Aliş Qasimov
Təqdim edən: h.ü.f.d. Rəşad Məmmədov**

Касумов Алыш Мамиш оглы,
доктор юридических наук, профессор, заведующий кафедрой
Трудового и экологического права юридического факультета
Бакинского Государственного Университета

Джафаров Захид Иса оглы,
Профессор кафедры Трудового и экологического права
юридического факультета Бакинского Государственного
Университета, доктор юридических наук

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ САМОЗАЩИТЫ ТРУДОВЫХ ПРАВ РАБОТНИКАМИ

УДК 34:342.734

Açar sözlər: özünümüdafiə, əmək hüquq -
larının müdafiəsi, işəgötürən, işçi.

Ключевые слова: самозащита, защита
трудовых прав, работодатель, работник.

Keywords: self-defence, defence of labour
rights, employer, employee.

Самозащита трудовых прав работниками является качественно новой для трудового права Азербайджанской Республики формой защиты субъективных трудовых прав и законных интересов работников.

В настоящее время необходимость изучения проблемы самозащиты в трудовом праве настоятельно диктуется, на наш взгляд, тремя главными причинами. Первая причина обусловливается потребностями повседневного совершенствования трудового законодательства, что напрямую связано с актуальными закономерностями функционирования рынка, фундаментом которого является частная собственность, коренным образом изменившая общественные взаимосвязи непосредственных производителей и владельцев средств производства, наличием обширного рынка труда и некоторых других факторов нового общественного уклада. Ко второй причине относится законодательное закрепление в Трудовом Кодексе Российской Федерации (далее ТК РФ), некоторых других стран СНГ нового специального раздела, непосредственно посвященного защите трудо-

вых прав работников, в том числе и их самозащите, чего не было и не могло быть в прежнем трудовом законодательстве советского периода. Третья важная причина состоит в том, что имеются определенного рода противоречия или, по крайней мере, несогласованность между Трудовым кодексом Азербайджанской Республики, принятым 1 февраля 1999 г. (далее – ТК АР), и ранее принятым Гражданским Кодексом Азербайджанской Республики (далее ГК АР).

В ГК АР вопросы защиты и самозащиты прав граждан достаточно детально урегулированы, им посвящена специальная (вторая) глава, чего нельзя сказать о действующем ТК АР.

Специалисты в области теории трудового права «вплотную» приступили к исследованию проблем самозащиты с появлением этой правовой категории в трудовом законодательстве, имеющей высокую практическую значимость. И вполне естественно, что здесь возникли противоречивые суждения и трактовки.

Так, К.Н.Гусов и В.Н.Толкунова понятие самозащиты, с нашей точки зрения, толкуют весьма широко. По их мнению, законодатель ошибочно не отнес к этому способу такие формы, как разрешение индивидуальных и коллективных трудовых споров, ибо эти важнейшие формы всегда начинаются по инициативе работников (1, с. 384).

Представляется, что ближе к истине подошли А.Ф.Нуртдинова и Л.А.Чиканова (2, с. 688-693), а также Т.В. Иванкина (3, с. 331-337) (далее рассмотрим их точки зрения).

Хотя вопрос о самозащите не является абсолютно новым для теории права, однако имеются все основания утверждать, что приоритет в разработке этой правовой категории принадлежит теории уголовного права.

Так, ученый-цивилист О.С.Иоффе отмечал, что гражданские права защищаются в определенном, законом установленном порядке: общем, специальном и исключи-

тельном. К общему порядку О.С. Иоффе относил судебную защиту, специальный порядок увязывал с административным способом защиты, а исключительный порядок ассоциировал с необходимой обороной и крайней необходимостью, когда в силу особых условий, при которых совершается посягательство на гражданские права, обеспечить их защиту в судебно-арбитражном или административном порядке невозможно (4, с. 331-337). О.С.Иоффе писал, что «действующее гражданско-правовое законодательство не определяет понятий «необходимая оборона» и «крайняя необходимость». Однако в Гражданском кодексе ссылки на эти понятия имеются, с ними приходится сталкиваться также в судебной практике ... при выяснении их сущности суд может воспользоваться нормами уголовного законодательства, а цивилистическая теория – выводами, которые по поводу понятия необходимой обороны и крайней необходимости сделаны в науке уголовного права» (4, с. 331-337).

Хотя О.С.Иоффе термин «самозащита» не использует, однако по смыслу выше процитированного текста вполне ясно, что речь идет именно о самозащите гражданских прав.

В настоящее время категории «необходимая оборона» и «крайняя необходимость» как формы самозащиты получили всеобщее признание, в том числе и у специалистов по общей теории права (5, с. 10-14), уголовного (ст. 36 и 38 Уголовного кодекса АР), административного (ст. 18 и 19 Кодекса АР об административных проступках) и гражданского права (ст. 20 ГК АР).

В науке уголовного права под необходимой обороной обычно понимается правомерная защита от общественно опасного посягательства путем причинения вреда посягающему. Необходимая оборона является, по мысли ученых-специалистов по уголовному праву, самостоятельным субъективным правом гражданина. Особенностью защиты при необходимой обороне является ее активный характер (6, с. 276-297).

Термин «самозащита» нельзя отнести к совершенно новому правовому явлению в праве, он применялся в цивилистике ранее: еще Д.И.Мейер писал о двух способах защиты гражданских прав: самозащиты и судебной защиты (7, с. 301).

Однако следует отметить, что самозащита в то время трактовалась весьма в узком, урезанном смысле и применялась только в силу чрезвычайных обстоятельств.

Толчком для разработки концепции самозащиты в теории гражданского права, вне всякого сомнения, послужили ст. 448 ГК РСФСР («Вред, причиненный в состоянии необходимой обороны») и ст. 449 ГК РСФСР («Ответственность за вред, причиненный в состоянии крайней необходимости») и соответствующие статьи ранее действовавшего ГК Азерб. ССР от 11 сентября 1964 г. (ст. 445 и 446).

Многие ученые-цивилисты к основным мерам самозащиты относили, главным образом, необходимую оборону и крайнюю необходимость.

Так, О.В.Красавчиков полагал, что для самозащиты характерным является то, что: а) она осуществляется против наличного посягательства на права и интересы управомоченного лица; б) обстановка (обстоятельства места и времени) исключает в настоящий момент возможность обращения за защитой к государственным и общественным органам; в) самозащита осуществляется, прежде всего, силами самого потерпевшего; г) самозащита не должна выходить за пределы положений, установленных законом (8, с. 106).

Аналогичное понимание самозащиты находим и у других ученых-цивилистов. Так, в учебнике по гражданскому праву Ленинградского университета (1982 г.) самозащита относится к исключительному порядку, который может применяться в силу чрезвычайных обстоятельств (9, с.192).

Авторы комментария к ст. 1066 («Причинение вреда в состоянии необходимой обороны») ГК РФ, хотя и неоднозначно, но соглашаются с тем, что необходимая обо-

рона представляет собой один из способов самозащиты прав (10, с. 892-893).

Не вызывает сомнения, что и наш законодатель занимает аналогичную позицию. Так, в ст. 563 («Необходимая оборона») ГК АР сказано: «Необходимая оборона является такой самозащитой, которая необходима для подавления противоправного, реального нападения...», а в ст. 564 («Крайняя необходимость») ГК АР установлено, что «действие, совершенное при самозащите в состоянии окончательной необходимости, соответствует праву, т. е. не противоречит праву и в этом случае нанесенный ущерб не должен быть возмещен».

Однако институт уголовного права, адаптированный применительно к гражданско-правовым отношениям, не мог решить всех проблем, связанных с их самозащитой, ибо предмет гражданского права и метод правового регулирования объективно требовали имманентно присущих природе данной отрасли способов и форм самозащиты, требовалась углубленная научная разработка вопросов форм защиты гражданских прав, в том числе и вопросов самозащиты. И такая стройная теория была разработана В.П.Грибановым, которая затем реально была воплощена в ГК РСФСР 1964 г. и в ГК Азерб. ССР 1964 г., а специальные нормы о самозащите закреплены как в новом ГК АР, так и в новых российских кодексах – ГК и ТК.

В.П.Грибанов создал практически новую концепцию самозащиты в гражданском праве, считая, что правомочное лицо, кроме мер необходимой обороны и крайней необходимости имеет право осуществлять иные активные действия превентивного характера (оперативные меры). Этот ученый сформулировал одно из первых, на наш взгляд, весьма удачных, научных определений самозащиты, полагая, что «под самозащитой гражданских прав следует понимать совершение управомоченным лицом дозволенных законом действий фактического порядка, направленных на охрану его личных или имущественных прав и интересов» (11, с. 117-118).

Указав на то, что предусмотренные ГК РСФСР (ст. 448 и ст. 449) два способа самозащиты гражданских прав явно недостаточны, В.П.Грибанов, сделал принципиально важный вывод о том, что для собственника или лица, владеющего имуществом на иных основаниях, необходимы меры охраны имущества и хотя действующим гражданским законодательством они прямо не предусмотрены, эти меры косвенно могут быть выделены из ряда гражданско-правовых норм. Далее В.П. Грибанов отметил: «Необходимо различать предпринимаемые управомоченным лицом для самозащиты своих прав меры превентивного характера и меры активного оборонительного характера, т. е. необходимую оборону и крайнюю необходимость» (11, с. 117-118).

Это был совершенно новый подход как для науки гражданского права, так и для юридической науки в целом, раскрывающий существенные свойства и правовую природу самозащиты, определение которой с теми или иными модификациями вошло во многие учебники по гражданскому праву. При этом, действия или меры фактического порядка, используемые для охраны прав граждан и юридических лиц, могут быть такими, которые прямо предусмотрены законодательством, и вытекать из обычно принятых в обществе мер такого рода.

Однако использование мер фактического порядка не должно выходить за границы или рамки, установленные законом.

Воспринятой оказалась и идея В.П.Грибанова о таком специфическом способе защиты гражданских прав, как меры оперативного воздействия на правонарушителя.

Не вдаваясь в теоретические подробности указанной категории науки гражданского права, приведем ее определение: «Под мерами оперативного воздействия понимаются такие юридические средства правоохранительного характера, которые применяются к нарушителю гражданских прав и обязанностей непосредственно управомоченным лицом как стороной в гражданском правоотношении, без обращения за защитой права к компетентным

государственным или общественным органам» (12, с. 163-164; 13, с. 418).

Меры оперативного воздействия достаточно многочисленны. В.С. Ем делит их на три основные группы: а) меры оперативного воздействия, связанные с исполнением обязанностей за счет должника; б) меры оперативного воздействия, связанные с обеспечением встречного удовлетворения; в) меры оперативного воздействия, связанные с отказом совершить определенные действия в интересах неисправного контрагента (меры отказного характера) (13, с. 419-420).

Так, согласно ст. 451 ГК АР («Исполнение обязательства за счет должника»), при неисполнении должником обязательства по подготовке передачи имущества в собственность или пользование кредитора, или выполнение для него определенной работы, или оказание ему определенных услуг кредитор может... поручить исполнение обязательства... третьим лицам, или исполнить его своими силами, или же требовать от должника возмещение понесенных расходов...»

Меры оперативного воздействия второй группы можно продемонстрировать, например, ст. 468 ГК АР («Понятие удержания и его основания»). В данной статье закреплено принципиально важное положение: «Кредитор, у которого находится вещь, подлежащая передаче должнику, либо лицу, указанному должником, вправе в случае неисполнения должником в срок обязательства по оплате этой вещи или возмещению кредитору связанных с нею издержек и других убытков, удерживать ее до тех пор, пока соответствующее обязательство не будет исполнено».

К мерам оперативного воздействия третьей группы можно отнести односторонний отказ от нарушенного другой стороной договора – ст. 430 ГК АР («Отказ от исполнения обязательства»); отказ от принятия ненадлежащего исполнения обязательства – ст. 447 ГК АР («Неисполнение обязательства в двусторонних договорах») и некоторые др.

Из определений самозащиты и мер оперативного воздействия видно, что между ними имеется определенное сходство: и самозащита, и меры оперативного воздействия осуществляются управомоченным лицом самостоятельно, без обращения в компетентные государственные органы, т. е. по существу носят односторонний характер. Тем самым определяется их оперативность, т. е. быстрота воздействия на лицо, совершившее неправомерные действия. Отличие мер оперативного воздействия от самозащиты состоит в том, что они применяются, когда обязанная сторона совершила неправомерные действия в отношении другой стороны, поэтому они являются мерами правоохранительными (юридическими), а не мерами фактического порядка, что имеет место при самозащите.

Однако, как полагают авторы одного из Комментариев к Гражданскому кодексу Российской Федерации, «меры оперативного воздействия близки к самозащите» (14, с. 71).

В научной литературе по гражданскому праву не случайно появилась точка зрения, согласно которой меры оперативного воздействия являются одной из правовых форм самозащиты, т. е. составляют единую, общую правовую категорию (15, с. 36). Так, А.П.Сергеев пишет: «К мерам самозащиты относятся действия лиц в состоянии необходимой обороны и крайней необходимости и меры оперативных санкций, например, отказ совершать определенные действия в отношении неисправного должника (отказ от оплаты, отказ от передачи вещи и т. п.)» (16, с. 270).

По нашему мнению, различие между самозащитой и мерами оперативного воздействия все же имеются, причем существенные. Так, сфера применения самозащиты — это так называемые абсолютные правоотношения, т. е. правоотношения, в которых управомоченному лицу противостоит неопределенный круг обязанных субъектов (правоотношения собственности и др.), в то время как в относительном правоотношении управомоченному

лицу противостоит строго определенное то же управомоченное лицо.

В теории трудового права не принято делить правоотношения на абсолютные и относительные, трудовые правоотношения, в отличие от гражданско-правовых, которые могут возникать из деликтов (деликтная ответственность), всегда возникают из правомерных юридических фактов (договоров), что является весьма важным обстоятельством при выяснении природы и сущности самозащиты в трудовом праве.

Пожалуй, первое научное определение самозащиты в трудовом праве предложила проф. Т.В.Иванкина, основываясь на Конституцию РФ и комплексный анализ норм, включенных в разд. XIII ТК РФ, и особенно главы 59 ТК РФ («Самозащита работниками трудовых прав»), а также значительное число других норм ТК РФ. «Под самозащитой права, — полагает Т.В. Иванкина, — понимаются действия гражданина по защите своих прав без обращения в органы, уполномоченные обеспечивать защиту прав граждан и рассмотрения споров, связанных с их нарушением» (3, с. 533).

С нашей точки зрения, в приведенном определении указывается на основной (квалифицирующий) признак самозащиты в трудовом праве — совершение гражданином действий по защите своих прав без обращения в органы, уполномоченные обеспечивать защиту. Однако в определении нет ответа на более существенные вопросы: во-первых, какие именно действия должен и имеет право предпринимать работник в защиту своих нарушенных прав? Во-вторых, могут ли такие действия быть действиями фактического порядка или они должны носить юридический характер? В-третьих, допустимы ли такие известные уголовному и гражданскому праву фактические действия, как необходимая оборона и крайняя необходимость и другие фактические действия работников? Ответы на эти вопросы могли бы более обстоятельно раскрыть суть новой категории трудового права.

Правовая природа трудового правоотношения существенным образом отличается от гражданско-правовых отношений, также функционирующих в сфере частных отраслей права. Существенное отличие между ними состоит, в частности, в том, что работник в процессе труда находится под контролем работодателя, под действием его дисциплинарной власти и обязан выполнять его указания. Элемент зависимости, несамостоятельности, подчиненности является весьма серьезным признаком, разграничивающим правоотношения, поэтому субсидиарное применение норм гражданского права в сфере трудовых отношений должно учитывать свойственные им особенности.

При самозащите управомоченное лицо, т. е. работник, защищает себя исключительно собственными действиями. Ответ на вопрос – каковы же должны быть собственные действия работника, дает, как нам представляется, ст. 2 Конституции АР. Согласно ч. 1 названной нормы, «каждый обладает правом защищать свои права и свободы не запрещенным, законом способами и средствами». Приведенное положение Конституции АР почти дословно воспроизведено в ГК АР, но, к сожалению, подобной нормы нет в ТК АР.

Согласно ст. 20 ГК АР, «лица вправе осуществлять самозащиту гражданских прав, используя все способы, не запрещенные законом». Поэтому работник, защищая нарушенное субъективное право или свой законный интерес, вправе пользоваться любыми способами и средствами, в том числе и действия фактического порядка, прямо не предусмотренные трудовым законодательством.

Поэтому мы не разделяем точку зрения А.Ф.Нуртдиновой и Л.А.Чикановой о том, что право на конкретные формы самозащиты или право на конкретные действия, которые может использовать работник в целях самозащиты, должны быть ему предоставлены законом (2, с. 689). Думается, что данное мнение противоречит ст. 45 Конституции РФ, в которой записано, что

каждый вправе защищать свои права и свободы всеми способами, не запрещенными законом. Такое право работника закреплено и в ст. 21 ТК РФ. Однако российский законодатель, к сожалению, ограничился указанием лишь на одну форму самозащиты трудовых прав: такой формой является отказ от выполнения трудовых обязанностей (ст. 379 ТК РФ).

Нельзя согласиться с мнением А.Ф.Нуртдиновой и Л.А.Чикановой, которые утверждают, что самозащита трудовых прав возможна лишь при их «грубом нарушении», которое было допущено со стороны работодателя. Но в самом законе, прежде всего, в ст. 379 ТК РФ, о таком характере нарушения трудовых прав работника ничего не говорится. Если же согласиться с А.Ф.Нуртдиновой и Л.А.Чикановой, то право работников на самозащиту окажется неоправданно ограниченным (2, с. 689).

Представляется, что российский законодатель обоснованно не стал перечислять все возможные в реальной практике случаи отказа работника от выполнения своих обязанностей и ограничился только двумя случаями: отказ от выполнения работы, не предусмотренной трудовым договором, а также когда выполнение работы непосредственно угрожает жизни или здоровью работника. Однако следует согласиться с точкой зрения В.Н.Толкуновой о том, что в ст. 379 ТК РФ указана лишь одна форма самозащиты — правомерный отказ от выполнения работы, и это верно (17, с. 598).

Из ст. 26 Конституции АР и ст. 20 ГК АР, а также из ст. 45 Конституции РФ и ст. 12 ГК РФ следует, что возможны все способы самозащиты, не запрещенные законом. Поэтому полагаем, что любого рода и вида фактические действия работника, как своеобразная реакция на неправомерное поведение работодателя, его посягательства на субъективные права и законные интересы работника следует отнести к способам самозащиты. И совершенно другое дело, когда возникает вопрос о правомерности или, напротив, неправо-

мерности поведения работника. С этой частью определения самозащиты, сформулированного Т.В.Иванкиной как «действия гражданина», необходимо согласиться (3, с. 533). Но нельзя согласиться с определением самозащиты трудовых прав теми учеными, которые под самозащитой понимают «отказ от выполнения трудовых обязанностей» (2, с. 689).

С учетом вышеизложенного, под самозащитой работниками своих трудовых прав необходимо считать, с нашей точки зрения, дозволенные законом действия фактического порядка, предпринимаемые работниками исключительно собственными силами в целях восстановления нарушенного работодателем субъективного права или законного интереса.

Фактические действия работника, как уже отмечалось, могут быть только правомерными, однако действия работника могут выходить за пределы дозволенного законом, т. е. за пределы самозащиты, поскольку реакция работника может быть весьма разнообразной и не вполне адекватной. Например, если работник неожиданно для работодателя самовольно покидает место работы, хорошо зная при этом, что его могут уволить с работы за прогул или лишит премиального вознаграждения, или привлечь к дисциплинарной ответственности. При таких действиях работника работодатель может осознать факт неправомерности своего поведения и исправить его. Но если даже работодатель не изменит своего решения, работник может обратиться за защитой в судебные органы, которые вполне могут признать поведение работника правомерным и восстановить его на прежней работе (в прежней должности), вопреки желанию работодателя.

Реакция работника на неправомерные действия работодателя может быть и вполне правомерной (законной), например, он подает заявление о расторжении трудового договора по собственному желанию (ст. 69 ТК АР). В ст. 80 ТК РФ («Расторжение трудового договора по инициативе работника») записано, что «в случаях установ-

ленного нарушения работодателем законов и иных нормативных правовых актов, содержащих нормы трудового права, условия коллективного соглашения или трудового договора, работодатель обязан расторгнуть трудовой договор в срок, указанный в заявлении работника».

Нет нужды говорить о том, что приведенные выше примеры являются юридическими фактами иного порядка, чем те, что перечислены в ст. 379 ТК РФ, и другие возможные формы отказов, вытекающие из содержания ряда норм трудового законодательства. Не случайно в науке гражданского права к «своеобразным» способам защиты, наряду с другими, закрепленным в ст. 12 ГК РФ, относят прекращение или изменение правоотношения. Расторжение трудового правоотношения в одностороннем порядке по инициативе работника практически является принудительным и часто весьма невыгодным для работодателя.

В ч. 2 ст. 20 ГК АР закреплен чрезвычайно важный принцип: «Способы самозащиты должны быть соразмерны нарушению гражданских прав и не выходить за пределы действий, необходимых для его пресечения». Однако это отнюдь не означает, что действия защищающейся стороны во всех случаях должны быть правомерными. Авторы комментария к ст. 14 ГК РФ («Самозащита гражданских прав») указывают, что самозащита в гражданском праве близка к необходимой обороне и крайней необходимости, применение данного способа самозащиты должно освобождать от ответственности за вред, причиненный лицу, нарушившему или нарушающему права и интересы защищаемогося (10, с. 60).

Итак, из сказанного можно сделать весьма важный вывод теоретического и практического плана: к самозащите трудовых прав как к новому правовому явлению в известной мере применимы те же положения, что и к правовым категориям «необходимая оборона» и «крайняя необходимость».

Известен случай, когда работник, торговавший на открытом прилавке на улице,

узнав о том, что по распоряжению администрации торгога он переводится на другую точку работы на окраине города, возмущился такими действиями администрации, и, посчитав их несправедливыми, отказался выполнить распоряжение, но предупредил администрацию и самовольно покинул место работы, оставив без охраны товары. Товары были расхищены, торговому предприятию был нанесен значительный материальный ущерб.

Представляется, что приведенный пример демонстрирует факт превышения работником пределов самозащиты. Как и в случае превышения пределов необходимой обороны, работник должен нести ответственность по аналогии со ст. 36 УК АР и ст. 36 ГК АР. В ч. 3 ст. 563 ГК АР, где записано: «Если какое-либо лицо превысило пределы самозащиты в виновной форме или преднамеренно... оно должно возместить нанесенный ущерб».

Из вышеизложенного вытекает, что самозащита работниками трудовых прав предполагает не только правомерный отказ работника от выполнения своих трудовых обязанностей, но и другие действия фактического порядка.

В реальной жизни работник чаще всего не знает, соответствуют ли его меры самозащиты законодательству или он нарушает закон. Нередко работодатель грубо нарушает трудовое законодательство, условия коллективного или трудового договора, иногда злоупотребляет своими правами, творя произвол в отношении подчиненных ему работников. Как известно, термин «злоупотребление правом» в трудовом законодательстве никогда широко не использовался, лишь иногда его можно было встретить в научной литературе. В какой-то степени, особенно ранее, применялся его известный аналог, так называемое «грубое нарушение трудовых прав работников». В настоящее время, очевидно, есть необходимость ввести данное понятие в законодательство, поскольку имеется заметное различие между грубым нарушением трудовых прав работников и

злоупотреблением правами, ему принадлежащими. Обзор различных точек зрения в отношении понятия «злоупотребление правом» (18, с. 4-28). Поэтому узкая трактовка мер самозащиты только как правомерного отказа ограничивает возможности работника.

В науке гражданского права и в гражданском законодательстве вопрос по поводу необходимой обороны и крайней необходимости решен, причем однозначно: это – способы самозащиты гражданских прав. В новых ТК АР и ТК РФ впервые использованы категории «необходимая оборона» и «крайняя необходимость». Так, в ст. 201 ТК АР и ст. 239 ТК РФ сказано, что необходимая оборона и крайняя необходимость исключают наступление материальной ответственности работника.

Думается, что в понятие самозащиты трудовых прав как категории трудового права кроме ее основной формы – отказа работника от выполнения своих трудовых обязанностей должны быть включены и такие фактические действия, как необходимая оборона и крайняя необходимость. В то же время, полностью отождествлять отказ от работы как действие фактического порядка и необходимую оборону (крайнюю необходимость) не следует, ибо это – разные средства самозащиты, хотя у них имеются и некоторые общие черты. Самозащита в узком смысле, т. е. исключая необходимую оборону (крайнюю необходимость), не должна выходить за пределы действий, необходимых для пресечения посягательства, она должна быть соизмеримой ему по своим формам. Самозащите в целом и самозащите в трудовом праве, в том числе, свойственны дозволенность законом, осуществление против наличного посягательства, исполнение действий фактического порядка исключительно собственными силами. Если защищаемая сторона (работник) превышает допустимые законом пределы самозащиты, то такие действия становятся неправомерными, перерастают в правонарушения и влекут за собой соответствующий вид юридической ответ -

ственности. Как правильно пишет Т.Е. Або - ва, «факты превышения пределов самозащиты (так же как и необходимой обороны в уголовном праве) устанавливаются юрисдикционными органами. В частности, по иску лица, против которого были применены меры самозащиты» (10, с. 61).

Опираясь на проведенный нами анализ как уже известных в общей теории права определений самозащиты (19, с. 281), так и определений, разработанных учеными-цивилистами, а также на определения, предложенные теоретиками-трудовиками, полагаем, что к допустимым мерам самозащиты трудовых прав относится ряд действий фактического порядка. К такого рода действиям, прежде всего, можно отнести правомерный (дозволенный трудовым законодательством) отказ работника от выполнения своих обязанностей. Правомерный или дозволенный законом отказ, судя по содержанию ст. 379 ТК РФ, приобретает статус обобщающей категории, и не случайно сделаны попытки на ее основе сформулировать одно из первых в трудовом праве понятий самозащиты.

Так, по мнению А.Ф.Нуртдиновой, «самозащита – это отказ от выполнения трудовых обязанностей, когда он вызван грубым нарушением трудовых прав работника и имеет целью восстановление этих прав» (2, с. 689). К сожалению, А.Ф.Нуртдинова затем изменила свою позицию, сформулировав ее иначе: «Самозащита предполагает самостоятельные активные действия работника по охране своих трудовых прав, жизни и здоровья без обращения или наряду с обращением в органы по рассмотрению индивидуальных трудовых споров, либо в органы по осуществлению надзора и контроля за соблюдением законодательства и труда» (20, с. 987).

Как уже отмечалось, такая конструкция самозащиты не стыкуется с уже общепризнанными ее концепциями, как в общей теории права, так и в науке гражданского права и законодательстве. Нельзя согласиться и с утверждением А.Ф.Нуртдиновой о том, что самозащита в форме отказа

работника выполнять свои обязанности предполагает некие активные действия с его стороны, скорее, это, все же, пассивная форма защиты, активная же форма самозащиты свойственна необходимой обороне и крайней необходимости, что также является общепризнанной точкой зрения.

Правомерный отказ работника от выполнения своих обязанностей, закрепленный в качестве способа самозащиты, в ряде случаев прямо предусматривается в некоторых статьях ТК РФ, а в отдельных случаях, хотя прямо нормой и не предусмотрен, вытекает однако из ее смысла. Так, отказ от выполнения работы прямо предусмотрен в ст. 142 ТК РФ («Ответственность работодателя за нарушение сроков выплаты заработной платы и иных сумм, причитающихся работнику»): «В случае задержки выплаты заработной платы на срок более 15 дней работник имеет право, известив работодателя в письменной форме, приостановить работу на весь период до выплаты задержанной суммы». Именно приостановку работы крупные ученые-трудовики квалифицировали как один из конкретных способов самозащиты работников в действующем ТК РФ (17, с. 599; 20, с. 987).

Ст. 236 ТК РФ установлена материальная ответственность работодателя за задержку выплаты заработной платы. Аналогичная норма имеется и в ст. 172 ТК АР.

Вместе с тем, в ТК АР такая мера самозащиты, как отказ работника от работы (приостановление работы) в случае задержки выплаты заработной платы по вине работодателя, к сожалению, не предусмотрена. Таким образом, в данной норме речь идет лишь об ответственности работодателя, а именно – о материальной ответственности (ст. 195 ТК АР) (21, с. 248-252).

Отказ работника от работы, как способ самозащиты предусматривается многими статьями ТК РФ. Например, отказ от выполнения работы будет правомерным в случае возникновения опасности для жизни и здоровья работника вследствие нарушения требований охраны труда до устране-

ния такой опасности (ст. 219 ТК РФ), правомерным будет и отказ работника от выполнения тяжелых работ и работ с вредными или опасными условиями труда, не предусмотренными трудовым договором. В ТК РФ само понятие «отказ от работы» как мера самозащиты встречается не так часто, в отличие от ТК АР. Например, в ч. 2 ст. 230 ТК АР («Гарантии работникам за вынужденный прогул или отказ от работы в связи с необеспечением неопасных условий труда») говорится, что «работник может отказаться от выполнения трудовой функции в связи с необеспечением работодателем безопасных условий труда или созданием угрозы для жизни, или объявить единолично забастовку в установленном порядке. В этом случае работник не несет какой-либо ответственности...»

Исходя из контекста данной нормы можно сказать, что наш законодатель проводит грань различия между отказом работника от выполнения трудовой функции и так называемой «единоличной» забастовкой. Подтверждают это и положения ч. 8 ст. 295 ТК АР: «В случае вынесения судом постановления о признании действий бастующего в одиночку работника незаконными и необоснованными, работник может быть привлечен к дисциплинарной ответственности в соответствии со ст. 186 ТК АР, а в соответствии с пунктом «г» ст. 70 ТК АР может быть и уволен с работы».

Вместе с тем, отказ от выполнения работником своих трудовых функций, как способ самозащиты, наш законодатель использует в ТК АР, в отличие от ТК РФ, только один раз – в ч. 2 ст. 230. Поэтому законодателю предстоит решать вопросы самозащиты. Так, если отказ работника носит продолжительный характер и он основан на законе (является правомерным), то необходимо решить, прежде всего, вопрос о его материальной компенсации. И хотя отказ работника от выполнения своих функций как способ самозащиты используется только в одной норме в ТК АР, это отнюдь не означает, что данный способ

самозащиты не может быть использован работниками в других случаях нарушения их прав работодателями.

Анализируя нормы ТК АР, главным образом те, которые закрепляют за определенной категорией работников дополнительные правовые гарантии, можно сделать вывод, что отказ от работы как средство самозащиты будет правомерным, например, в ст. 60 («Временный перевод на другую работу по инициативе работодателя»); ст. 99 («Сверхурочная работа»); ст. 100 («Предельное количество сверхурочных работ»); ст. 227 («Право работника на информацию о состоянии условий охраны труда»); ст. 242 («Ограничение труда женщин на ночные, сверхурочные работы и на работу в выходные дни, а также в командировки»); ст. 250 («Работы, на которых запрещается применение труда лиц, моложе 18 лет») и др.

Во всех этих положениях ТК АР законодатель установил ряд норм-гарантий, которые фактически являются субъективными правами работника и, следовательно, их правовая защита должна быть обеспечена государственной властью. Вместе с тем, трудовое законодательство разрешает и самозащиту трудовых прав работников (работника), т. е. правомерный отказ таких лиц от выполнения своих трудовых функций.

Разрабатываемая нами концепция правомерного (основанного на законе) отказа работника от работы как своего рода реакция на противоправные действия работодателя, нарушившего субъективное право работника, т. е. как средство, способ самозащиты работника, должна быть обеспечена рядом как материальных, так и нематериальных гарантий. Если этого не сделать, то самозащита, как один из признанных в праве, в целом, способов правовой защиты, не будет эффективным и потеряет свое практическое применение.

Самозащиту можно рассматривать и в качестве особой социальной санкции, которая должна вызывать у работодателя

определенные морально-психологические переживания, морально-психологический дискомфорт. Всякое правонарушение, независимо от степени тяжести, должно оцениваться со стороны общества и государства как антисоциальное, негативное явление: оно одновременно и противоправно, и аморально, причиняя работнику моральный ущерб (вред). К тому же, работники и работодатель являются социальными партнерами, находящимися в постоянном контакте.

Обобщая вышесказанное, считаем, что самозащита трудовых прав работника и

интересов, охраняемых законом, охватывает несколько конкретных средств и способов: а) отказ от выполнения работы, опасной непосредственно для здоровья или жизни работника; б) долгосрочная задержка оплаты заработной платы, отказ от выполнения работы в случае незаконного перевода на другую работу; в) отказ от выполнения работы, не обусловленной в трудовом договоре; г) отказ от выполнения работы в иных случаях грубого нарушения работодателем действующих законов, в том числе, нормативных положений партнерских актов.

Использованные источники:

1. Гусов К.Н., Толкунова В.Н. Трудовое право России: учебник. М.: Проспект, 2006
2. Трудовое право России: Учебник / Под общ. ред. Ю.П.Орловского, А.Ф.Нуртдиновой. М., 2004
3. Трудовое право России: Учебник / Под ред. С.П. Маврина, Е.Б.Хохлова. М., 2002.
4. Иоффе О.С. Избранные труды. В 4 т. Т. II. Советское гражданское право. СПб.: Юридический центр Пресс, 2004
5. Матузов Н.М. Личность. Права. Демократия. Теоретические проблемы субъективного права. Саратов: Изд-во Саратовского ун-та, 1972
6. Уголовное право России: Учебник для вузов. В 2 т. Т. 1. Общая часть / Отв.ред. А.Н.Игнатов и Ю.А.Красиков. М.: Издат. группа НОРМА-ИНФРА, 1998
7. Мейер Д. И. Русское гражданское право. В 2 ч. По испр. и доп. 8-му изд. 1902. Изд. 3-е. М.: Статут, 2003
8. Советское гражданское право: Учебник. В 2 т. Т. 1 / Под ред. проф. О.В.Красавчикова. М.: Высшая школа, 1968
9. Советское гражданское право: Учебник. Ч. 1. Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1982
10. Комментарий к Гражданскому кодексу Российской Федерации, части второй / Под ред. проф. Т.Е.Абовой и А.Ю.Кабалкина. М.: Юрайт-Издат, 2003
11. Грибанов В.П. Осуществление и защита гражданских прав. М.: Статут, 2001
12. Гражданское право: Учебник. В 2-х т. Т. 1 / Под ред. Е.А. Суханова. М.: БЕК, 1993
13. Ем В.С. Гражданское право: Учебник. В 2-х т. Т. 1 / Отв. ред. проф. Е.А.Суханов. М.: БЕК, 1998
14. Комментарий к Гражданскому кодексу Российской Федерации. Части первой / Отв. ред. О.Н. Садилов. М.: Юринформцентр, 1995
15. Басин Ю.Г. Основы гражданского законодательства о защите субъективных гражданских прав /Проблемы применения основ гражданского законодательства и основ гражданского судопроизводства СССР и союзных республик. Саратов, 1971
16. Гражданское право: Учебник. В 2 ч. Ч. 1 / Под ред. А.П.Сергеева, Ю.К.Толстого. М.: Проспект, 1997
17. Комментарий к Трудовому кодексу Российской Федерации /Под ред. К.Н.Гусова М.: Проспект, 2007

18. Малиновский А.Л. Злоупотребление правом (основы концепции). М., 2000
19. Стремоухов А.В. Человек и его правовая защита. Теоретические проблемы. СПб., 1996
20. Комментарий к Трудовому кодексу Российской Федерации / Отв. ред. проф. Ю.П.Орловский. М., 2004
21. Касумов А.М. Взаимная материальная ответственность в трудовом праве Азербайджанской Республики. М.: Союз, 2001

Qasimov Alish
Cəfərov Zahid

İşçilərin əmək hüquqlarının özümüdafiəsinin bəzi məsələləri

XÜLASƏ

Bu məqalədə işəgötürənlər tərəfindən işçilərin əmək hüquqları pozulduqda özümüdafiə məsələləri araşdırılmış, əmək hüququnda bu hüquqi kateqoriyanın inkişafına təsir göstərən müxtəlif hüquq sahələrinin görkəmli mütəxəssislərinin xidmətləri göstərilmişdir. İşçilərin əmək hüquqlarının mühafizəsi və müdafiəsi üsulları nəzərə alınmaqla özümüdafiə anlayışı təhlil edilmişdir.

Gasimov Alish
Jafarov Zahid

Some issues of self-defence of labor rights by the employees

SUMMARY

The article studies how employees defend their labour rights in case of their violation by employers. It highlights merits of the experts from different legal areas, which influence development of this legal category in labour law. The article features an analysis of the concept of self-defence considering methods of preservation and defence of labour rights.

Rəyçi: h.ü.e.d., prof. Mirağa Cəfərquliyev
Təqdim edən: h.ü.f.d., dos. Hikmət Eyvazov

Алиев Махир Октай оглу,

Преподаватель кафедры «Трудового и Экологического права»
Бакинского Государственного Университета

О НЕКОТОРЫХ ОСОБЕННОСТЯХ ПОНЯТИЯ «ЭКОЛОГИЧЕСКОЕ ПРАВОНАРУШЕНИЕ» В СОВРЕМЕННОМ ЭКОЛОГИЧЕСКОМ ПРАВЕ

УДК 34:349.6

Açar sözlər: ekologiya, hüquq pozuntusu, anlayış, səciyyəvi, kateqoriya, tərif.

Ключевые слова: экология, правонарушение, понятия, особенности, категория, определения.

Keywords: environment, violation of right, concept, characteristic, category, definition.

Понятие экологического правонарушения является относительно новым, как и сама наука экологического права. Исторические корни этого вопроса приводят к советской эпохе. Так, необходимость понимания природной среды обществом как единое целое произошло в бывших советских республиках примерно полвека тому назад, и это событие сыграло важную роль в становлении и развитии учения об экологическом правонарушении. Процесс формирования этого учения начался в 60-е годы XX столетия и, в первую очередь, сопровождался с принятием во всех союзных республиках СССР законов об охране окружающей среды. Отсутствие единого термина, выражающего всю совокупность противоправных деяний в сфере взаимодействия общества и природы, можно считать характерной чертой указанного периода. В литературе по экологическому праву советского времени встречаются различные формы определения экологического правонарушения. Так, в советской правовой литературе экологическое правонарушение выражалось как «нарушение правовых норм, регулирующих пользование и охрану природных ресурсов», «нарушение природоохранного законода-

тельства» (1, с. 6), «несоблюдение требований правил по охране природы», «нарушение правовых требований по охране природы» (2, с. 9, 13), «нарушение законности в сфере охраны природы», «нарушение юридических законодательств и правил охраны природы» (3, с. 77).

В советском законодательстве о понятии экологического правонарушения впервые было упомянуто в статьях 20 и 21 Закона РСФСР от 27 октября 1960 года «Об охране природы в РСФСР». В указанном нормативном источнике предусматривалась ответственность граждан, руководителей предприятий, учреждений и организаций, непосредственно виновных в незаконном пользовании, уничтожении или порче природных ресурсов (4, с. 103).

Аналогичное понятие экологического правонарушения было дано авторами первого учебного пособия по охране природы известными российскими учеными Н.Д.Казанцевым и Е.Н.Колотинской (5, с. 37).

В советское время правовая охрана социальных отношений, возникающих в сфере взаимоотношений общества с природой, наглядно демонстрировала себя направленностью охраны природных ресурсов. Не случайно, что отличительная особенность в структуре большинства эколого-правовых норм, выражалась в отражении составов правонарушений, предусматривающих определенные виды посягательств на те или иные компоненты природной среды. Наряду с этим, нормативно-правовое регулирование правоотношений возникающих из взаимоотношений общества с природой предопределило соответствующую линию развития научного учения об экологическом правонарушении. В результате возникли новые терминологические варианты выражения противоправных деяний, посягающих на правоотношения, возникающие в сфере взаимоотношений общества с природой. Например, «правонарушение в сфере охраны природы» (6, с. 117), «правонарушение в области охраны окружающей среды», «природоохранные правонарушения» и т.д. Сущность анализируемого понятия коммен-

тировалась, с одной стороны, как «противоправное отношение к природе», «противоправные посягательства на природу» (7, с. 62), с другой как «виновное поведение» (8, с. 64-65).

В качестве первых доктринальных определений экологического правонарушения можно отметить «нарушения природоохранного законодательства, причинения ущерба природе» (9, с. 13). Другое определение звучит как «виновное нарушение правовых требований об охране природной среды, окружающей человека». По нашему мнению, среди разных авторов наиболее полное и лаконичное определение экологического правонарушения было дано российским юристом В.В.Петровым. Согласно данному определению, экологическое правонарушение – это виновное и противоправное поведение лица, нарушившего установленные законодательством требования охраны природы. Описанное поведение причиняет или создает реальную угрозу причинения вреда природным объектам и комплексам (10, с. 49).

Таким образом, можно сделать вывод, что теоретические основы научной доктрины об экологическом правонарушении сформировались в середине 70-ых годов 20-го столетия и выступали в качестве специфического фундамента последующего его развития.

Интересно, что термин «экологическое правонарушение», как научно-теоретическое учение, занял господствующее положение только в последнее десятилетие XX века. Указанный процесс ускорился после введения требования «о внесении в законодательство понятия экологического правонарушения в Постановлении Верховного Совета бывшего СССР «О безотлагательных мерах экологического выздоровления страны» от 27 ноября 1989 года (11, с. 191). Однако до принятия этого постановления в правовой литературе по экологическому праву уже широко использовалось понятие экологического правонарушения (12, с. 4).

Считаем целесообразным начать исследование данного вопроса с разбирательства легального понятия экологического правонарушения. В действующем экологическом законодательстве Азербайджанской Республики не закреплена норма, предусматривающая легального понятия экологического правонарушения. Вместе с тем, согласно ч. 2 ст. 39 Конституции Азербайджанской Республики, «каждый имеет право на сбор информации о подлинном состоянии окружающей среды и на возмещение ущерба, причиненного его здоровью и имуществу экологическим правонарушением» (13, с. 21). Данное положение еще раз подтверждает актуальность более всестороннего изучения сущности экологического правонарушения, как комплексная категория, объединяющая в своем содержании специфические и важные признаки противоправного поведения, совершаемого в сфере взаимоотношений общества и природы.

В целях сравнительного анализа целесообразно обратиться в законодательную практику стран СНГ. Так, в Российской Федерации легальное определение экологического правонарушения впервые было дано в ст. 81 Закона РСФСР «О защите окружающей природной среды» от 19 декабря 1991 года, согласно которой «Должностные лица и граждане несут дисциплинарную, административную, либо уголовную, гражданско-правовую, материальную, а предприятия, учреждения и организации – административную и гражданско-правовую ответственность за экологические правонарушения, т.е. за виновные, противоправные деяния, нарушающие природоохранное законодательство, причиняющие вред окружающей среде и здоровью человека» (14).

Специалистами по экологическому праву на основе положения вышеупомянутого закона, было разработано более точное доктринальное определение экологического правонарушения. Например, известный российский ученый-юрист М.М.Бринчук считает, что экологическое правонарушение – это противоправное деяние (действие или бездействие), совершенное право-дееспособным субъектом как правило, виновным, причиняющим вред экологического характера или создающим опасность причинения такого вреда, либо нарушающим иные права и законные интересы субъектов экологического права» (15, с. 354).

Другие авторы определяют экологическое правонарушение как «запрещенное под страхом применения наказания по законодательству, общественно опасное, виновное деяние (действие или бездействие), направленное к причинению ущерба в экологической сфере» (16, с. 9).

Использование рассмотренных определений в каком-либо ином контексте допустимо с известной долей условности. Следовательно, экологическое правонарушение предстает в виде теоретического понятия, область применения которого должна ограничиваться соответствующей доктриной. Основы современной доктрины экологического правонарушения определяют совокупность признаков, составляющих содержание его понятия:

1) любой проступок или преступление проявляется в реальной действительности как акт поведения — деяние (действие либо бездействие). Это есть фактический признак анализируемого понятия;

2) данное деяние вредоносное, причиняющее (способное причинить) вред социальным отношениям, личным и (или) общественным интересам в сфере взаимодействия общества и природы. Данное свойство, воплощая характеристику социальной сущности экологического правонарушения, выступает в виде его материального признака;

3) это всегда виновное деяние;

4) данное деяние противоправное, т. е. запрещенное правовыми нормами под угрозой применения мер юридической ответственности. Это формальный (юридический) признак рассматриваемого понятия (17, с. 477-478). Образуя целостную структуру, означенные признаки свидетельствуют о комплексном характере экологического правонарушения как правового института.

Экологическая направленность противоправного поведения определяется сочетанием ряда факторов:

1) посягательством на специфический объект — отношения, интересы в сфере взаимодействия общества и природы, которые проявляются в объективной действительности как устойчивая система социальных связей субъектов, возникающих на основе их стремления к сохранению и восстановлению благоприятного качественного состояния окружающей среды (17, с. 375);

2) причинением вреда окружающей среде (отдельным ее составляющим), а посредством этого — жизни или здоровью человека, имуществу физических, юридических лиц, государства, муниципальных образований; либо существованием реальной угрозы наступления такого вреда. Именно факт наличия вреда для окружающей среды или существования угрозы его наступления, как объективное проявление неблагоприятных последствий запрещаемого нормами права деяния, говорит о совершении экологического правонарушения (правонарушения в области охраны окружающей среды) (18, с. 271).

Считаем необходимым рассмотреть объекты, на которые посягает экологическое правонарушение, к числу которых, в первую очередь относится окружающая среда. Согласно ст 1. Закона Азербайджанской Республики «Об охране окружающей среды» от 8 июня 1999 года, окружающая среда – это окружающая человека, независимо от его деятельности, вся живая и неживая природа (19).

Окружающая среда предстает своеобразным интегрированным предметом экологического правонарушения. Такой вывод логически обусловлен следующим обстоятельством. Различные ее элементы находятся в органической взаимосвязи и постоянном взаимодействии, образуя систему. Причинение вреда одной из ее частей неизбежно отражается на состоянии системы в целом. Отсюда вполне очевидно, что вред, причиняемый какому-либо компонен-

ту природной среды, природному, природно-антропогенному или антропогенному объекту, правомерно рассматривать как форму проявления вреда для окружающей среды.

В качестве другого элемента предмета экологического правонарушения выступают антропогенные объекты, другими словами, материальные блага, созданные людьми для обеспечения социальных потребностей и не обладающие естественными природными свойствами. Подобное понимание окружающей среды позволяет выделить в ее содержании природную и социальную составляющие. Аналогичная трактовка ее сущности в течение достаточно длительного времени остается господствующей в правовых системах многих зарубежных государств.

В результате количественных и качественных потерь в среде обитания человека происходят негативные изменения показателей, обуславливающих благоприятное состояние природной среды, что может, как отмечалось, оказать отрицательное влияние на жизнь и здоровье людей, имущество физических, юридических лиц, государства, муниципальных образований. Поэтому, указанные блага также берутся под охрану эколого-правовыми нормами (нормами экологического права). Следовательно, в содержании вреда, как совокупности неблагоприятных последствий запрещаемого данными нормами поведения, необходимо выделять вред первичного и вторичного происхождения (18, с. 332). Применительно к рассматриваемой разновидности противоправных деяний вред жизни, здоровью и имуществу будет иметь производную природу, поскольку он порожден причинением вреда окружающей среде.

Именно в посягательстве на специфическую область социальных отношений, личных и общественных интересов, а также в наступлении негативных последствий определенного характера и содержания заключается вредоносность экологических правонарушений. Ее наиболее высокая степень свидетельствует об общественной опасности

поведения, которая присуща исключительно преступлениям (20, с. 153).

Опасность посягательств на интересы, отношения, возникающие и функционирующие в сфере взаимодействия общества и природы, заключается в нанесении им достаточно серьезного вреда, нарушающего условия их существования и содержащего угрозу уничтожения соответствующей системы социальных связей, интересов субъектов.

Анализ конструкций составов правонарушений в области охраны окружающей среды позволяет сделать однозначный вывод: их общественную опасность определяет, главным образом, факт наличия вреда для жизни или здоровья человека, либо существования реальной угрозы его наступления. В свою очередь, последствия такого рода возможны только в результате причинения ущерба природной среде (отдельным ее компонентам), а психическое отношение к ним субъекта «экологически значимого» противоправного поведения предполагает исключительно неосторожную форму его вины. Данная позиция представляется единственно верной, поскольку умышленное причинение вреда охраняемым экологическими нормами интересам, которые характеризуются повышенной социальной ценностью, не охватывается содержанием понятия экологического правонарушения и выходит за его рамки, требуя дополнительной юридической оценки таких последствий.

Приведенные положения образуют ядро современной концепции экологического правонарушения. Одновременно они обуславливают формулирование определения, в котором в концентрированном виде отражались бы базовые постулаты соответствующей доктрины. Оно должно фиксировать все необходимые признаки, составляющие содержание анализируемого понятия, выделяя при этом его отличительные свойства и специфику. В данном контексте представляется рациональным следующее теоретическое определение экологического правонарушения: это есть запрещенное правовы-

ми нормами под угрозой применения мер юридической ответственности виновное деяние, посягающее на отношения в сфере взаимодействия общества и природы и причиняющее вред окружающей среде, а посредством этого – жизни или здоровью человека, имуществу субъектов, либо содержащее реальную угрозу причинения такого вреда.

Многогранность понятия экологического правонарушения обуславливает возможность использования интегрированного и дифференцированного подходов к изучению его природы и сущности. Интегрированность означает исследование экологического правонарушения в диалектическом единстве различных форм его внешнего выражения. Дифференцированный подход предполагает освещение отдельных его составных частей. Следует отметить, что именно данный способ в настоящее время является наиболее распространенным. В этом случае исследование экологического правонарушения может быть сугубо доктринальным и основываться на базовых постулатах, сформулированных в общетеоретическом учении о правонарушении и получивших дальнейшее развитие в уголовном, административном, гражданском праве.

Предметом научного анализа могут выступать законодательные нормы, в которых нашли отражение конструкции составов правонарушений, посягающих на личные или общественные интересы, социальные отношения, возникающие и функционирующие в сфере взаимодействия общества и природы. Так же, подобное исследование может носить социологический характер и уделять главное внимание фактам проявления в реальной действительности этих противоправных деяний.

Дифференцированный подход к изучению экологического правонарушения наиболее ярко раскрывается в анализе различных вариантов поведения, запрещаемого правовыми нормами под угрозой применения мер юридической ответственности. Представляется обоснованным выделение двух основных направлений такого анализа:

во-первых, исследование характерных признаков преступлений, административных правонарушений, гражданско-правовых деликтов в области охраны окружающей среды; во-вторых, изучение противоправных посягательств на отдельные природные компоненты. Возможно и сочетание данных направлений.

По-прежнему не теряет своей значимости рассмотрение специфических особенностей тех или иных разновидностей экологических правонарушений в историческом контексте. Небезынтересным видится их изучение в международном и региональном аспектах. В настоящее время несомненную актуальность приобретает освещение вопросов, определяющих содержание анализируемого понятия, с учетом теоретических постулатов и конструкций законодательных норм, сформулированных в зарубежных правовых системах.

Самое заметное влияние на направление эволюции доктрины экологического правонарушения оказал отраслевой принцип в изучении основополагающих аспектов природы поведенческой деятельности, преобладающий в юриспруденции. Не случайно учеными обращается внимание на то, что «в эколого-правовой литературе центр тяжести исследований, связанных с противоправным поведением, падает на проблему ответственности» (21, с. 103).

В то же время, разрешение самых разнообразных аспектов данной проблемы предопределяет необходимость изучения явления, порождающего возникновение правоотношений ответственности. Применительно к рассматриваемой области общественных отношений в такой роли выступает правонарушение в области охраны окружающей среды (экологическое правонарушение).

В качестве итогового положения, завершающего характеристику особенностей развития современной доктрины экологического правонарушения, необходимо отметить отсутствие единого, согласованного подхода к пониманию сущности и природы изучаемого феномена. Вместе с тем, рациональная, научно обоснованная его трактов-

ка предстает в качестве своеобразного теоретического фундамента, основы творческого процесса, способствует совершенствованию юридических норм, при помощи которых осуществляется охрана отношений в сфере взаимодействия общества и природы. Однако в настоящее время говорить о наличии единой и общепризнанной позиции по всему многообразию вопросов, определяющих содержание и суть учения об экологическом правонарушении, не представляется возможным. Более того, в качестве самостоятельного объекта исследования анализируемое понятие выделяется лишь в отдельных работах (22, с. 77). Уже один этот факт свидетельствует о недостаточной разработанности в научной литературе целостной доктрины экологического правонарушения.

Как уже было отмечено, среди специалистов о современном понимании экологического правонарушения единое мнение до сих пор не сформировано. При этом, толкование понятия «экологическое правонарушение» дается в широком и узком плане. Широкая трактовка экологического правонарушения превалировала в течении долгого времени поскольку, базировалась на ст. 81 раннее действовавшего Закона РСФСР «Об охране окружающей природной среды» от 19 декабря 1991 года, где законодатель того времени определял экологическое правонарушение как виновное противоправное деяние, нарушающее природоохранительное законодательство и причиняющее вред окружающей природной среде и здоровью человека. Некоторые авторы справедливо отмечают, что вышеуказанное определение экологического правонарушения включает в себя и экологические преступления – уголовные правонарушения и экологические проступки, т.е. административные, гражданские, дисциплинарные правонарушения (23, с. 59). Экологические проступки – наименее общественно опасные деяния по сопоставлению с экологическими преступлениями и выражаются они в виде дисциплинарных, административных и гражданских правонарушений.

Анализ действующего законодательства позволяет сделать вывод о том, что основные различия экологических преступлений и административных правонарушений в сфере экологии характеризуются тяжестью наступивших последствий, либо угрозой их наступления, размером ущерба, способом и местом совершения правонарушения, формой вины и т.д.

Широкая трактовка понятия «экологическое правонарушение» подкрепляется и современным пониманием экологической ответственности, сформулированной в статье 78 действующего Закона Азербайджанской Республики «Об охране окружающей среды» от 8 июня 1999 года, по смыслу которой юридические и физические лица, в том числе должностные лица, за нарушение законодательства в области охраны окружающей среды несут имущественную, дисциплинарную, административную и уголовную ответственность в соответствии с законодательством (19).

Ради сравнения хотелось бы отметить, что в ст. 75 Закона Российской Федерации «Об охране окружающей природной среды» от 10 января 2002 года, закрепляющей аналогичное положение, перечисляются конкретные виды юридической ответственности, которые, по нашему мнению, следует признать более удачными. Исходя из этого, считаем целесообразным формулирование текста статьи 78 Закона Азербайджанской Республики «Об охране окружающей среды» в нижеуказанной редакции:

«Юридические и физические лица, в том числе должностные лица, за нарушение

законодательства в области охраны окружающей среды несут имущественную, дисциплинарную, административную и уголовную ответственность в соответствии с законодательством Азербайджанской Республики».

Рассмотренные нами положения составляют ядро современной концепции об экологическом правонарушении. В то же время, эти положения создают благоприятные условия для формулирования определения экологического правонарушения, где в совокупности отражены предположения, играющие базовую роль в достижении указанной цели. По мнению некоторых авторов, рассматриваемое определение, наряду с отражением всех необходимых, требуемых признаков, составляющих содержание понятия экологического правонарушения, должно еще ярче выражать специфические черты данного правонарушения (24, с. 205).

В итоге проведенных нами исследований, считаем целесообразным дать нижеуказанное рационально-теоретическое определение экологическому правонарушению:

Экологическое правонарушение – это запрещенное правовыми нормами под угрозой применения мер юридической ответственности виновное деяние, посягающее на отношения в сфере взаимодействия общества и природы и причиняющее вред окружающей среде, а посредством этого — жизни или здоровью человека, имуществу субъектов, либо содержащее реальную угрозу причинения такого вреда.

Использованные источники:

1. Казанцев Н.Д. Природоресурсовое право и его пределы как интегрированной отрасли // Вестник Московского университета, 1967, № 6, с. 3-9
2. Колбасов О.С. Охрана природы по советскому законодательству. М.: Госюриздат, 1961, 76 с.
3. Григорьев В.К. Правовая охрана природы в СССР // Советское государство и право, 1960, № 3, с.76-84
4. Ведомости Верховного Совета РСФСР, 1960, №40, 270 с.
5. Казанцев Н.Д., Колотинская Е.Н. Правовая охрана природы в СССР: Учебное пособие. М.: Госюриздат, 1962, 134 с.
6. Огорокова Л.Я. Административная ответственность за нарушение законодательства об охране природы // Советское государство и право, 1970, № 12, с.117-121
7. Дубовик О.Л. Законодательство об охране природы и поведение личности // Право и охрана природы, 1979, с. 57-63
8. Мищенко В.Л. Показатели и критерии эффективности гражданско-правовой ответственности в области охраны природы // Право и охрана природы. М.: Ин-т государства и права АН СССР, 1979, с. 65-76
9. Аксененок Г.А. Юридические аспекты охраны природы и рационального использования природных ресурсов СССР // Правоведение, 1974, № 5, с.7-13
10. Гусев Р.К., Петров В.В. Правовая охрана природы в СССР: Учебное пособие. М.: Высшая школа, 1979, 176 с.
11. Ведомости Съезда народных депутатов СССР и Верховного Совета СССР, 1989, № 25, 197 с.
12. Окружающая среда и право: Сборник статей / Отв. ред. О.С. Колбасов, М.М. Славин, А.С. Тимошенко. М.: Ин-т государства и права АН СССР, 1977, 135 с.
13. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı: Qanun, 2009, 99 s.
14. www.lawrussia.ru
15. Бринчук М.М. Экологическое право: Учебник. М.: Юристъ, 2005, 670 с.
16. Жевлаков Э.Н. Экологические правонарушения и ответственность. М.: Интел-Синтез, 1997, 80 с.
17. Марченко М.Н. Проблемы общей теории права и государства: Учебник. М.: Норма, 2002, 414 с.
18. Петров В.В. Экологическое право России: Учебник. М.: БЕК, 1995, 557 с.
19. www.e-qanun.az
20. Шемшученко Ю.С. Правовые проблемы экологии. Киев: Наукова думка, 1989, 232 с.
21. Дубовик О.Л. Механизм действия права в охране окружающей среды. М.:Наука, 1984, 168 с.
22. Ивакин В.И. Теория юридической ответственности за экологические правонарушения и практика ее применения. М.: Право и государство, 2004, 257 с.
23. Кузнецова Н.В. Экологическое право: Учебное пособие. М.: Юриспруденция, 2000, 168 с.
24. Абрамов В.Г. Административно-экологическое правонарушение: Дисс. ...канд. юрид. наук. Волгоград, 1999, 190 с.

Əliyev Mahir

**Müasir ekologiya hüququnda “ekoloji hüquq pozuntusu”
anlayışının bəzi xüsusiyyətləri haqqında**

XÜLASƏ

Məqalədə hüquq elmində son dövrün ən aktual problemlərindən olan ekoloji hüquq pozuntusu anlayışının yaranması və formalaşması məsələləri təhlil edilmiş, habelə səciyyəvi cəhətləri işıqlandırılmışdır. Məqalənin sonunda aparılan elmi araşdırmaların yekunu qismində ekoloji hüquq pozuntusunun keyfiyyətə yeni tərif təklif edilmişdir.

Aliyev Mahir

**About some features of the concept of “violation of environmental rights” in
modern law on environment**

SUMMARY

The article analyzes creation and formalization of the concept of violation of environmental rights, which is the one of the actual problems in modern science of law, as well as highlights characteristic features. In the final, the author proposes new definition for violation of environmental right as the result of scientific research.

Rəyçi: h.ü.e.d., prof. Aış Qasımov
Təqdim edən: h.ü.f.d. Yeganə Balakışiyeva

Həsənli Anar,

Azərbaycan Respublikasının İnsan Hüquqları üzrə Müvəkkili (Ombudsman) Aparatının, İnsan hüquqlarının müdafiəsi şöbəsinin, Qaçqınların, məcburi köçkünlərin və miqrantların hüquqlarının müdafiəsi sektorunun böyük məsləhətçisi

MİQRASIYA VƏ UŞAQ HÜQUQLARI

UOT 34:341.215.43

Açar sözlər: miqrasiya, insan hüquqları, qaçqın, məcburi köçkün, sığınacaq axtaran şəxs.

Ключевые слова: миграция, права человека, беженец, внутреннее перемещение лиц, лица, ищущие убежища.

Keywords: migration, human rights, refugee, internally displaced person, asylum seeker.

İnsan hüquq və azadlıqlarının qorunması, sosial problemlərin həlli Azərbaycan Respublikasında dövlət siyasətinin prioritet istiqamətlərindən biri-

dir. Hər bir cəmiyyətdə insan hüquqlarına hörmət cəmiyyətin öz uşaqlarına münasibətindən başlayır. Son illər ölkəmizdə aparılan sosial, iqtisadi və hüquqi islahatlar nəticəsində insan hüquqlarının, o cümlədən uşaq hüquqlarının müdafiəsi dövlət siyasətinin tərkib hissəsi olmuşdur. Bu hüquqların müdafiəsinə dövlət təminat verərək, bir sıra mühüm qanunlar, dövlət proqramları qəbul edilmiş və uğurla icra edilməkdədir. Bu gün Azərbaycanda uşaqlara göstərilən diqqət və qayğı ulu öndər Heydər Əliyevin əsasını qoyduğu ənənənin davamıdır. Ulu öndər Azərbaycanın gələcəyi olan uşaqlara, böyüməkdə olan nəsələ son dərəcə həssaslıqla yanaşırdı. Azərbaycanda ümummillə lider Heydər Əliyev tərəfindən müəyyənləşdirilmiş dövlət uşaq siyasəti bu gün Prezident İlham Əliyev tərəfindən uğurla həyata keçirilir. Uşaqların təhsili, sosial problemlərinin aradan qaldırılması, sağlamlıqları və mənəvi inkişafı, hüquqlarının müdafiəsi kimi məsələlər hazırda uşaqlarla bağlı siyasətin əsasını təşkil edir. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev tərəfindən ölkəmizdə uşaqlara dövlət qayğısının gücləndirilməsi, uşaq problemlərinə vətəndaş cəmiyyəti qurumlarının diqqətinin artırılması və ölkənin uşaqlarla bağlı demoqrafik perspektivlərinin müəyyənləşdirilməsi məqsədilə "2008-ci il 22 dekabr tarixli 103 nömrəli Sərəncamına əsasən 2009-cu il ölkəmizdə "Uşaq ili" elan edilmişdir. "Uşaq ili"nin elan edilməsi onu göstərir ki, Azərbaycanda uşaqların

layiqli vətəndaş kimi yetişmələri, uşaqlarla bağlı sosial problemlərin həlli, uşaq hüquqlarının etibarlı təminatı baxımından dövlət səviyyəsində bütün addımlar atılır və gələcəkdə də lazımı işlər görülməkdir, uşaqlara olan diqqət daha da artırılacaqdır. Bununla yanaşı Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Məclisinin təşəbbüsü ilə "Sülh mədəniyyəti və dünya uşaqlarına münasibətdə qeyri-zorakılıq beynəlxalq onilliyinin (2001-2010)" keçirilməsi məqsədi ilə 2001-2010-cu illər Azərbaycan Respublikasında "Sülh mədəniyyəti və dünya uşaqlarına münasibətdə qeyri-zorakılıq beynəlxalq onilliyi" kimi geniş qeyd olunmasına dair sərəncam imzalanmışdır.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, Ailə Məcəlləsi, "Uşaq hüquqları haqqında" Qanun uşaqların hüquqlarını, uşaqlar barəsində dövlət siyasətinin əsas prinsiplərini, onların müdafiəsi sahəsində dövlət orqanlarının, digər hüquqi və fiziki şəxslərin vəzifələrini müəyyən edir. Həmçinin, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2012-ci il 8 may tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş "Uşaq hüquqlarının həyata keçirilməsinə dövlət nəzarəti Qaydası" uşaq hüquqları sahəsində nəzarətin gücləndirilməsi, müvafiq dövlət orqanlarının bu istiqamətdə fəaliyyətinin əlaqələndirilməsi baxımından xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Uşaq hüquqları haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanununa əsasən bütün uşaqlar bərabər hüquqlara malikdirlər. Uşaqların, onların valideynlərinin və ya onların əvəz edən şəxslərin sosial və əmlak vəziyyətindən, sağlamlığından, irqi və milli mənsubiyyətindən, dilindən, təhsilindən, dinindən, siyasi baxışlarından, yaşayış yerindən asılı olmayaraq uşaqlar ayrı-seçkiliyə məruz qala bilməzlər. Uşaq hüquqları haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanununda dövlət orqanlarının, bütün fiziki və hüquqi şəxslərin öz fəaliyyətlərində uşaqların mənafələrinin üstün tutulmasının, onların hüquqlarının təmin olunmasına şərait yaradılmasına dair məsələlər öz əksini tapıb. Azərbaycan Respublikasının normativ hüquqi aktları və müvafiq orqanların qərarları uşaq mə-

naflərinə zidd olmamalı və onların icrası uşaqların həyatına, inkişafına və tərbiyəsinə zərər gətirməməlidir.

Sürətlə inkişaf edən Azərbaycana immiqrasiya meyillərinin artdığını nəzərə alaraq miqrant uşaqlar və onların hüquqları mövzusu ölkəmizdə bu gün aktualıq kəsb etməkdədir. Əksər hallarda, daha firavan həyat arzusu insanları miqrasiya etməyə vadar edir. Onlar uşaqları üçün daha təhlükəsiz və daha xoş həyat axtarırlar və bunun üçün işləməyə hazırdırlar. Əgər 90-cı illərin əvvəllərində Azərbaycanın miqrasiya mənzərəsi tam fərqli idisə, bu gün artıq tamamilə yeni bir mənzərə ilə üzləşirik. 90-cı illərin əvvəllərində Azərbaycandan xaricə miqrasiyanın şahidi olurduqsa, bu gün artıq xaricdən ölkəmizə immiqrasiya meyillərinin artması müşahidə olunmaqdadır. Azərbaycan bu gün artıq xarici miqrantlar üçün çox cəlbedici bir ölkəyə çevrilib. Bu gün Azərbaycanda 100-dən artıq ölkədən miqrant və bir çox millətlərin nümayəndələri yaşayır. Onların uşaqları məktəbə gedir, ailələri icmalara qovuşur. Bunları nəzər alaraq təhsil müəssisələrində, cəmiyyətdə uşaqlar, valideynlər və müəllimlər tərəfindən daimi tolerant mühitin yaradılmasına cəhd edilməlidir. Bu baxımından, Heydər Əliyev Fondunun vitse-prezidenti, İDEA-nın təsisçisi Leyla Əliyevanın vurğuladığı kimi, həm keçmişimizə, həm də bu günümüze nəzər salaraq deyə bilərik ki, Azərbaycan tolerantlıq, ideyalar, dialoqlar və inanclar baxımından nadir ölkədir.

Azərbaycan Respublikasının dövlət miqrasiya idarəetmə siyasəti konsepsiyasında miqrantların hüquqlarının qorunması və onların məcburi aktlardan, ksenofobiya və diskriminasiyalardan və insanlarla ticarətin bütün hallarından, xüsusilə qadın və uşaqlarla ticarət hallarından müdafiə olunması, gediş-gəliş qaydalarının miqrant qadın və uşaqların xüsusi vəziyyəti nəzərə alınmaqla, əməkçi immiqrantların sosial və iqtisadi hüquqlarının təmin olunmasına dair məsələlər öz əksini tapıb. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2009-cu il 18 fevral tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş "2009-cu ilin

“Uşaq ili” elan edilməsi ilə bağlı Tədbirlər planı”nda uşaqların tolerantlıq ruhunda tərbiyə edilməsinə yönəldilmiş müxtəlif tədbirlərin təşkil edilməsi nəzərdə tutulmuşdur. Hər bir kəs çalışmalıdır ki, uşaqların tərbiyə, təhsil aldıkları, olduqları yer heç zaman hər hansı bir əlamətə görə ayrı-seçkilik, dözsüzlük və münaqişə mənbəyi olmasın. Hər bir əcnəbi uşaq özünün mədəni identifikasiyasını saxlamağı və eyni zamanda yeni mədəniyyətə, yerli şəraitə uyğunlaşmağa çalışır. Bütün bunlar və eyni zamanda məcburi miqrasiya prosesləri ilə üzləşən Azərbaycan üçün miqrasiya pedaqogikasının, tolerantlıq tərbiyəsinin aktuallığını zəruri edir. Bu baxımdan Azərbaycan Respublikasının İnsan Hüquqları üzrə Müvəkkilinin dəstəklədiyi “Uşaq hüquqları üzrə pilləli tədris” layihəsi həmyaşından-həmyaşıda və ya yuxarı sinfin bir pillə aşağı sinfə insan hüquqları bazasında uşaq hüquqlarını öyrənərək tədris etməsi uşaqların praktik-hüquqi biliklərə yiyələnmələri ilə bərabər, liderlik bacarıqlarının inkişaf etdirilməsi, tolerantlıq ruhunda tərbiyə olunması baxımından da uğurlu nəticələr verir. Uşaqlarda hüquqi biliklərin inkişaf etdirilməsi, tolerantlıq ruhunda tərbiyə olunması məqsədilə hər il Müvəkkilin təşəbbüsü ilə uşaqlar arasında Beynəlxalq İnsan Hüquqları günü münasibətilə “Mən və hüquqlarım”, “Uşaq Hüquqları Konvensiyası”, “Sülh” mövzularında rəsm müsabiqələri təşkil edilir, “Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsi”, “Uşaq Hüquqları Konvensiyası” mövzularında silsilə təlimlər keçirilir. Bu da öz növbəsində hüquqi maarifləndirmə sahəsində həyata keçirilən tədbirlərin tərkib hissəsi kimi uşaqların öz hüquqlarını öyrənməsi və müdafiəsi, ən əsası isə insan hüquqlarının təbliği və başqalarının hüquqlarına hörmət, tolerant münasibət göstərilməsi baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Məcburi miqrasiya və digər hadisələr uşaqlar üçün ciddi təhlükələr törədir ki, bunlar da hüquq pozuntuları və uşaqlarda qorxu hissinin yaranmasına gətirib çıxarır. Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsi zamanı ölkəmizdə minlərlə uşaq valideynsiz qaldı,

minlərlə uşaq sağlamlığını itirdi, müharibədən zərər çəkdi. Ermənistanın işğal etdiyi Azərbaycan ərazilərindən çəkilməməsi üzündən öz ev-eşiklərinin, yurd-yuvalarının həsrəti ilə yaşayan uşaqlar mənəvi və psixoloji çətinliklərlə böyüyüblər. Ermənistanın Azərbaycana qarşı təcavüzü nəticəsində bir milyona yaxın həmvətənimiz qaçqın və məcburi köçkünə çevrilmişdir. Yüz minə yaxın uşaq məcburi köçkün düşərgələrində anadan olaraq, gözlərini açandan məcburi köçkün həyatı sürməli olmuş və beləliklə, onların hüquqları anadan gələn andan pozulmuşdur. Azərbaycanda müharibədən zərər çəkən minlərlə uşaq var. Bunlar həm qaçqın və məcburi köçkün ailələrinin uşaqları, həm də girovluqda olan uşaqlardır. Rəsmi məlumatlara əsasən 1 yanvar 2011-ci il tarixinə əsir, itkin düşmüş və girov götürülmüş soydaşlarımızın sayı 4049 nəfər təşkil edir. Onlardan yetkinlik yaşına çatmamış 47 nəfər uşaqdır (17 nəfər azyaşlı qız). Onların bəzilərinin bədənələrinin orqanları çıxarılaraq xarici ölkələrə satılıb. Məsələn, 3 yaşlı Şövqi Xaqani oğlu Əliyev girovluqda olarkən onun bazu sümüyü Xankəndində erməni həkimləri tərəfindən çıxarılıb, nəticədə Şövqi ömürlük şikəst qalıb. Kəlbəcər rayonunun işğalı zamanı girov götürülən Gülcəmal Quliyevanın yeni dünyaya gələn oğlu Arzu Hacıyevə isə erməni həkimi Aida Serobyana tərəfindən naməlum tərkibli iynələr vurulub. Bundan sonra Arzu Hacıyev ömürlük şikəst qalıb, 15 yaşlı Nəzakət Məmmədovanın gözləri qarşısında isə atasına işgəncə veriblər, onun qulaqları kəsilib, anası hədə və şantajlara dözməyərək dəli olub, qızın özünü isə 4 milyon rus rubluna ailəsinə satıblar.

Bu gün qaçqın və məcburi köçkünlərin problemlərinin həlli istiqamətində dövlət tərəfindən mühüm addımlar atılır, qaçqın düşərgələrində və çadırlarda yaşayan insanlar yeni tikilmiş qəsəbələrə köçürülür. Qaçqın və məcburi köçkün uşaqlar üçün yeni uşaq bağçaları və məktəblər tikilir. Ölkə Prezidentinin uğurlu siyasəti nəticəsində 2007-ci ilin dekabr ayının 29-da Sabirabad rayonunda salınmış son çadır şəhərciyi ləğv edildi.

Qaçqın və məcburi köçkün uşaqların müdafiəsi məsələsi Azərbaycan Respublikasının “Qaçqınların və məcburi köçkünlərin statusu haqqında”, “Qaçqınlar və onlara bərabər tutulan şəxslərin sosial müdafiəsi haqqında” qanunlarla tənzimlənir. Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyi ilə qaçqın və məcburi köçkün olan uşaqların müvafiq status almaq hüququ vardır. Dövlət onları lazımi müdafiə və humanitar yardımla təmin etmək üçün təcili müvafiq tədbirlər görür, belə uşaqların valideynlərinin axtarılmasını təşkil edir, bu məqsədlə beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlıq edir, qeyri-hökumət təşkilatlarının fəaliyyətinə zəruri köməklik göstərir.

16-18 iyun 2011-ci il tarixlərində “Milli azlıqların və miqrantların mədəni hüquqları: hüquqi aspektlər və implementasiya” mövzusunda həsr edilmiş Ombudsmanların IX Bakı Beynəlxalq konfransı ölkədə bir daha miqrantlara qarşı lazımi diqqətin ayrıldığına bir nümunəsidir. Adı çəkilən konfransda Azərbaycan Respublikası Dövlət Miqrasiya Xidmətinin rəisi bu gün təkə yetkin kişi və qadınların deyil, eyni zamanda onların uşaqlarının da miqrant qismində çıxış etdiyini, Azərbaycanda uzun illər yaradılmış mükəmməl qanunvericilik sisteminin təkə burada doğulub yaşayan uşaqların deyil, habelə valideynləri ilə respublikaya miqrasiya etmiş uşaqların hüquqlarının etibarlı qorunmasının təmin edildiyini, uşaq hüquqlarının qorunmasında beynəlxalq və milli təcrübəni daim ciddiliklə nəzərə alan Azərbaycan Respublikasının Dövlət Miqrasiya Xidmətinin qanunla müəyyən edilmiş vəzifə və səlahiyyətlərini həyata keçirərək miqrant uşaqların hüquqlarının müdafiəsi ilə bağlı məsələlərə xüsusi həssaslıqla yanaşdıqlarını vurğulamışdır (1, 114).

Ölkəmiz müstəqilliyini yenidən bərpa etdikdən sonra ilk qoşulduğu mühüm beynəlxalq sənədlərdən biri də 1992-ci ildə rətifasiya etdiyimiz Uşaq Hüquqları Konvensiyasıdır. Bundan sonra respublikamız bir sıra beynəlxalq sənədlərə qoşulmaqla, ölkəmizdə uşaq hüquqlarının müdafiəsi istiqamətində tədbirlər həyata keçirilmişdir. 1998-ci ildə qəbul edilmiş Azərbaycan Respubli-

kasının “Uşaq Hüquqları haqqında” Qanunu milli qanunvericiliyin bu sahədə qəbul edilmiş beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması yolunda atılmış addımlardan biridir.

Qeyd edilməlidir ki, ölkəmiz “Uşaq hüquqları haqqında” BMT Konvensiyasının 2000-ci ildə qəbul olunmuş “Uşaq alverinə, uşaq fahişəliyinə və uşaq pornoqrafiyasına dair” və “Uşaqların silahlı münaqişələrə cəlb edilməsinə dair” Fakultativ Protokollarına qoşulmuş və milli qanunvericilik daha da təkmilləşdirilmişdir.

Azərbaycanda da Konvensiyanın əsas prinsipləri dövlət siyasəti səviyyəsində tanınır, tətbiq edilir və daim təkmilləşir. 2009-cu il 18 mart tarixində Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına əlavə və dəyişikliklərin edilməsi məqsədilə keçirilmiş ümumxalq səsverməsi (referendum) nəticəsində ölkəmizin Əsas Qanununa insan hüquqlarının, o cümlədən uşaq hüquqlarının təmini baxımından mühüm normalar əlavə edilmişdir.

“2009-cu ilin “Uşaq ili” elan edilməsi ilə bağlı Tədbirlər planı”nda BMT-nin Uşaq hüquqları Konvensiyası ilə bağlı maarifləndirmə işinin gücləndirilməsi tövsiyə edilmişdir və bu gün də dövlət qurumları, QHT-lər tərəfindən bu iş daim aparılmaqdadır.

Adı çəkilən Konvensiya uşaqların hansı dövlətdə yaşamalarından asılı olmayaraq, onların hüquqlarını tam əhatə edir və istisnasız olaraq uşaqların hamısına şamil edilir. Konvensiyaya əsasən heç bir uşaq ayrı-seçkiliyə məruz qalmamalıdır. Qızlar oğlanlarla bərabər imkanlara, qaçqın uşaqlar, əcnəbi mənşəli uşaqlar, yerli xalqlara və ya azlıqlara mənsub olan uşaqlar qalan əhalinin malik olduğu hüquqlarla eyni hüquqlara malik olmalıdırlar. Dövlət uşağı hər hansı formada ayrı-seçkilikdən qorumağa və onun hüquqlarını qorumaq üçün lazımi tədbirləri görməyə borcludur.

Konvensiyada əksini tapan digər məsələ dövlətlərin ölkəyə gəlməyə, yaxud ölkədən getməyə icazə verməklə ailələrin qovuşmasına kömək etmələrinə dair müddəadır. Uşağın və ya onun valideynlərinin ailənin birləşməsi məqsədilə iştirakçı dövlətə gəlmək və

ya oradan getmək barədə ərizələrinə iştirakçı dövlətlər tərəfindən müsbət, humanist və operativ baxılmalıdır. Konvensiya ilə valideynləri müxtəlif dövlətlərdə yaşayan uşağın, xüsusi hallar istisna olmaqla, hər iki valideyni ilə müntəzəm şəxsi münasibətlər və birbaşa əlaqələr saxlamaq hüququ da vardır. Bu məqsədlə iştirakçı dövlətlər uşağın və onun valideynlərinin istənilən ölkəni, o cümlədən öz ölkəsini tərk etmək və öz ölkəsinə qayıtmaq hüququna hörmət bəsləyirlər. İstənilən ölkəni tərk etmək hüququ barəsində dövlətlər elə məhdudiyyətlər qəbul edə bilirlər ki, onlar qanunla müəyyən edilmişdir və dövlət təhlükəsizliyinin, ictimai qaydanın, əhalinin sağlamlığının və ya mənəviyyatının və ya digər şəxslərin hüquq və azadlıqlarının qorunması üçün zəruridir və bu konvensiyada tanınan başqa hüquqlarla bir araya sığmalıdır.

Konvensiyada qaçqın uşaqların hüquqları da öz əksini tapıb. Qeyd edilir ki, qaçqın statusu almaq istəyən valideynləri və ya hər hansı digər şəxs tərəfindən istər müşayiət edilən, istərsə də müşayiət edilməyən uşağın lazımı müdafiə və humanitar yardımla təmin etmək üçün iştirakçı dövlətlər zəruri tədbirlər görməlidirlər. Bu məqsədlə iştirakçı dövlətlər belə uşağı müdafiəsi və ona kömək göstərilməsi, hər hansı qaçqın uşağın öz valideynlərini və ya digər ailə üzvlərini axtarıb tapması, öz ailəsinə qovuşmasından ötrü lazımı köməklik edirlər.

Hazırda bir çox Avropa dövlətlərində qaçqınlara sığınacaq statusu verilməyə başlayarkən uşaqlar bu status müəyyənləşdirilərkən diqqətdən kənar qalır. Qaçqın və sığınacaq statusunun verilməsi zaman aparılan müsahibələrdə uşaqlar çox vaxt dindirilmir, onlara valideynlərinin himayəçiliyi kimi baxılır və bu zaman məsul şəxslər unudurlar ki, uşaqların müdafiə üçün öz şəxsi səbəbləri ola bilər. Uşaqlar ailələri ilə birgə qaçqın və sığınacaq statusu almaq üçün gəldikdə, valideynlər özləri sığınacaq almaq üçün səbəblərini bildirirlər və uşaqlara həm dövlət, həm də valideynlər öz şəxsi səbəblərinin bildirilməsinə imkan vermirlər. Uşaqlar valideynsiz gəldikdə isə, dövlətlər əsas diqqəti uşaqları

öz valideynlərinə qaytarmaq üçün tədbirlər görülməsinə yönəldirlər. Ancaq əksər hallarda uşaqlar öz ölkələrindən öz ailələrinin dəstəyi ilə digər ölkələrə sığınacaq almaq üçün üz tuturlar.

Bəzi hallarda isə dövlətlər uşaqlarla müsahibə aparmaq istədikdə, bəzi məhdudiyyətlər səbəbindən bunu etmək mümkün olmur. Bu zaman dil və mədəniyyət baryerini aşmaq və ortaya çıxacaq problemlərin nəticəsini nəzərə almaq xüsusi bilik və bacarıq tələb edir. Bu zaman qəyyumların təyin edilməsi, uşaqların maraqlarını müdafiə edən şəxslərin təyin edilməsi düzgün addımlardan biridir. Qaçqın uşaqların tələbatlarına dövlətin reaksiyası onların gələcəyinə çox ciddi təsir edir. Sığınacaq və qaçqın statusu müəyyən edilərkən uşağın ən yaxşı maraqları nəzərdən keçirilməlidir. Bu o deməkdir ki, hər bir uşağa bir şəxsiyyət kimi baxılmalı, vəziyyətindən asılı olaraq xüsusi diqqət edilməlidir.

“Bütün əməkçi miqrantların və onların ailə üzvlərinin hüquqlarının müdafiəsi haqqında” Konvensiyanın tələblərinə gəlincə isə qeyd etmək lazımdır ki, işəgötürən dövlətlər əməkçi miqrantların uşaqlarının öz ana dillərinin tədris edilməsinə, doğma mədəniyyətlərinin öyrənilməsinə yardımçı olmalı, xüsusi tədris proqramları təşkil etməli, zəruri hallarda isə bu məqsədlə mənşə dövlətlərlə əməkdaşlıq etməlidirlər. Qeyd olunan hər iki məsələnin, istər qaçqın statusu müəyyən edilən zaman uşaq maraqlarının diqqətə alınması, istərsə də miqrant uşaqların öz ana dillərində təhsil alması və digər məsələlər Azərbaycan dövləti tərəfindən diqqətdə saxlanılmalı olan əsas vəzifələrdən biridir (2, 7).

Qeyd olunan amilləri nəzərə alaraq söyləmək olar ki, Uşaq Hüquqları Konvensiyası, Azərbaycan Respublikasının Uşaq Hüquqları haqqında Qanunu və digər normativ-hüquqi aktlar bütün uşaqların, o cümlədən miqrant uşaqların hüquqlarının müdafiəsini tam əhatə edir, eyni zamanda bu gün uşaq problemləri ilə məşğul olan bütün dövlət qurumları, ümumilikdə hər bir kəs uşaqlara, onların hüquqlarının həyata keçirilməsinə daha diqqətlə yanaşırlar.

İstifadə edilmiş mənbələr:

1. “Milli azlıqların və miqrantların mədəni hüquqları: hüquqi aspektlər və implementasiya” mövzusunda Ombudsmanların IX Bakı Beynəlxalq Konfransının materialları. Bakı 16-18 iyun 2011-ci il, Azərbaycan Respublikasının İnsan Hüquqları üzrə Müvəkkili (Ombudsman), professor Elmira Süleymanovanın ümumi redaktəsi ilə, Bakı, 2011
2. The International Convention on Migrant Workers and its Committee, United Nations, New York and Geneva, 2005

Гасанлы Анар**Миграция и права ребенка****РЕЗЮМЕ**

Данная статья анализирует защиту прав детей-мигрантов, законодательство Азербайджанской Республики и международно-правовые нормы в этой области.

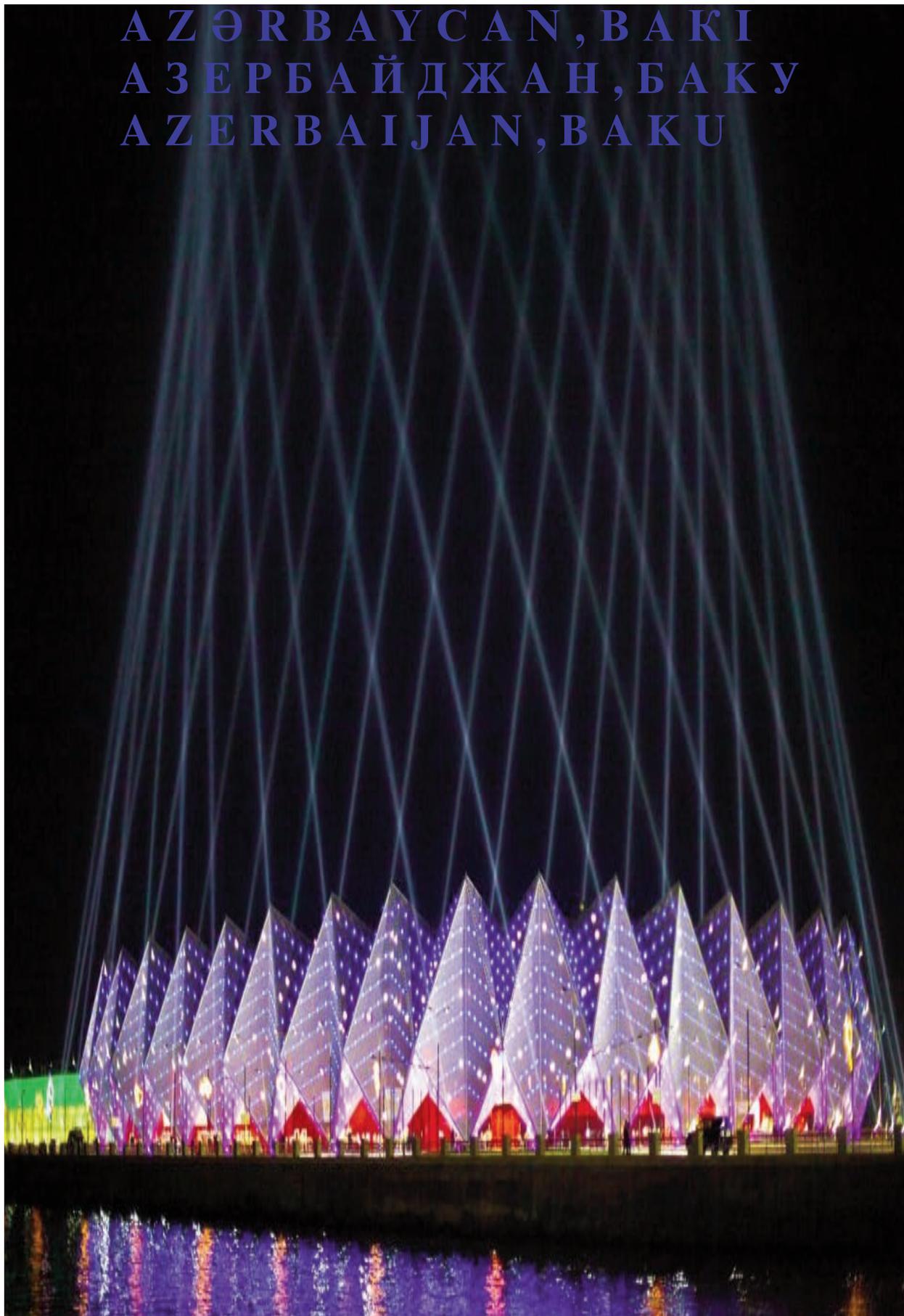
Hasanlı Anar**Migration and child rights****SUMMARY**

The article analyses protection of migrant child rights the legislation of the Republic of Azerbaijan in this field and international legal norms.

Rəyçi: h.ü.e.d., prof. İbrahim Quliyev
Təqdim edən: h.ü.f.d. Cabir Quliyev

AZƏRBAYCAN, BAKI
AZERBAIJAN, BAKU
AZERBAIJAN, BAKU

AZƏRBAYCAN, BAKI
AZERBAIJAN, BAKU
AZERBAIJAN, BAKU

BEYNƏLXALQ ƏLAQƏLƏRİMİZ

ЛЬВОВСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ

История Львовского государственного университета внутренних дел берет начало в ноябре 1939 г. – именно тогда во Львове была создана школа милиции.

В июне 1940 г. произошла реорганизация заведения в двухлетнюю школу по подготовке руководящего состава милиции. Условием для поступления были семилет-

нее образование и служба в Советской Армии. Школа работала до начала Великой Отечественной войны.

В мае 1945 года школа была восстановлена, теперь уже как Львовская межобластная школа милиции. В марте 1946 г. учебное заведение было переименовано на Львовскую школу милиции со штатом 66 лиц постоянно-го состава и 250 – переменного.

В 1989 году Львовская специальная средняя школа милиции была объединена со Львовской специальной средней школой подготовки руководящего состава МВД СССР. В марте 1992 г. объединенное заведение образования получило название Львовское училище внутренних дел МВД Украины.

Началом качественно новой страницы летописи учебного заведения является 1993 год, когда в соответствии с Государственной программой по борьбе с преступностью на базе Львовского училища внутренних дел и Львовского отделения заочного факультета Украинской академии внутренних дел создан Львовский институт внутренних дел при Украинской академии внутренних дел. В дальнейшем название учебного заведения менялось еще дважды: в 2004 г. – Львовский юридический институт МВД Украины, который вошел в состав Киевского национального университета внутренних дел, и в 2005 г. – Львовский государственный университет внутренних дел (ЛьвГУВД).

Сегодня Львовский государственный университет внутренних дел является одним из ведущих учебных заведений системы МВД Украины.

В состав университета входят два института и девять факультетов. Инфраструктура университета расположена на шести территориях во Львове и Ивано-Франковске, во Львовской и Ивано-Франковской областях. В университете учатся более 1300 курсантов и около 6000 студентов дневной и заочной форм обучения.

По государственному заказу подготовка специалистов осуществляется на факультетах: по подготовке специалистов для подразделений следствия; по подготовке специалистов для подразделений криминальной милиции; по подготовке специалистов для подразделений кадрового обеспечения и милиции общественной безопасности.

На трех факультетах – юридическом, экономическом и факультете психологии Учебно-научного института права, психологии и экономики учатся студенты на дневной и заочной формах за счет средств физических и юридических лиц.

Специалистов по государственному заказу и за счет физических и юридических лиц готовит Прикарпатский факультет в городе Ивано-Франковске.

Львовский государственный университет внутренних дел осуществляет подготовку специалистов по направлениям образовательно-квалификационных уровней:

– бакалавр по направлениям подготовки: «Правоведение», «Правоохранительная деятельность», «Психология», «Практическая психология», «Менеджмент», «Финансы и кредит», «Облик и аудит»;

– специалист по специальностям: «Правоведение», «Менеджмент организаций и администрирования»;

– магистр по специальностям: «Правоведение», «Психология», «Практическая психология», «Менеджмент организаций и администрирования», «Управление финансово-экономической безопасностью».

Учебный процесс в университете обеспечивают высококвалифицированные научно-педагогические сотрудники, среди которых двенадцать академиков, более четырех десятков докторов и почти три сотни

кандидатов наук, мастера спорта международного класса и мастера спорта Украины.

В университете функционируют специализированные ученые советы по защите кандидатских и докторских диссертаций на соискание ученой степени доктора и кандидата юридических наук, а также кандидата экономических наук. Сотрудники университета осуществляют научные и учебные разработки по заказу Министерства внутренних дел Украины, систематически публикуется профессиональное периодическое издание «Научный Вестник Львовского государственного университета внутренних дел» (серия юридическая, экономическая и психологическая) и львовская юридическая газета «Юрист».

В составе вуза действуют общая и специальная библиотеки, четыре спортивных многопрофильных комплексов, Музей истории учебного заведения имеет статус народного.

Университет сотрудничает с учебными заведениями ряда зарубежных стран, в частности Польши, Республики Сербия, Боснии и Герцеговины, Республики Беларусь, Республики Молдова, Российской Федерации, Республики Таджикистан, Азербайджанской Республики, Соединенных Штатов Америки.

Важной задачей учебного заведения является воспитание молодой смены правоохранителей, которые могли достойно выполнять свой профессиональный долг – быть защитником прав и свобод человека, быть на страже закона и правопорядка, справедливости и гуманизма – та обязанность, которая возложена на них государством, украинским народом, собственной совестью

гражданина патриота независимой Украины.

Дух справедливости и законности царит здесь даже в архитектурных формах – главный корпус университета находится на ул. Городецкой – 26, в помещении бывшего здания управления австрийской военной полиции (Militar-Polizei-Wachabteilung). На территории университета (ул. Кривоноса-1) расположен костел Св. Казимира – памятник архитектуры XVII века. Университету также принадлежит бывший монастырский комплекс армянской церкви Святого Креста, по ул. Замарстыновской-9. Сейчас это храм Воздвижения Честного Креста, рядом с которым при непосредственном содействии университета возведена колокольня.

REDAKSIYA HEYƏTİ: ALİMLƏRİMİZ

SƏMƏNDƏROV FİRUDİN YUSİF OĞLU

hüquq üzrə elmlər doktoru, professor, BDU-nun “Cinayət hüququ və kriminologiya” kafedrasının müdiri

Hüquq elmləri doktoru, BDU-nun Cinayət hüququ və kriminologiya kafedrasının müdiri, professor Firudin Yusif oğlu Səməndərov 1939-cu il aprelin 12-də Saatlı rayonunun Molday kəndində əkinçi ailəsində anadan olmuşdur. 1948-1958-ci illərdə S.Vurğun adına Saatlı qəsəbə orta məktəbində oxumuş, oranı medalla bitirmişdir. 1958-1961-ci illərdə

ordu sıralarında hərbi xidmətdə olmuşdur. 1961-ci ildə Azərbaycan Dövlət Universitetinin hüquq fakültəsinə daxil olmuş, Lenin təqaüdü ilə oxumuşdur. 1966-cı ildə təhsilini başa vurduqdan sonra ADU-nu bitirib Cinayət hüququ kafedrasında aspirant saxlanılmışdır. 1970-ci ildə «Qətl cinayətlərini doğuran halların və davranış motivinin cəza təyininə təsiri» mövzusunda namizədlik dissertasiyası müdafiə etmişdir.

1969-cu ildən ADU-nun Cinayət hüququ kafedrasında müəllim kimi pedaqoji fəaliyyətə başlamış, sonralar baş müəllim, dosent vəzifələrində çalışmış, 1997-ci ildən həmin kafedranın professorudur. F.Y.Səməndərov 1985-ci-1989-cu illərdə ADU-nun hüquq fakültəsinin dekanı 1992-1993-cü illərdə BDU-nun rektoru olmuşdur, 1995-ci ildə «Cinayət hüquqi şüur və cinayət hüquq yaradıcılığı» mövzusunda doktorluq dissertasiyası müdafiə etmişdir. 1995-ci ildən BDU-nun Cinayət hüququ və kriminologiya kafedrasının müdürüdür.

Prof.F.Y.Səməndərov 1988-1992-ci illərdə respublikamızın müstəqilliyi uğrunda gedən milli istiqlal hərəkatında fəal iştirak etmişdir. 1993-cü ildən bitərəfdir, heç bir siyasi partiyaya mənsub deyildir.

Prof.F.Y.Səməndərov məhsuldar elmi yaradıcılıqla məşğuldur. İndiyə kimi 10-dan artıq dərslük, dərş vəsaiti və monoqrafiyanın müəllifidir. Müxtəlif elmi nəşrlərdə 100-dən artıq elmi məqaləsi, respublikanın dövrü mətbuatında dövrümüzün aktual problem-

lərinə həsr edilmiş çoxsaylı məqalələri çap olunmuşdur. Onun yazdığı iri həcmli (46 çap vərəqi) «Cinayət hüququ. Ümumi hissə» dərsliyi 2002-ci ildə Respublika Kitabsevərlər Cəmiyyətinin mükafatına layiq görülmüş, hazırda respublikada ən mükəmməl dərslük sayılır, 2013-cü ildə həmin dərslük 5-ci dəfə nəşr edilmişdir.

Prof.F.Y.Səməndərovun iştirakı və redaktorluğu ilə ilk dəfə milli dildə hazırlanan «Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinin Kommentariyası» cinayət hüququ sahəsində məşğul olaq tədqiqatçıların və hüquq-mühafizə orqanları işçilərinin stolüstü kitabına çevrilmişdir. Cinayət qanununun həm Ümumi, həm də Xüsusi hissəsini əhatə edən bu kommentariya cinayət qanununun praktikada düzgün tətbiq edilməsi işinə xidmət edir. Qeyd edilən kommentariya indiyə kimi altı dəfə nəşr edilmişdir.

Prof.F.Y.Səməndərov 1995-ci ildən Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Hüquqi islahatlar Komissiyasının üzvüdür, eyni zamanda Respublika Ali Məhkəməsi yanında Elmi Məsləhət Şurasının, Respublika Prokurorluğu yanında Elmi-Metodik Şurasının üzvüdür, Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyinin hüquq üzrə Elmi-Metodik Şurasının sədridir. Azərbaycan Respublikasının hazırda qüvvədə olan 1999-cu il Ci-

nayət Məcəlləsinin müasir tələblər və beynəlxalq standartlar səviyyəsində hazırlanmasında onun böyük zəhməti olmuşdur. Onun doktorluq dissertasiyasında irəli sürdüyü təkliflərdən, habelə digər elmi tədqiqatlarının nəticələrindən Cinayət Məcəlləsinin hazırlanmasında geniş istifadə edilmişdir. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsi Plenumunun və Respublika Ali Məhkəməsi Plenumunun qərarlarının hazırlanmasında, qanunun mübahisəli məqamlarının aydınlaşdırılmasında prof.F.Y.Səməndərov ekspert kimi yaxından iştirak edir.

Prof. F.Y. Səməndərov hazırda qüvvədə olan Azərbaycan Respublikasının Təhsil haqqında Qanununun hazırlanmasında iştirak etmişdir.

Prof.F.Y.Səməndərovun elmi kadrların hazırlanmasında xüsusi xidmətləri vardır. İndiyə kimi 3 elmlər doktoru və 35 elmlər namizədi hazırlamışdır. O, BDU-nun hüquq fakültəsinin «Cinayət hüququ və kriminologiya, cəza-icra hüququ», «Cinayət prosesi, kriminalistika və məhkəmə ekspertizası» ixtisasları üzrə hüquq elmləri namizədi adı verən Müdafiə Şurasının 3 il sədri olmuşdur.

Prof. F.Y.Səməndərov Moskva, Minsk, Aşqabad və digər şəhərlərdə keçirilmiş beynəlxalq elmi konfranslarda iştirak etmişdir.

ЧЛЕНЫ РЕДАКЦИОННОЙ КОЛЛЕГИИ: НАШИ УЧЕНЫЕ

САМАНДАРОВ ФИРУДИН ЮСИФ ОГЛУ

*доктор юридических наук, профессор, заведующий кафедрой
Уголовного права и криминологии БГУ*

Доктор юридических наук, заведующий кафедрой Уголовного права и криминологии, профессор Фирудин Юсиф оглу Самандаров родился 12 апреля 1939 года в селе Молдай Саатлинского района в семье землепашца. В 1948-1958 годах учился в Саатлинской поселковой средней школе имени С.Вургуна, окончил ее с медалью. В 1958-1961 годах находился на действительной военной службе в рядах Советской Армии. В 1961 году поступил на юридический факультет Азербайджанского Государственного Университета, учился с Ленинской стипендией. В 1966 году, после завершения получения образования в АГУ, был оставлен аспирантом на кафедре Уголовного права. В 1970 году защитил кандидатскую диссертацию на тему «Влияние мотива поведения и случаев, порождающих убийства, на назначение наказания».

С 1969 года приступил к педагогической деятельности в качестве преподавателя на кафедре Уголовного права АГУ, вследствие работал на должностях старшего преподавателя доцента, с 1997 года является профессором этой же кафедры. Ф.Ю.Самандаров в 1985-1989 годах был деканом юридического факультета АГУ, а в 1992-1993 годах – ректором БГУ. В 1995 году защитил докторскую диссертацию на тему «Преступное правовое сознание и преступное

правовое творчество». С 1995 года является заведующим кафедрой «Уголовного права и криминологии» БГУ.

В 1988-1992 годах профессор Ф.Ю.Самандаров активно участвовал в национально-освободительном движении за независимость нашей республики. С 1993 года беспартийный, ни к какой политической партии отношения не имеет.

Профессор Ф.Ю.Самандаров занимается плодотворным научным творчеством. Он является автором более 10-ти учебников, учебного пособия и монографии. В различных научных издательствах напечатано более 100 научных статей, а также многочисленных статей, посвященных актуальным проблемам нашей эпохи в периодической печати республики. Объемистый учебник (46 печатных листов) «Уголовное право. Общая часть», написанный им, в 2002 году был удостоен премии Общества Книголюбов Республики, в настоящее время считается в республике совершенным учебником, в 2013 году этот учебник был издан в пятый раз.

Впервые разработанный на национальном языке с участием и под редакцией профессора Ф.Ю.Самандарова «Комментарий к Уголовному Кодексу Азербайджанской Республики», превратился в настольную книгу сотрудников правоохранительных органов и исследователей в области уголовного права. Этот комментарий, охватываю-

щий и Общую, и Специальную части Уголовного закона, служит делу правильного применения в практике уголовного закона. Указанный комментарий издавался до сих пор 6 раз.

С 1995 года профессор Ф.Ю.Самандаров является членом Комиссии по Правовым реформам при Президенте Азербайджанской Республики, в то же время является членом Научно-Консультационного Совета при Верховном Суде Республики, членом Научно-Методического Совета по праву Министерства Образования Азербайджанской Республики. В действующий ныне Уголовный Кодекс Азербайджанской Республики, 1999 года, разработанный на уровне современных требования и международных стандартов, он вложил много труда. Предложения, выдвинутые им в его докторской диссертации, а также результаты других его научных исследований широко использованы в разработке Уголовного Кодекса. Профессор Ф.Ю.Самандаров активно участвует в качестве эксперта в раз-

работке решений Пленума Конституционного Суда Азербайджанской Республики и Пленума Верховного Суда Республики, в выяснении спорных моментов закона.

Профессор Ф.Ю.Самандаров участвовал в разработке действующего Закона Азербайджанской Республики «Об образовании».

Профессору Ф.Ю.Самандарову принадлежат особые заслуги в подготовке научных кадров. До сих пор он подготовил 3-х докторов наук и 35 кандидатов наук. В течение 3-х лет он был председателем Совета Защиты, дающего звание кандидата юридических наук по следующим специальностям юридического факультета БГУ: «Уголовное право и криминология, уголовно-исполнительное право», «Уголовный процесс, криминалистика и судебная экспертиза».

Профессор Ф.Ю.Самандаров принимал участие на международных научных конференциях, проходящих в Москве, Минске, Ашхабаде и других городах.

STAFF OF EDITORIAL OFFICE: SCIENTISTS

SAMANDAROV FIRUDIN YUSIF OGLU

*Doctor of law, professor, chief of the BSU's department for
criminal law and criminology*

Doctor of juridical sciences, professor, chief of the BSU's department for criminal law and criminology, Samandarov Firudin Yusif oglu was born on April 12, 1939 in the family of a ploughman in the village of Molday in the Saatly region. He finished the S.Vurgun secondary school with a medal in the town of Saatly in 1948. He served in army in 1958-1961. He was enrolled in the department of law of the Azerbaijan State University in 1961 and studied with the Lenin scholarship. After graduating from the ADU in 1966, he became a postgraduate student of the department of criminal law. He defended his Ph.D thesis in 1970 on the topic "Influence of cases causing murder and motives of behaviour on the punishment."

He began his teacher's career in 1969 at the ADU's department of criminal law and worked as an associate professor and was promoted to the position of a professor at that department in 1997. Samandarov was a dean of the ADU's department of law in 1985-1989 and rector of the BDU in 1992-1993. He defended his doctoral thesis in 1995 on the topic "criminal law conscience and criminal law creativity." He has been a chief of the BDU's department of criminal law and criminology since 1995.

Prof. Samandarov took an active part in the national independence movement in 1988-1992. He has been non-partisan and independent since 1993.

Prof. Samandarov is engaged in scientific activities. He is an author of over 10 textbooks and monographs. Over 100 articles in various scientific publications and many other articles dealing with the topical problems have been published in the country's periodicals. The big textbook titled "Criminal law. General part" (46 pages) written by him received an award of the National Book lovers society in 2002, is considered the most perfect text book in the country, and was republished for the fifth time in 2013.

"The annotation of the criminal code of the Republic of Azerbaijan" prepared and edited by Prof. F.Y. Samandarov has become a reference book for criminal law researchers and law-enforcers. This annotation covering both the General and Special part of the criminal law helps the right application of the criminal law in practice. This annotation has gone through six editions.

Prof. F.Y. Samandarov has been a member of the Legal Reforms Commission under President of the Republic of Azerbaijan since 1995, serves on the Scientific Advisory Council under the Supreme Court of Azerbaijan and Methodological Council under the Prosecutor's Office and is a chairman of the Methodological Council for Law under the Education Ministry of Azerbaijan. He made a great contribution to bringing the current criminal code effective since 1999 in line with modern requirements and international standards. The proposals put forward in his doctor-

al thesis and results of his other studies were used in preparing the criminal code. Prof. Samandarov was engaged as an expert in preparing the decisions of the Plenum of the Constitutional Court of Azerbaijan and clarifying controversial issues in the law.

Prof. Samandarov took part in preparing the currently effective Law on Education of the Republic of Azerbaijan.

Prof. Samandarov played an important role in human resources development in science.

He has so far supervised 3 doctors of science and 35 Ph.Ds. He has been chairman of the Defence Council at the BSU law department granting the title of a Ph.D in law with a specialization in “criminal law and criminology, criminal and penal law”, “criminal process, criminalistics, and forensic enquiry.”

Prof. Samandarov participated in the scientific conferences held in Moscow, Minsk, Ashkhabad and other cities.

POLİS AKADEMİYASININ HÜQUQ KLİNİKASINA XOŞ GƏLMİSİNİZ!

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI DİN-in POLİS AKADEMİYASININ HÜQUQ KLİNİKASINDA PULSUZ HÜQUQİ YARDIM

Hüquq Klinikası nədir?

Hüquq Klinikası - hüquqşünas kadrlar hazırlayan ali təhsil ocaqlarında hüquqşünas müəllimlərin rəhbərliyi və nəzarəti altında nəzəriyyə ilə praktikanı əlaqələndirməyə imkan verən real işlər üzrə pulsuz hüquqi xidmət və ya xüsusi tədris metodudur.

Klinikada hüquqi xidmət kimlər tərəfindən göstəriləcək?

Klinika hüquq məsləhətxanasından fərqlənir. Burada hüquqşünas müəllimlərin rəhbərliyi və nəzarəti altında Polis Akademiyasının müdavimləri tərəfindən hüquqi xidmət göstərilir.

Hüquq Klinikasına kimlər müraciət edə bilər?

Hüquq Klinikasına real işlər üzrə hüquqi yardım almaq istəyən istənilən şəxs müraciət edə bilər. Burada göstərilən xidmət pulsuzdur.

Müraciətlərə baxılma qaydası:

Vətəndaş Hüquq Klinikasına müraciət etdikdən sonra onqın müraciəti qeydə alınır və onun müraciətinə cavab verilməsi üçün əvvəlcədən dəqiq vaxt təyin olunur. 3 gün ərzində vətəndaşın müraciəti ətraflı araşdırılır və təyin olunmuş gün ona müraciətlə əlaqədar cavab verilir. Müraciət qəbul olunduğu halda hər bir işin araşdırılması və icrası üçün ayrıca qovluq açılır.

Hüquq Klinikasında müxtəlif istiqamətlərdə hüquqi yardım göstərən aşağıdakı bölmələr mövcuddur:

- İnsan hüquqları bölməsi;
- Mülki işlər üzrə bölmə;
- Qaçqınların və məcburi köçkünlərin hüquqlarının müdafiəsi bölməsi;
- Cinayət işləri üzrə məsləhət bölməsi.

Klinikanın fəaliyyətinin əsas istiqamətləri:

- aztəminatlı vətəndaşlara pulsuz hüquqi yardım göstərilməsi;
- əhalinin müxtəlif təbəqələri arasında hüquqi maarifləndirmə (təbliğət) tədbirlərinin müxtəlif vasitələrlə (seminarlar, treninqlər) təşkil edilməsi;
- cəmiyyətdə insan hüquqlarının təmini ilə əlaqədar müxtəlif layihələri hazırlayıb həyata keçirmək və ya təşkil olunmuş mövcud layihələrdə iştirak etmək.

Mən nəyi əldə edəcəyəm ümid edə bilərəm?

Klinikada heç bir maddi maraq gözləmədən qarşılıqlı inama, etimada və məxfiliyə əsaslanaraq tam, qərəzsiz və vicdanlı xidmət göstəriləcəkdir.

Diqqət!

Müraciət edən şəxslərin işləri məxfi saxlanılır. Həmin məlumatlarda Klinikanın tədris məqsədi üçün istifadə edilməsi, yalnız müraciət edən şəxs razılıq verdikdən sonra mümkündür.

Klinikaya müraciətlər yazılı və ya şifahi formada vətəndaşın şəxsiyyət vəsiqəsini təqdim etməklə qəbul edilir.

Əlaqə tel.: (050) 674 90 40
(050) 503 46 66
(012) 454-35-70

e-mail: huquqklinikasi@mail.ru

Ünvan: Şüvəlan qəsəbəsi,
Almaz İldırım küçəsi 3,
Polis Akademiyasının binası.

Müraciət saati: 15:00 -18:00

ДОБРО ПОЖАЛОВАТЬ В ЮРИДИЧЕСКУЮ КЛИНИКУ АКАДЕМИИ ПОЛИЦИИ

БЕСПЛАТНАЯ ЮРИДИЧЕСКАЯ ПОМОЩЬ В "ЮРИДИЧЕСКОЙ КЛИНИКЕ" АКАДЕМИИ ПОЛИЦИИ МВД АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ

Чем является "Юридическая клиника"?

"Юридическая клиника" – безвозмездная юридическая помощь или особый учебный метод в вузах, готовящих кадровых юристов под руководством и контролем преподавателей-правоведов, который даёт возможность для создания связи между теорией и практикой.

Кто осуществляет юридическое обслуживание в клинике?

Клиника отличается от юридической консультации. Здесь под руководством и контролем преподавателей-правоведов юридическую помощь предоставляют курсанты Академии Полиции.

Кто может обратиться в "Юридическую клинику"?

В "Юридическую клинику" может обратиться любое лицо, желающее получить юридическую помощь по реальным делам.

Порядок рассмотрения обращений:

После обращения гражданина в "Юридическую клинику" его данные регистрируются и предварительно назначается точное время для ответа на его обращение. В течении 3 дней обращение гражданина тщательно изучается и в назначенный день ему предоставляется ответ в связи с обращением. В случае принятия обращения по каждому делу для рассмотрения и исполнения открывается отдельная папка.

В "Юридической клинике" существуют следующие отделения, оказывающие юридическую помощь по различным направлениям.

- Отделение по правам человека;
- Отделение по гражданским делам;
- Отделение по защите прав беженцев и вынужденных переселенцев;
- Консультационное отделение по уголовным делам.

На достижение чего я могу надеяться?

Основываясь на взаимное доверие и с соблюдением конфиденциальности тайны, в клинике вам будут предоставлены беспристрастные и добросовестные услуги без материальной заинтересованности.

Основные направления деятельности клиники:

- оказание бесплатной юридической помощи малоимущим гражданам;
- организация различными средствами (семинары, тренинги, пропаганда) правового просвещения среди различных слоёв населения;
- разработка и осуществление различных мер по обеспечению прав человека в обществе или участие в организованных мероприятиях в этом направлении.

Внимание!

Дела обратившихся лиц сохраняются в тайне. Использование этих сведений в учебном процессе возможно только после письменного согласия обратившегося лица.

Обращения в клинику принимаются в устной и письменной форме после предъявления гражданином удостоверения личности.

Тел. для связи: (050) 674 90 40
(050) 503 46 66
(012) 454-35-70

e-mail: huquqklinikasi@mail.ru

Адрес: пос. Шувелан, ул. Алмаса Ильдырыма-3,
здание Академии полиции.

Время обращений: 15:00 -18:00

LAW CLINIC OF POLICE ACADEMY ARE ALWAYS READY TO HELP

FREE JUDICIAL SUPPORT BY THE LAW CLINIC OF THE POLICE ACADEMY OF THE MIA OF AZERBAIJAN REPUBLIC

What is the law clinic?

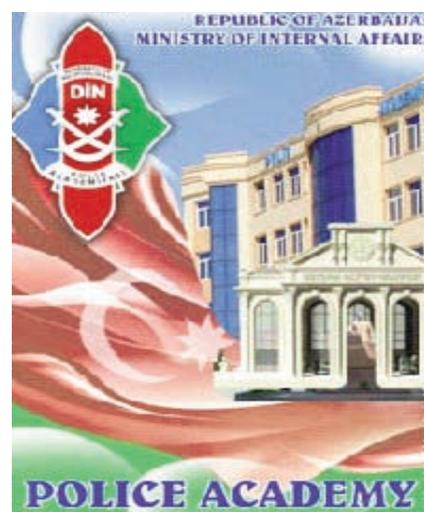
Law clinic is special method of teaching or real works which connects theory and practice under professional teachers in universities which have law department.

Who can apply to law clinic?

Everybody who needs judicial support can apply to the clinic. All services at the clinic are free.

Who will help to the people at the clinic?

Law clinic is different from lawyer's office. Cadets under the direct guidance of the teachers of Police Academy will help the applicants.

How long can I wait?

Applications are registered at the clinic after citizens' applying. In order to response applications an exact date are fixed earlier. During this time application will be investigated thoroughly. Given time will not be more than 3 days. If the application is accepted the new folder will be opened for each appeal.

Sections in clinic are followings:

- The section of human rights
- The section of civil works
- The section of defense of refugees' and IDP's rights
- The sections of advice about criminal issues

Main branches of the clinics:

- To give free judicial support to the citizens;
- The organization of judicial enlightenment among different levels of society;
- Prepare and fulfill projects on human rights or participate the available projects.

All appeals except disputed issues will be investigated thoroughly and in honest way and will be free.

Contacts: (050) 674 90 40
(050) 503 46 66
(012) 454-35-70

e-mail: huquqklinikasi@mail.ru

Address: 3, A.Ildirim, Shuvelan settl.,
building of Police Academy

Hours: 15:00-18:00

ELMİ MƏQALƏ TƏQDİM ETMƏK ÜÇÜN QOYULAN TƏLƏBLƏR

1. Məqalələr redaksiyaya üç dildə (Azərbaycan, rus və ingilis) təqdim edilə bilər. Bir dildə təqdim edilmiş məqalənin sonunda digər iki dildə xülasə verilməlidir. Məsələn, əgər məqalə Azərbaycan dilində yazılmışsa, bu zaman sonda rus və ingilis dillərində xülasə verilməlidir. Məqalələrin müxtəlif dillərdə olan xülasələri bir-birinin eyni olmalı və məqalənin məzmununa uyğun olmalıdır. Məqalədə müəllifin və ya müəlliflərn gəldiyi elmi nəticə, işin elmi yeniliyi, tətbiqi əhəmiyyəti və s. xülasədə yığcam şəkildə öz əksini tapmalıdır. Xülasələr elmi və qrammatik baxımdan ciddi redaktə olunmalıdır. Hər bir xülasədə məqalənin adı, müəllifin və ya müəlliflərin tam adı göstərilməlidir.

2. Məqalələrin mətnləri Times New Roman - 12 şrifti ilə (məsələn, Azərbaycan dilində latın əlifbası, rus dilində kiril əlifbası, ingilis dilində ingilis əlifbası ilə) 1 intervalda çap olunmalıdır.

3. Məqalədə müəllif(lər)in işlədiyi müəssisə (lər) və həmin müəssisə(lər)in ünvan(lar)ı, müəllif(lər)in telefonları, elektron poçt ünvan(lar)ı göstərilməlidir.

4. Elmi məqalənin sonunda elm sahəsinin və məqalənin xarakterinə uyğun olaraq, müəllif(lər)in gəldiyi elmi nəticə, işin elmi yeniliyi, tətbiqi əhəmiyyəti və s. aydın şəkildə verilməlidir.

5. Məqalənin mövzusu ilə bağlı elmi mənbələrə istinadlar olmalıdır. Məqalənin sonunda verilən ədəbiyyat siyahısı əlifba ardıcılığı ilə nömrələnməli və kodlaşdırılmalıdır. İstifadə zamanı əvvəlcə Azərbaycan, sonra türk, daha sonra rus, sonda isə digər xarici dillərdə olan ədəbiyyatlar göstərilməli və kodlaşdırılmalıdır. Mətnə istinadlar

ədəbiyyat siyahısında göstərilən ardıcılıqla işarə olunmalıdır. Məsələn, (1) və ya (1, s. 125). Eyni ədəbiyyata mətnə başqa bir yerdə təkrar istinad olunarsa, onda istinad olunan həmin ədəbiyyat əvvəlki nömrə ilə göstərilməlidir.

6. Ədəbiyyat siyahısında verilən hər bir istinad haqqında məlumat tam və dəqiq olmalıdır. İstinad olunan mənbənin bibliografik təsviri onun növündən (monoqrafiya, dərslik, elmi məqalə və s.) asılı olaraq verilməlidir. Elmi məqalələrə, simpozium, konfrans və digər nüfuzlu elmi tədbirlərin materiallarına və ya tezislərinə istinad edərkən məqalənin, məruzənin və ya tezisnin adı göstərilməlidir. İstinad olunan mənbənin bibliografik təsviri verilməyəndə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının "Dissertasiyaların tərtibi qaydaları" barədə qüvvədə olan təlimatın "İstifadə edilmiş ədəbiyyat" bölməsinin 10.2-10.4.6. tələbləri əsas götürülməlidir.

7. Məqalənin sonundakı ədəbiyyat siyahısında son 5-10 ilin elmi məqalələrinə, monoqrafiyalarına və digər etibarlı mənbələrinə üstünlük verilməlidir.

8. Hər bir məqalədə UOT indekslər və ya PACS tipli kodlar və açar sözlər göstərilməlidir. Açar sözlər üç dildə (məqalənin və xülasələrin yazıldığı dillərdə) verilməlidir.

9. Məqaləyə, onun dərc edilməsinin mümkünlüyü haqqında ekspert rəyi və elmi müəssisənin Elmi Şurasının protokolundan çıxarış (elmi müəssisələrdə işləməyən hüquqşünaslara ekspert rəyi kifayətdir) əlavə edilir.

10. Hər bir məqalə müəllifi məqalənin dərc olunması ilə əlaqədar redaksiyanın ha-

zırladığı müəllif anketini doldurmalı və onu imzalayaraq, məqalənin tezis şəklində dərc olunmuş variantı istisna olmaqla, əvvəllər hər hansı bir dildə nəşr edilmədiyini təsdiq etməlidir.

11. Jurnalda "əvvəli ötən sayımızda", "ardı növbəti nömrədə" adı altında seriya məqalələrin dərc olunmasına icazə verilmir.

12. Jurnalın nömrələrində müəllifin və ya müəlliflərin yalnız bir məqaləsi dərc edilə bilər.

13. Plagiat məqalələrin nəşri qadağandır. Belə bir fakt aşkar edildikdə redaksiya müəllif(lər)ə qarşı sanksiya tətbiq etməkdə (bir neçə nömrədə çap edilməmək, il ərzində çap edilməmək və s.) haqlıdır.

ТРЕБОВАНИЯ, ПРЕДЪЯВЛЯЕМЫЕ К ПРЕДСТАВЛЕННЫМ НАУЧНЫМ СТАТЬЯМ

1. Статьи представляются в редакцию на трех языках (азербайджанском, английском и русском). В конце статьи, представленной на одном из языков, должны быть резюме на двух остальных языках. Например, если статья дана на азербайджанском языке, то резюме должны быть на английском и русском языках. Резюме статей, которые даны на разных языках, должны быть идентичными и соответствовать содержанию статьи. В резюме должны кратко отражаться результаты научных исследований, научная новизна, практическое значение и пр. выдвинутые автором (авторами) статьи. Резюме должно быть строго отредактировано с научной и грамматической точки зрения. В каждом резюме должно быть указано полное название статьи, имя автора (авторов).

2. Тексты статей должны быть набраны шрифтом Times New Roman, размер шрифта – 12 (например, на азербайджанском и английском языках – латиницей, на русском – кириллицей) и интервал – 1. Статьи предоставляются в электронном и печатном (1 экземпляр) виде.

3. В статье должны быть указаны фамилия, имя и отчество автора (авторов), его (их) научное звание; название и адрес организации, в которой он работает(ют), телефоны, адрес электронной почты.

4. В конце научной статьи должны быть ясно изложены результаты научных исследований, научная новизна, практическое значение, и пр. в соответствии с данной отраслью науки и характером статьи.

5. Должны быть указаны ссылки на научные источники по предмету статьи. Библиографический список приводится после текста статьи в алфавитном порядке и закодированной форме. При использовании сперва дается и кодируется литература на азербайджанском, потом на турецком, далее на русском и наконец на английском языках. Ссылки в тексте статьи должны соответствовать библиографическому списку. Например, (1) или (1, стр. 125). Если в тексте на одну и ту же литературу имеется ссылка в другом месте, то настоящая литература должна быть указана под прежним номером.

6. Информация о каждой ссылке, данной в библиографическом списке, должна быть полной и точной. Библиографическое описание ссылаемого источника должно быть дано в зависимости от его вида (монография, учебник, научная статья и т.д.) книг. Должны быть указаны названия статей, докладов и тезисов при ссылке на научные статьи, материалы и тезисы симпозиумов, конференций и других престижных научных мероприятий. При библиографическом описании должны быть взяты за основу требования 10.2-10.4.6. раздела "Использованная литература" Правил составления диссертаций Высшей аттестационной комиссии при Президенте Азербайджанской Республики.

7. В данном списке литературы после статьи должно быть дано предпочтение научным статьям, монографиям и другим достоверным источникам последних 10-15 лет.

8. Стаття должна содержать ключевые слова, УДК индексы или коды типа PACS. Ключевые слова должны быть даны на трех языках (на тех языках, на которых написаны статья и резюме).

9. К статье прилагается экспертное заключение о возможности опубликования и выписка из протокола Учёного совета научного учреждения (юристам, не работающим в научных учреждениях, достаточно экспертного заключения).

10. Каждый автор статьи должен заполнить и подписать авторскую анкету, выработанную редакцией, подтвердив этим неопубликование данной статьи раньше на

каком-нибудь языке, исключая опубликованный тезисный вариант.

11. В журнале не разрешается опубликование серийных статей под заглавием "начало в предыдущем номере", "продолжение в следующем номере".

12. В выпусках журнала возможно опубликование только одной статьи автора (авторов).

13. Запрещается опубликование плагиатных статей. При выявлении такого факта редакция вправе применять санкции (неопубликование в нескольких номерах, в течение года и т.д.) против автора (авторов).

REQUIREMENTS OF REPRESENTATION OF SCIENTIFIC ARTICLES

1. The articles are presented to the editorial staff in three languages (Azerbaijani, English and Russian). After the article was presented in one of the languages it should be attached also summary (abstraction) in two other languages. For example, if the article is in the Azerbaijani language the summary should be in English and Russian languages. The summaries of article presented in different languages should be identical and correspond to the contents of the article. The summary should in detail be reflected the results of scientific researches, scientific novelty, practical importance, etc. suggested by the author (authors) of article. Summaries should be strictly edited from the scientific and grammatical point of views.

Each summary should include full name of the article, name of the author (authors).

2. Texts of articles should be typed in font Titr\$ Ke\y Kotap, font size - 12 (for example, the Azerbaijani language in the Latin, the Russian in Cyrillics, the English in English letters) and with an interval - 1. The articles are presented in electronic and print (1 copy) version.

3. The article should include the surname, name and patronymic of the author (authors), their scientific degree; the name and address of the organisation they work, phone numbers and e-mail address.

4. In the end of the scientific article there should clearly stated results of scientific researches, scientific novelty, practical importance and so forth in accordance with the mentioned branch of science and the character of article.

5. The article should include references to scientific sources on subject of the article. The bibliographic list is given after the text of article in alphabetic order and in the coded form. First is given and coded the literature in Azerbaijani, then in Turkish, further in Russian and at last in English languages. References in the text should correspond to the bibliographic list. For example, (1) or (1, p. 125). If the text includes on the same page the same literature with a reference in other

page, then, the literature should be pointed under the former number.

6. The information on each reference given in the bibliographic list should be full and exact. The bibliographic view of the referred source should be given in dependence on its kind of books (the monography, the textbook, the scientific article, etc.). It should be specified the names of articles, lectures and theses with the reference to scientific articles, materials and theses of symposiums, conferences and other prestigious scientific actions. The bibliographic view should base on the requirement 10.2-10.4.6 of the "Used literature" section of the Rules of working up dissertations of the Higher Attestation Commission under the President the Azerbaijan Republic.

7. In the mentioned list of the literature after the article, the preference should be given to scientific articles, the monographies and other reliable sources of the latest 10-15 years.

8. The article should contain keywords, the IUT indexes or PASZ type of code. Keywords should be given in three languages (in those languages on which the article and the summary were written).

9. The article is attached by expert review on possibility of publication and extract from the scientific establishments need only expert review).

10. Each author of article should fill and sign the author's questionnaire developed by the editorial board, having confirmed non-publication of the given article earlier in any language, excepting the published thesis variant.

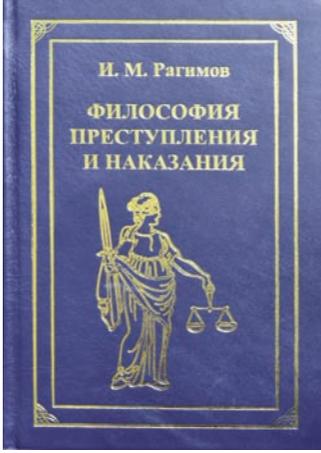
11. In magazine, the publication of serial articles under the title "the beginning is in the previous issue", "to be continued" is not allowed.

12. In the issues of magazine it is allowed publication of only one article of the author (authors).

13. Publication of plagiarist articles is forbidden. In such cases, the editorial board has the right to apply sanction (non-publication in several issues in a year, etc.) against the author (authors).

YENİ NƏŞRLƏR

CİNAYƏT VƏ CƏZANIN FƏLSƏFƏSİ

İ.M.RƏHİMOV

Hüquq elmləri doktoru, professor

Professor İ.M.Rəhimovun kitabı bəşər tarixinin ilkin dövrlərindən biri aktual olan cinayət və cəza probleminə həsr edilmişdir.

Birinci fəsildə cinayət anlayışının fəlsəfəsi və hüquqi aspektləri, onun törədilməsinin səbəbləri açıqlanır. Həmçinin törədilmiş cinayətə görə hökmün çıxarılması zamanı insan şəxsiyyəti faktorunun nəzərə alınmasına diqqət yönəldilir.

Kitabın ikinci hissəsi cəza anlayışının mahiyyətinin tədqiq edilməsinə həsr olunmuşdur. Müəllif tanınmış alimlərin fikrinə istinad edərək bu anlayışın məzmununu təfsilatı təhlil etmişdir.

Cinayət və cəza anlayışlarının hüquqi aspektləri ilə yanaşı müəllif onlarla əlaqəli olan sosioloji və psixoloji problemləri açıqlamış, Hegel, Dyurkgeyn və s. kimi məşhur sosioloq və filosofların elmi əsərlərinə istinadlarla əsaslandırılmışdır.

Bundan başqa cinayət və cəza ilə bağlı problemlərin tədqiqatı zamanı müəllif xeyir və şər etik kateqoriyalarına da toxunmuşdur.

Kitabda oxucunun diqqətini cəlb edə bilən bir sıra maraqlı məqamlar var. Onlardan biri cinayətin fəlsəfəsi probleminin tədqiq edilməsidir və bu da onun səbəblərinin dərk olunması üçün zəruri bazis kimi təqdim olunmuşdur. Bu baxımdan İ.Rəhimov cinayət səbəblərinin

müəyyən edilməsi zamanı insan davranışının dərk olunmasına diqqət yetirir. Müəllif öz mülahizələrinin başlanğıcına özünü dərk etmənin fəlsəfəsini qoyur və Deltada Apollon məbədinin divarında həkk olunmuş «Özünü dərk et» sözlərinin mətləbini oxucuya xatırladır.

Kitabın diqqətə layiq olan digər xüsusiyyəti cinayətin törədilməsi səbəblərinin din baxımından izah edilməsidir.

Kitabda həmçinin cinayət və cəzada adət və əmələlərin roluna yer ayrılmışdır. Həm fəlsəfə, həm sosiologiya baxımından xalq arasında yayılmış «faydalı» və «zərərli» əmələlərin təhlili aparılmışdır.

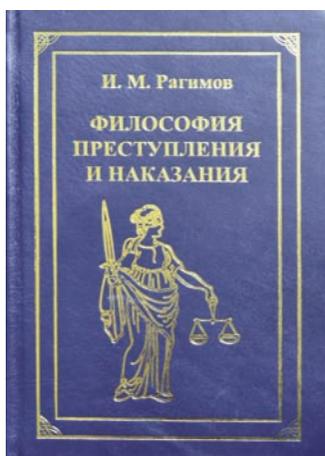
Əminəm ki, İ.M. Rəhimovun bu monoqrafiyası yalnız cinayət hüququ deyil, həm də fəlsəfə, sosiologiya, insan psixologiyası sahələrinin mütəxəssisləri, eəlcə də geniş oxucu auditoriyası tərəfindən maraqla qarşılanacaqdır.

Hüseynov Sakit Yəhya,

*Fəlsəfə elmləri doktoru,
Azərbaycan Respublikası Milli Elmlər Akademiyasının Fəlsəfə, Sosiologiya və Hüquq İnstitutunun «Dinşünaslıq və mədəniyyətin fəlsəfi problemləri» şöbəsinin müdiri, Rusiya Federasiyası İnzibati Elmlər Akademiyasının müxbir üzvi*

NEW PUBLICATIONS

THE PHILOSOPHY OF CRIME AND PUNISHMENT

Doctor of Law, Professor
I.M.RAGIMOV

Professor I.M.Ragimov's book is devoted to the problem of crime and punishment's philosophy, which remains valid from the earliest period of human history.

The first chapter reveals the philosophical and legal aspects of the concept of crime, the reasons of its commission. Also, an attention is paid on taking into consideration the human personality factor during sentencing for the crime.

The second part of the book is devoted to the study of essence of the concept of punishment. The author subjected to a detailed analysis its content and features, citing the opinion of famous scientists. Along with the legal aspects of the concepts of crime and punishment, the author also revealed the sociological and psychological problems associated with them, and was able to justify them by references to the works of famous philosophers and sociologists, such as Hegel, Durkheim, etc.

Besides, during the study of issues related to the crime and punishment, the author raised ethical categories of Good and Evil.

There are a number of interesting points that will attract the reader's attention in this book. One of them is the study of the problems of philosophy of crime, which is presented as a necessary basis to understand its causes. From this perspective I.M.Ragimov draws attention to understanding human behavior in determining

the causes of crime. Herewith, the author stresses the importance of his reasoning by the philosophy of self-knowledge and reminds to the reader the essence of the famous dictum, "Know thyself", which was carved on the temple of Apollo at Delphi.

Another noteworthy feature of the book is the explanation of reasons to commit the crime in terms of religion.

The book also describes the role of traditions and customs in crime and punishment. The analyses of "useful" and "harmful" traditions which are prevalent among the people from the point of view of philosophy, as well as sociology, were carried out.

I am convinced that the given monograph by I.M.Ragimov will be met with great interest among experts not only in the field of criminal law, but also philosophy, sociology, human psychology, as well as among the widest readership.

Huseynov Sakit Yahya oglu

*Doctor of philosophy
The head of Department of
"Religious studies and the Philosophical
problems of culture" of the Institute of
philosophy, sociology and law
of the Azerbaijan National Academy of
Sciences, the Corresponding member of
The Academy of Administrative sciences
of the Russian Federation*

Azərbaycan Respublikasının daxili işlər naziri, general-polkovnik Ramil Usubovun məsləhətçisi və ön sözün müəllifi olduğu «Polisin məlumat kitabı» ilk dəfə nəşrdən çıxmışdır.

Polis Akademiyasının rəisi, polis general-mayoru, hüquq üzrə fəlsəfə doktoru Nazim Əliyev və Qaradağ rayon polis idarəsinin rəis müavini, polis polkovnik-leytenantı, hüquq üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Hikmət Eyvazov tərəfindən tərtib edilən və geniş oxucu dairəsinə təqdim edilən «Polisin məlumat kitabı» polisin fəaliyyətində hüquqi biliklərin təbliği baxımından atılan ən mühüm addımlardan biridir. Kitabın elmi redaktoru DİN-in Polis Akademiyası rəisinin tədris və elmi işlər üzrə müavini, polis polkovniki, hüquq elmləri doktoru, professor, əməkdar müəllim Mahir Əhmədovdur.

Yarandığı gündən mərdlik, cəsarət və fədakarlıqlarla zəngin inkişaf yolu keçmiş Azərbaycan Polisi xalqımızın Ümummilli lideri Heydər Əliyevin bilavasitə rəhbərliyi altında milli təməllər üzərində formalaşaraq dövlətçiliyin əsas sütunlarından biri kimi təşəkkül tapmışdır. Polis peşəsinin yüksək vətəndaşlıq məsuliyyəti, cəsarət, şəxsi mətanət, bilik, dərrakə, elm, təhsil və təcrübə tələb etdiyini vurğulayan Ulu Öndər polisin daim öz peşəkar səviyyəsini yüksəltməsinə, gündəlik işini müasir tələblərə, beynəlxalq təcrübəyə və normalara uyğun qurmasını vacib tələb kimi qoymuşdur. Bununla bərabər, Azərbaycan Respublikası Prezidenti cənab İlham Əliyev də Avropaya inteqrasiya edən Azərbaycanda polisin professional səviyyəsinin ən yüksək tələblər səviyyəsinə qaldırılmasını əsas məqsədlərdən biri kimi müəyyən etmişdir.

Dövlət Başçısının qarşıya qoyduğu proqram vəzifələrin yerinə yetirilməsi, o cümlədən idarəetmənin təkmilləşdirilməsi, qanunçuluğun möhkəmləndirilməsi, maddi-texniki təchizatın müasir tələblər səviyyəsinə yüksəldilməsi, əhali və vətəndaş cəmiyyəti ilə əlaqələrin inkişaf etdirilməsi, şəxsi heyətin peşə hazırlığının artırılması istiqamətlərində böyük bir fəaliyyət ortaya qoymuşdur. Həyata keçirilən tədbirlər, həmçinin cinayətkarlığa qarşı aparılan peşəkar mübarizə, hüquq qaydasının və sabitliyin etibarlı təmin edilməsi - möhtərəm Prezidentin rəhbərliyi ilə aparılan quruculuq işlərinə, infrastruktur layihələrin və sosial proqramların uğurlu icrasına, bütövlükdə ölkənin davamlı inkişafına zəmin yaradan başlıca amillərdən olmuşdur.

Əməliyyat-xidməti fəaliyyətdə yüksək nəticələri şərtləndirən əsas məsələlərdən biri də mükəmməl normativ hüquqi bazanın yaradılmasıdır. Ötən illər ərzində daxili işlər orqanlarının fəaliyyəti ilə əlaqədar 90-dan artıq qanun, 200-dən çox fərman və sərəncam imzalanmış, Nazirlər Kabineti tərəfindən 30-a yaxın qərar qəbul edilmişdir. Eyni zamanda, bu mühüm sənədlərdən irəli gələn müddəaların yerinə yetirilməsi məqsədilə Nazirlik tərəfindən yüzlərlə təlimat, əmr, göstəriş, tədris proqramları, metodiki vəsaitlər hazırlanıb icraya yönəldilmiş, əməkdaşların onları peşə hazırlığı dərslərində öyrənmələri təmin edilmiş, təcrübəli mütəxəssislər cəlb olunmaqla müxtəlif treninqlər, seminarlar və ixtisasartırma kursları təşkil olunmuşdur.

Bu mühüm tədbirlər çərçivəsində atılan növbəti addımlardan biri də polisin fəaliyyətini tənzimləyən qanunvericilik aktlarını, daxili normativ sənədləri, beynəlxalq hüquq normalarını, gündəlik işdə istifadə olunan terminlərin izahını özündə əks etdirən "Polisin məlumat kitabı"nın nəşrinə başlanılmasıdır.

Kitabın hazırlanmasında məqsəd şəxsi heyətin hüquqi biliklərini təkmilləşdirməsinə, hüquq düşüncəsini zənginləşdirməsinə, digər tərəfdən vətəndaşların maarifləndirilməsinə, əhali arasında hüquq mədəniyyətinin təbliğinə töhfələr verməkdən ibarətdir. İnanırıq ki, kitab, ondan istifadə edən hər bir şəxsin müntəzəm faydalana biləcəyi dəyərli vəsait olacaqdır.

RAMİL USUBOV,

*Azərbaycan Respublikasının
daxili işlər naziri, general-polkovnik*

Впервые в свет вышел «Справочник полицейского», консультантом и автором предисловия которого является министр внутренних дел Азербайджанской Республики, генерал-полковник Рамиль Усубов.

«Справочник полицейского», составленный начальником Академии Полиции, генерал-майором полиции, доктором философии по праву Назимом Алиевым и заместителем начальника Управления полиции Гарадагского района, полковник-лейтенантом полиции, доктором философии по праву, доцентом Хикметом Эйвазовым, представлен широкому кругу читателей и является значительным шагом в деле пропаганды правовых знаний в деятельности полиции. Научным редактором справочника является заместитель начальника Академии Полиции МВД по учебной и научной работе, полковник полиции, доктор юридических наук, профессор Махир Ахмедов.

С о дня своего создания Азербайджанская Полиция, прошедшая свой путь развития, насыщенный мужеством, решительностью и самопожертвованием, формировалась на национальных основах под непосредственным руководством Общенационального Лидера Гейдара Алиева и превратилась в одну из надежных опор государственности. Общенациональный Лидер всегда указывал на то, что профессия полиции требует высокой гражданской ответственности, решительности, личной целеустремленности, интеллекта, научных знаний и практики, требуя от сотрудников постоянного повышения своего профессионального уровня, организации повседневной работы в соответствии с современными требованиями, международным опытом и нормами. Наряду с этим, Президент Азербайджанской Республики, господин Ильхам Алиев одной из основных целей определил повышение профессионального уровня полиции Азербайджана, интегрирующего в европейское пространство, до уровня самых высоких требований.

Глава государства обязал выполнить программные обязательства, среди которых центральное место занимают такие направления деятельности, как совершенствование управления, укрепление законности, повышение материально-технического оснащения до уровня современных требований, развитие связей с населением и гражданским обществом, повышение профессиональной подготовки личного состава. Осуществляемые мероприятия по борьбе с преступностью, надёжная охрана правопорядка и стабильности являются важнейшими обстоятельствами, создавшими почву для созидательной работы, исполнения инфраструктурных проектов и социальных программ под руководством президента страны.

Одним из основных моментов, обуславливающих высокие показатели оперативно-служебной деятельности, является создание совершенной нормативно-правовой базы. За прошедшие годы подписано более 90 законов, 200 указов и распоряжений, принято около 30 постановлений Кабинета Министров, касающихся деятельности органов внутренних дел. В то же время в целях выполнения положений, вытекающих из этих значимых документов, Министерством разработаны сотни инструкций, приказов, указаний, учебных программ, методических пособий, обеспечено их усвоение сотрудниками на занятиях по служебной подготовке, тренингах, семинарах и курсах повышения квалификации с привлечением опытных специалистов.

Одним из значительных шагов в рамках этих мероприятий стало издание «Справочника полицейского», в котором нашли свое отражение законодательные акты, регулирующие деятельность полиции, внутриведомственные нормативные документы, международно-правовые нормы, толкование терминов, применяемых в повседневной службе.

Целью разработки справочника является вклад в развитие правовых знаний, обогащение правосознания личного состава, просвещение среди граждан, пропаганда правовой культуры среди населения. Мы верим, что справочник станет ценным и полезным пособием для каждого, кто им воспользуется.

РАМИЛЬ УСУБОВ,

*министр внутренних дел
Азербайджанской Республики,
генерал-полковник*